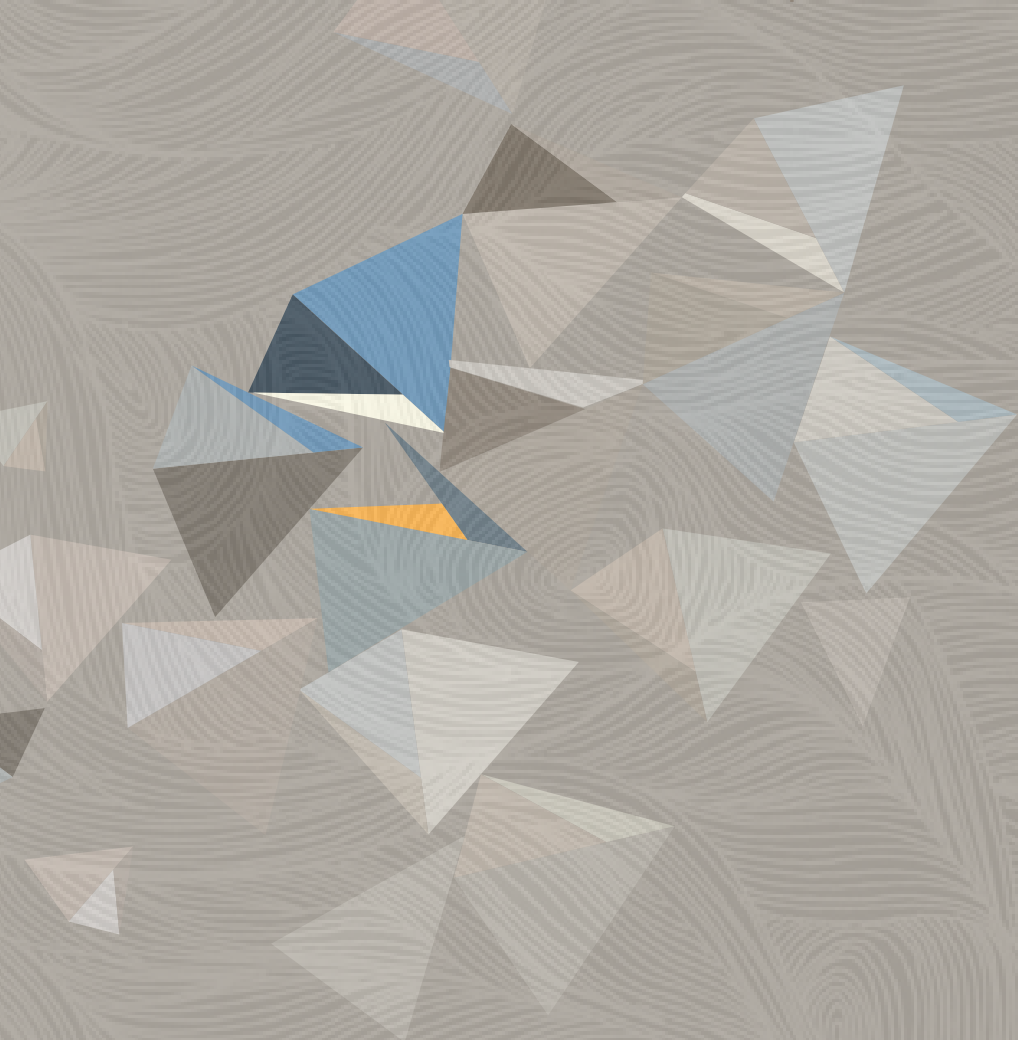

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ

ΚΑΤΑΝΟΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η περιπέτεια της ανθρώπινης χειραφέτησης

Αλέξης Καπούζος

Αλέξης Καρπούζος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η περιπέτεια της ανθρώπινης χειραφέτησης

Εγχειρίδιο έρευνας και διδασκαλίας

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο I

ΠΡΟΛΟΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΕΠΙΛΟΓΟ	1
ΚΑΤΑΝΟΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	3
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ	6
ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ	17
Η ανάδυση του Λόγου της υποκειμενικότητας	24
Η Ανθρωπολογική μεταβολή της οντολογίας και της μεταφυσικής.....	29

Κεφάλαιο II

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ	35
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	36
ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ	36
ΕΜΠΕΙΡΙΣΤΕΣ	37
ΟΥΤΟΠΙΣΤΕΣ	39
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ	41
ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - Η ΓΕΝΙΑ ΤΩΝ ΑΠΑΙΣΙΟΔΟΞΩΝ	48
Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΙ	49
ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΟΥΤΟΠΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ	51
ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ	53
ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΥ	55
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ	58
ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ή ΕΠΙΣΤΗΜΗ	59
Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ	62

Κεφάλαιο III

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ	71
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	72
ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	74
ΠΡΩΤΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ	78
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ	80
Η δομική ψυχανάλυση, με εκπροσώπους τους Λακάν, Φουκώ κ.ά.	91
Η Διάνοιξη της Σκέψης - Ο ίσκιος του Λόγου	96

Τίτλος: Εισαγωγή στην κατανοητική φιλοσοφία

Συγγραφέας: Αλέξης Καρπούζος

Πληκτρολόγηση κειμένων: Χριστίνα Λεϊϋου

Εκτύπωση - βιβλιοδεσία: Λύχνος ΕΠΕ

Α' έκδοση 1996, Ελεύθερος Τύπος

Β' έκδοση 2011, Εργαστήριο Σκέψης

Πρόλογος στη 2η έκδοση

Κεφάλαιο IV

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	98
---	----

Κεφάλαιο V

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	108
ΠΡΟΛΟΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟ	112

Κεφάλαιο VI *(Προσθήκη στην καινούργια έκδοση)*

Η σύγχρονη φιλοσοφία της φύσης (Κοσμολογία) διευρύνει και υπερβαίνει τα ορθολογικά όρια της Ευκλείδειας Γεωμετρίας και της Νευτώνειας φυσικής φιλοσοφίας - Ύλη, Ενέργεια, Πεδίο, Κενό-Πλήρες....	116
Ο Χώρος και η Διάσταση - Ο Χωροχρόνος - Οι Μη Ευκλείδειες Γεωμετρίες και οι Πολλαπλές Διαστάσεις.....	117
Η Ολιστική δομή του Κόσμου - Οι ατοπικές αλληλεπιδράσεις - Ενδεχομενικότητα και Πιθανοκρατία - Ο Παρατηρητής ως “ον” του Κόσμου και όχι απέναντι από τον Κόσμο.....	118
Το αυτο-οργανωμένο Χάος και η Τυχαιότητα.....	122
Πέραν του Απολύτου - το μη Ορίσιμο και η Διαβάθμιση	123
Πέραν του γνωσιολογικού σχεδίου της νεωτερικότητας.....	124
Η σύγχρονη Φιλοσοφία της Επιστήμης και η αμφισβήτηση του Θετικισμού	126
Η σύγχρονη φιλοσοφική και κοινωνική σκέψη	141
Η σύγχρονη σκέψη ως σκέψη της ετερότητας - Το “άλλο” του Λόγου	151
Η Εγχειρηματική και στοχαστική λογική - η δικτυακή λογική καθ’ οδόν.....	156
Η Ενιαία και Διαφορική Σκέψη - η Σκέψη της Ποιτικότητας του Κόσμου.....	158
Η Κατανοητική Σκέψη ως στοχαστικό και μορφωτικό εγχείρημα.....	160

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΓΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στο βιβλίο “εισαγωγή στην κατανοητική φιλοσοφία - η περιπέτεια της ανθρωπίνης χειραφέτησης” ιχνηλατούμε τη μακρυτενή πορεία του Λόγου προς την αυτογνωσία του και παρουσιάζουμε συνοπτικά τα ρεύματα και τα υπο-ρεύματα της φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής και ψυχολογικής σκέψης που συνέβαλαν αποφασιστικά στη χειραφέτηση της Διάνοιας-Νόησης, δηλαδή του Λόγου και της Γνώσης, από το μυστικισμό, το σκοταδισμό, τις προλήψεις και τις προκαταλήψεις που νοηματοδοτούσαν την εμπειρία της κοινωνικής πρακτικής σ’ όλες τις ιστορικές εποχές του Δυτικού Πολιτισμού... Παράλληλα, όμως, διαπιστώνουμε ότι από τις απαρχές της φιλοσοφικής προβληματικής του Λόγου και σ’ όλη τη μακράιωνη περιπέτειά του και παρά τις πολλαπλές εκφάνσεις του και τις νοηματικές μετουσιώσεις που προσέλαβε στα εκάστοτε κοινωνικά συστήματα που γνώρισε η ανθρωπότητα, εντούτοις ένα δομικό στοιχείο διατηρείται ίδιο και αδιαφοροποίητο στον λογικό πυρήνα του Λόγου: ο αυτο-αναφορικός και αυτο-νοηματοδοτικός χαρακτήρας του όλου ορθολογιστικού εγχειρήματος αποτελεί την εγγενή Ιδεολογική του επένδυση με την οποία ταυτίστηκε ιστορικά η φιλοσοφική σκέψη. Ο αυτό-αναφορικός χαρακτήρας του Λόγου χαρακτηρίζεται από την απολυτοποίηση της αξιακής χρήσης του “ορθού λόγου”, την παραγωγή αφαιρετικής ανθρωποκεντρικής υπεραξίας, η οποία οδηγεί στις μεταφυσικές διαιρέσεις και διακρίσεις και το θετικισμό που πάντοτε ελλόχευαν στον λογικό πυρήνα του Ορθολογικού τρόπου σκέψης και που βέβαια οδήγησε στη θλιβερή μετεξέλιξή του σ’ έναν άκρατο επιστημονισμό-θετικισμό στους νεότερους χρόνους. Βέβαια στη μακράιωνη ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης υπήρξαν ρεύματα σκέψης και ρωμαλέες φωνές, που επιχείρησαν να “ανοίξουν” τον ορίζοντα του στοχασμού, πέραν από το αυτο-οριζόμενο Υποκείμενο και τις Ιδεολογικές του ταυτίσεις. Η σύγχρονη σκέψη διευρύνει περαιτέρω τον ορίζοντα της ανθρωπίνης κατανόησης και μας καλεί: Πέραν του ανθρώπου, μαζί με τον άνθρωπο..... στον Κόσμο. Ο μετέωρος άνθρωπος ως κοσμικό απόσπασμα.....

Στη πρώτη έκδοση του βιβλίου (1996) παρουσιάσαμε την ιστορία της Δυτικής φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής και ψυχολογικής σκέψης και τις περιπέτειες του Λόγου, από την ανατολή του, την αρχαία Ελλάδα μέχρι και τη δύση του, τον ανθρωπιστικό Διαφωτισμό των Νεότερων Χρόνων. Στην προσθήκη της δεύτερης έκδοσης (2011) συμπεριλάβαμε τις εξελίξεις στη σύγχρονη κοσμολογική, γνωσιοθεωρητική και κοινωνική-θεωρητική σκέψη. Έτσι η κατανοητική φιλοσοφία, ως εγχειρηματική σκέψη και εμπειρία, διερευνώντας και αφομοιώνοντας την πρότερη γόνιμη ιστορία της κλασικής φιλοσοφικής σκέψης, την μεταμορφώνει δημιουργικά και διευρύνει την προβληματική του στοχασμού της.

Κεφάλαιο Ι

ΠΡΟΛΟΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΕΠΙΛΟΓΟ

Η κοινωνική χειραφέτηση, στη μακραίωνη και πολυσήμαντη πορεία προς την αυτογνωσία της, δεν μπόρεσε να διακριβώσει με ικανοποιητική ευκρίνεια δύο παραπληρωματικές γωνίες, οι οποίες, εάν αθροιστούν, ομολογούν την ίδια την ανθρώπινη εξέλιξη. Μιλάμε, βέβαια, για τις παραπληρωματικές γωνίες της Φιλοσοφίας και της Ιστορίας. Η Φιλοσοφία ιστορεί το μέλλον, εποπτεύοντας παρελθόν και παρόν. Η Ιστορία φιλοσοφεί το παρελθόν, αγναντεύοντας παρόν και μέλλον. Η ίδια, λοιπόν, η αέναη εξέλιξη του Λόγου εγγράφεται, σχηματικά, σαν δύο ορθές γωνίες, το άθροισμα των οποίων ισούται με ολόκληρη την ανθρώπινη παράσταση.

Η απελευθερωτική αγωνία του ανθρώπινου είδους, τουλάχιστον στη Δύση, εκφράστηκε από αρχαιότατων χρόνων μ' έναν ιδιαίτερα εμφατικό τρόπο. Η έμφαση έγκειται, κυρίως, στο γεγονός ότι απολυτοποιήθηκε η αξιακή χρήση του "ορθού λόγου". Συνέπεια της διαδικασίας αυτής υπήρξε η παραγωγή ανθρωποκεντρικής υπεραξίας, η οποία οδήγησε την, κατ' αρχήν, φωτεινή θεωρία της χειραφέτησης, στα σκοτεινά μονοπάτια της μανιχαϊκής αντίληψης.

Ο Λογικός Πυρήνας της εν λόγω θεωρίας, σε όλες τις ιστορικές βαθμίδες εξέλιξής της, είναι εξ υπαρχής αυτο-οριζόμενος κι όχι, όπως θα έπρεπε, ετερο-οριζόμενος. Μπορούμε να γράψουμε, πολύ απλά, το εξής: Ο άνθρωπος θα απελευθερωθεί -σύμφωνα με τον παραπάνω Λογικό Πυρήνα- από τα δεσμά του, επειδή είναι προορισμένος για κάτι τέτοιο συμφώνως τη φύσει του. Δεν μπαίνει, όμως εδώ, καθόλου το θέμα της φύσης της φυσιοποίησής του. Δηλαδή

παρακάμπτεται, στην καλύτερη περίπτωση, η έρευνα της φυσικής του, θα μπορούσαμε να πούμε, ιστορίας.

Λίγο να προσπαθήσουμε να ξεδιπλώσουμε τη σκέψη μας περί τη φυσική ιστορία του ανθρώπινου γένους, θα σκοντάψουμε πάνω σε ένα εντυπωσιακό γεγονός. Ενώ, από τη μια μεριά, συναντάμε μια υπεραφθονία του Νοείν, από την άλλη βρισκόμαστε μπροστά σε μία ολοκληρωτική ένδεια του Κατανοείν. Κι αυτό, βέβαια, συνιστά το αυτονόητο, αφού, όπως γνωρίζουμε, ο δυτικότερος επιστημονισμός, με τη θετικιστική κατεύθυνση, ποδηγετεί την απελευθερωσιακή φιλοσοφική θεώρηση, που τελεί σε ύφεση και ανυποληψία. Αμέτρητες φορές η ανθρώπινη νόηση διεμβόλισε το χώρο και το χρόνο, σε μια προσπάθεια να συλλάβει το βάθος του ουρανού της. Κι άλλες τόσες διεύρυνε τον ορίζοντά της, επιχειρώντας να εξακριβώσει αυτόν, ακριβώς, τον ουρανό. Ελάχιστες, όμως, ήταν οι φορές, κατά τις οποίες η νόηση πέρασε στο επίπεδο της κατανόησης. Κι ακόμη λιγότερες υπήρξαν οι στιγμές, κατά τις οποίες τούτη η κατανόηση κατανοήθηκε με τη δέουσα ευπρέπεια κι ευλάβεια.

Η αμείλικτη νόηση παράγει τον αυστηρικισμό στη Σκέψη η ειδοποιός διαφοροποίησή της, η κατανόηση, εκφέρει την ώσωση Λόγου και υγιούς Θυμικού. Συνεπώς, στην πρώτη περίπτωση, καταγράφεται κλειστό κύκλωμα Σκέψης, ενώ στην δεύτερη εγγράφεται η κριτική άρνησή του. Σε ελεύθερη μετάφραση μπορούμε να γράψουμε ότι: Το Κατανοείν, ως δεύτερη και κριτικά αποκαθαρμένη σφαίρα του Νοείν, έρχεται να απελευθερώσει τη Σκέψη από τη θετική “παγίδα” του λόγου της, κατά πρώτη φάση. Κατά δεύτερη, προωθεί το Λόγο σε ανώτερη διάσταση, αφού τον μπολιάζει με την Άρνηση του υποκειμενισμού του, συνδέοντάς τον με το ίδιο το λειτουργικό θυμικό του ανθρώπινου παράγοντα. Έτσι, το “Σκέπτεσθαι” συνισθάνεται και καταλαβαίνει τη σκέψη του το “Νοείν” εκτείνεται σε “Κατανοείν” τέλος, το “Διανοείσθαι” στοχάζεται τη διάνοιά του. Όλα τούτα, ενορχηστρωμένα μαζί, συνθέτουν την Κατανοητική Φιλοσοφία, που θέλει τη φιλοσοφία να είναι η διαδικασία εξέλιξης του Λόγου προς την αυτογνωσία του.

Η Φιλοσοφία, για να επιβεβαιωθεί ως η αέναν εξέλιξη του Λόγου προς την αυτογνωσία του, πρέπει να ερμηνεύει και να ετυμολογεί

τον εαυτό της κάθε στιγμή, μέσα από το πρίσμα της ιστορικότητάς της. Τούτο παραπέμπει στην κατανόηση της Νόησης στην κριτική έκταση της σκέψης. Και μιλώντας για κριτική έκταση της σκέψης, εννοούμε ότι η λογική της νόησης θα πρέπει να απομυστικοποιήσει τη φυσική άρνησή της τη θυμική διαδικασία που διέπει αυτοδικαίως την πραγματοποιημένη φιλοσοφία, δηλαδή την Ιστορία. Ενορμήσεις, παρορμήσεις, συναισθήματα, καταπιεσμένες επιθυμίες και πάθη εδράζονται στη σκοτεινή πλευρά του... φεγγαριού της λογικής, διεκδικούν όμως επίμονα μια θέση στον... ήλιο της.

Επομένως, το Κατανοείν διατείνεται ότι μπορεί να συλλάβει το Νοείν τόσο στη θετική όσο και στην αρνητική φορά του. Κι αυτό επειδή ερμηνεύει το συνειδητό, διασαφηνίζοντας συγχρόνως το ασυνείδητο διηγείται το λογικό με μια αφήγηση μη λογική. Η διαδικασία αυτή, εάν υποβληθεί στην κατάλληλη αναγωγή, προβάλλει ανατίρρητα ένα γεγονός: την ενότητα του Λόγου με την αυτογνωσία της διάνοιας, η οποία μεταφράζεται σε κατανόηση. Και τούτο, επειδή η διάνοια απαλλάσσεται, μέσω της αφαίρεσης του Κατανοείν, από τη μεταμφιεσμένη “λογική” που στην ουσία της είναι ασυνείδητη κυκλοφορία του μη λογικού.

Συμπερασματικά, η φιλοσοφία που δε λαμβάνει υπόψη την κριτική ένσταση του λόγου της και παραμένει απλώς στην πρώτη άποψη του νοείν, δεν μπορεί να πραγματωθεί στην ιστορική φάση και συνεπώς αυτοαναιρείται ως Γνώση. Κατά τον ίδιο τρόπο, η Ιστορία που απαξιώνει την κριτική ένσταση της πράξης της, δεν μπορεί να θεωρήσει τη φιλοσοφική φάση και επομένως αυτοκαταργείται ως Πράξη. Και στις δύο περιπτώσεις, όπως φαίνεται, εκλείπει το Κατανοείν άρα, δε νοείται γνώση της φυσικής ιστορίας της ανθρωπίνης παράστασης, χωρίς την υποχρεωτική διαμεσολάβηση της Κατανοητικής Φιλοσοφίας.

ΚΑΤΑΝΟΗΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Δύο φιλοσοφικά συστήματα μπορούμε να διακρίνουμε στη Σκέψη και το φιλοσοφικό στοχασμό της ανθρώπινης ιστορικής κλίμακας

αυτά του Ιρασιοναλισμού και του Ρασιοναλισμού. Το πρώτο δέχεται, ως μέσο γνώσης, τη διαίσθηση και όχι τη νόηση. Το δεύτερο δέχεται ότι η γνώση αποκτάται περισσότερο με τη νόηση παρά με την εμπειρία.

Τον σκοταδισμό και τη μυστικιστική αποθέωση του ανορθολογισμού ήρθε να πολεμήσει και διαλύσει ο ορθολογισμός. Γενικά, τρία ρεύματα απελευθερωτικής διανόησης μπορούμε να καταγράψουμε στον καθ' ημάς Ιστορικό χάρτη της Δύσης με ή χωρίς εισαγωγικά: την αρχαία ελληνική σκέψη, το κίνημα του Διαφωτισμού στη Δυτική Ευρώπη και το επαναστατικό κοινωνικό κίνημα των εργαζομένων, με προεξάρχουσες χειραφετικές ιδεολογίες - θεωρίες αυτές του μαρξισμού - αναρχισμού. Τούτα τα ρεύματα σκέψης είναι νομισμαρικά και αποτελούν τρεις κρίκους της ίδιας αλυσίδας, αφού το ένα είναι εξέλιξη του άλλου και διαποτίζονται από τον ίδιο λογικό πυρήνα.

Όμως, όπως ξαναγράψαμε, ο ορθός λόγος από τη στιγμή που παράγει και αναπαράγει μονοσήμαντα τον εαυτό του, παύει να είναι Λόγος, διότι ολισθαίνει προς το λογικισμό. Αποπέμπει τη φιλοσοφική του μήτρα και φλερτάρει με την τεχνοκρατική, στενά επιστημονική προσέγγισή του. Ενώ καμώνεται, τάχα, ότι νοιάζεται για τον ίδιο τον άνθρωπο, ουσιαστικά λειτουργεί ανθρωποκεντρικά, με έναν αφαιρετικό τρόπο σκέψης προς τη συνολική ανθρωπινή ύπαρξη. Επιπλέον, ο ορθός λόγος σε μία προσπάθεια να ερμηνεύσει και να προσεγγίσει την ολιστική κοσμοθεώρηση, αφήνει απέξω το συντυχαίο, το απρόσμενο, το μη ορισμένο και γενικά αποστρέφεται και υποτιμά το εμβόλιμο στοιχείο. Εξάλλου, κάθε ολιστικό εγχείρημα κωλαίνει ακριβώς στον παρεισδύοντα παράγοντα, ο οποίος αποτελεί και την αχίλλειο πτέρνα του, στην κυριολεξία!

Ο άνθρωπος, ως οντότητα, νοείται πάντα σε σχέση με το χωροταξικό περιβάλλον του. Και τούτο γιατί είναι ευθύς εξαρχής οροθετημένος: Ζει στον πλανήτη Γη δεν μπορεί να επιβιώσει χωρίς οξυγόνο, τροφή και νερό επιπροσθέτως δε, είναι άνθρωπος επειδή δεν είναι πέτρα, δέντρο, ψάρι, πουλί ή οποιοδήποτε άλλο ζώο. Με λίγα λόγια, η διανόηση συλλαμβάνει τον ανθρώπινο χαρακτήρα της με αφαιρετική -αναγκαστικά- διαδικασία και τον μελετά σε συμβατό

επίπεδο, στο οποίο και τον αναγνωρίζει.

Επομένως, ο ορθός λόγος, εάν πραγματικά έχει κατακτήσει σε κάποιο βαθμό την αυτογνωσία του, οφείλει να σεβαστεί και να κατανοήσει την κατά σύμβαση σπουδή της ανθρωπίνης έννοιας. Οφείλει να δεχθεί και να παραδεχθεί τον αναφορικό του χαρακτήρα και τη σχέση του με τον "τετράγωνο" και απολυταρχικό λογικισμό, που ερμηνεύει τα πάντα με εξωανθρώπινη βουλησιαρχική σπουδή, και να κρατήσει τις αποστάσεις του απ' αυτόν.

Μοιραία, λοιπόν, ο Λόγος αποβάλλει αφεαυτού την ανθρωποκεντρική αντίληψη, που θέλει τον άνθρωπο κέντρο και σκοπό της δημιουργίας του σύμπαντος. Στήνει την ανθρωπινή παρουσία ανάμεσα στις υπόλοιπες της νεκρής και της έμβιας φύσης τις παρατηρεί και τις εξετάζει συνολικά αλλά και επιμέρους, πάντα όμως ως κρίκους της ίδιας κι αδιαίρετης αλυσίδας.

Επίσης, είναι πεπεισμένος ότι: εάν η ανθρωπινή φύση αποκοπεί και ξεφύγει από τη γενικότερη αρμονία, τότε ήδη έχει αρχίσει να παίρνει το δρόμο προς τον αφανισμό της. Επομένως, γνωρίζει πολύ καλά ότι η ανθρωπινή φύση είναι τόσο πεπερασμένη όσο και οι άλλες του ζωτικού χώρου της κι άρα η δική της αγαθή έκβαση πάει χέρι - χέρι με τις υπόλοιπες.

Τέλος, αντιλαμβανόμαστε πως στη φιλοσοφία του Λόγου δεν μπορεί να έχουν καμία απολύτως συμμετοχή η έπαρση και η αλαζονεία της συμβατικής - κοινής λογικής. Διότι, ο Λόγος κατανοεί και το μη λογικόν της ανθρωπίνης πρακτικής. Συλλαμβάνει τη δυναμική της παρόρμησης και του πάθους και επιπλέον απομυστικοποιεί και εξορθολογίζει το τεράστιο πεδίο των ασύνειδων διαδικασιών του ανθρωπίνου ψυχισμού. Αυτά τα κύρια γνωρίσματα, εν ολίγοις, χαρακτηρίζουν την ορθολογική φιλοσοφία.

Δυστυχώς, όμως, δεν έχουν έτσι τα πράγματα. Όσον αφορά τα προαναφερόμενα ρεύματα του ρασιοναλιστικού (ορθολογικού) φιλοσοφικού στοχασμού, και στην αρχαία ελληνική σκέψη και στο κίνημα του Διαφωτισμού, αλλά και στην ευρύτερη σοσιαλιστική κοσμοθεωρία συναντάμε την εσωστρέφεια του Λόγου. Βρίσκου-

με, κατ' επέκταση, την έπαρση και αλαζονεία του Ορθού Λόγου όχι την κατανόηση κι αυτογνωσία του. Αρκεί να θυμηθούμε το "πας μη Έλλην βάρβαρος" στην αρχαία Ελλάδα τη δια "πυρός και σιδήρου" εδραίωση της λογοκρατίας της Δύσης στη συλλογιστική του Διαφωτισμού. Και τέλος, το "μοντέλο" του άκρατου παραγωγικισμού (με τον έναν ή τον άλλον τρόπο) στη Σοσιαλιστική ιδεολογία.

Βέβαια, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την αξία και την πολύτιμη συμβολή στην ιδέα της ανθρώπινης ελευθερίας που πρόσφεραν τα εν λόγω φιλοσοφικά ρεύματα. Όπως και δεν μπορούμε να λησμονούμε ότι, για τα τότε δεδομένα, η προσπάθεια ήταν ήδη υπερβατική. Η κριτική που ασκείται, είναι ακριβώς για τη συμπλήρωση της χειραφετικής ηθικής, η οποία συνεχίζει τη σύνολη διαδικασία του φιλοσοφικού ρασιοναλισμού (ορθολογισμού). Κοντολογίς, επιχειρείται η κριτική του Ορθού Λόγου, με απώτερο στόχο την αποκάθαρσή του και την ανάδειξή του σε Κατανοητική Φιλοσοφία.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΝΟΗΣΗ

Στους δουλοκτητικούς κοινωνικό-διοικητικούς σχηματισμούς που προηγήθηκαν της Αρχαίας Ελλάδας και εξελίχθηκαν σε ιστορικούς πολιτισμούς (Αίγυπτος, Βαβυλώνα, Περσία, Φοίνικες κ.λπ.) εμφανίστηκαν φιλοσοφίες εξορθολογισμένης - και ενίοτε ορθολογικής - υφής, με την έννοια της αυστηρής παρατήρησης και της λογικής ερμηνείας, κατά βάση. Πάντως, η κορύφωση τούτης της διαδικασίας, δίχως αμφιβολία, έλαβε χώρα στην Αρχαία Ελλάδα. Εδώ υπήρξε μια προλείανση εδάφους... ευτυχής συγκυρία γεγονότων και πραγμάτων, η οποία έδωσε το έναυσμα της απογείωσης του Λόγου, που μέχρι τότε, στους προηγούμενους ιστορικούς πολιτισμούς, συμφορόταν με ανθρωπομορφικά, υπερφυσικά, ανιμιστικά και ψυχολατρικά στοιχεία. Ας περιοριστούμε, όμως, σε μια κοινωνία - ψυχολογική προσέγγιση και ιδιαίτερα στο οικολογικό και ψυχολογικό πρότυπο. Πράγματι, στον κλασικό ελληνικό χώρο - περιβάλλον συγκεντρώθηκαν, ως ελάχιστη εξαίρεση, αρκετοί παράγοντες, οι οποίοι δημιούργησαν τις ιδανικές προϋποθέσεις προς την ανάπτυξη

της φιλοσοφίας του Λόγου, όπως οι παρακάτω:

Τα οικολογικά στοιχεία: α) Το εύκρατο μεσογειακό κλίμα, που δημιουργεί ένα φιλικό και ζεστό περιβάλλον και δεν παρουσιάζει την απωθητικότητα του πολικού κλίματος ή την ανυπόφορη ζέση του τροπικού κλίματος. β) Τα γεωγραφικά στοιχεία: Ο πρώτος πυρήνας του αρχαιοελληνικού πολιτισμού (διευκρινίζουμε ότι εννοούμε να εξετάσουμε το εν λόγω ζήτημα υπό την προοπτική της εσώτερης θεματικής διαδικασίας, πράγμα που συνεπάγεται ότι δεν υποτιμούμε στο ελάχιστο την εξώτερη αλληλουχία της) υπήρξε το λεκανοπέδιο της Αττικής. Μια πλούσια πεδιάδα φυσικώς προφυλαγμένη από ορεινούς όγκους με κατάφυτες υπώρειες. Επιπλέον εύφορη γη με αρκετά γλυκά νερά και ποτάμια, η οποία διαθέτει θαυμάσιες φυσικές προσβάσεις προς τη θάλασσα. Και είναι γνωστό ότι ο πολιτισμός εμφανίζεται όπου υπάρχει γλυκό νερό και φυσικό λιμάνι. Τώρα, από εδώ και πέρα, υπάρχει η υπόλοιπη αρχαία Ελλάδα, με προεξάρχοντα τα πάμπολλα διάσπαρτα νησιά. Οι κάτοικοι των νησιών αναπτύσσουν εξ αντικειμένου πλούσια κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα, αφού χάρη στη θάλασσα είναι εύκολη η πρόσβαση στον έξω κόσμο. Επομένως, ένα ισχυρό κέντρο με μια εύρωστη και εύπορη περιφέρεια προσφέρει το ιδανικό υπόστρωμα, πάνω στο οποίο μπορεί να οικοδομηθεί ένας υψηλός πολιτισμός.

Αλλά και τα δημογραφικά στοιχεία συνηγόρησαν υπέρ του αξιοθαύμαστου αρχαιοελληνικού κόσμου. Τόσο η πυκνότητα όσο και η κινητικότητα του πληθυσμού υπήρξαν ιδανικές. Η ροή της κινητικότητας της αρχαίας Αθήνας, σε συνδυασμό με το ιδανικό χωροταξικό στοιχείο, συμπεριλαμβανομένης και της κατάλληλης πυκνότητας των κατοίκων της, εξασφάλισαν της παραπέρα ανώτερες πολιτιστικές προσαρμογές, δηλαδή την ποιοτική τομή στην κοινωνική ιεραρχία, στη διαφοροποίηση των ρόλων των μελών της κοινωνίας καθώς και στις μορφές διαπαιδαγώγησης των παιδιών. Μια άλλη σημαντικότερη παράμετρο, που πρέπει να λάβουμε υπόψη στη μελέτη του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, αναφέρεται στην επίδραση των κοινωνικών αλλαγών, δηλαδή στην επιρροή ενός ξένου πολιτισμού επί των παραδοσιακών παραμέτρων μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Στην περίπτωση της αρχαίας Αθήνας, καταδεικνύεται

με τον καλύτερο τρόπο, πως διάφορα πολιτισμικά και πολιτιστικά στοιχεία αλληλοχωνεύονται σε μια κοινή χοάνη, η οποία μπορεί και διαμορφώνει νέες ψυχολογικές συμπεριφορές, καινούργια νοητικά σχήματα και τελετουργικές πρακτικές.

Η οικονομική και κοινωνική οργάνωση της αρχαίας Ελλάδας βασίστηκε εξολοκλήρου στους δούλους. Αυτοί ήταν η βάση της οικονομίας εκείνη την εποχή.

Η διασπορά των οικολογικών στοιχείων, που αναφέρεται σε στοιχεία του πληθυσμού (ο αριθμός των μελών της οικογένειας, η πυκνότητα της αστικής περιοχής σε σύγκριση με τη σχετική πυκνότητα μιας μικρής κοινότητας), ευνόησε και καθαγίασε, θα λέγαμε, την οικονομική ευμάρεια του κλασικού ελληνικού πολιτισμού (πάντοτε, όταν μιλάμε γι' αυτόν, έχουμε κατά νου το χώρο της Αττικής καταρχήν και το υπόλοιπο γεωγραφικό τόξο κατ' επέκταση). Και τούτο, επειδή η κατάλληλη διασπορά των οικολογικών στοιχείων συνηγόρησαν στον καλύτερο και αρτιότερο καταμερισμό εργασίας μεταξύ των δούλων, καταμερισμός, όμως, αρτιότερος σημαίνει για τους σκλάβους καλύτερη μεταχείριση και λιγότερη καθημερινή κόπωση, γεγονός που αυτοδικαίως αποφέρει αύξηση στην αποδοτικότητα τους, σε πραγματικό επίπεδο εργασίας. Σ' αυτήν την περίπτωση, η αρχαία Αθήνα έχει επιτύχει δύο τινά: πρώτον, έχει καλύψει πλήρως την πρωτογενή οικονομική ζώνη, δεύτερον, ως κοινωνική οντότητα, έχει εξασφαλίσει χρόνο και ζωτική ενέργεια στα μέλη της. Μπορεί, λοιπόν, απερίσπαστη πια να συγκεντρωθεί στην παραγωγή ιδεών, τεχνών, επιστημών και γενικότερα στην παραγωγή της Σκέψης. Αλλά και στην τέχνη της πολιτικής, η Αθήνα - με την ευρύτερη χωροταξική έννοια της - πραγματοποιεί ένα τεράστιο ποιοτικό άλμα που υπερβαίνει τη θεοκρατική και μυστικιστική δομή που χαρακτηρίζει τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των ιστορικών-διοικητικών θεσμών. Καταργεί σε πολύ μεγάλο βαθμό ιερατεία και κονκλάβια των ειδικών της σκέψης, στόχος των οποίων -εξ αντικειμένου- αποτελεί η ποδηγέτηση του ευρύτερου κοινωνικού στοχασμού. Έτσι, απελευθερώνονται τεράστιες δυνάμεις κριτικής σκέψης, καθώς και μεγάλες συγκριτικές και συνδυαστικές ικανότητες ιδεών, που έρχονται να διαπεράσουν το κοινωνικό

σώμα. Αυτές, με τη σειρά τους, κυοφορούν ανώτερα επαγωγικά και συνεπαγωγικά λογικά-νοητικά σχήματα, τα οποία προωθούν ακόμη παραπέρα την ιδεολογική σφαίρα και συνεπακολούθως προβιβάζουν το πολιτικό επίπεδο, εμβολιάζοντας το με ισχυρότερες δόσεις αμεσοδημοκρατικής κοινωνικής αντίληψης και συνείδησης. Μέσα σε μια τέτοια περιρρέουσα κοινωνική-πολιτική ατμόσφαιρα καθαρής φιλοσοφικής υφής, εύκολα γίνεται αντιληπτός ο ορθολογικός τρόπος σκέψης των πραγμάτων. Ή για να το γράψουμε αλλιώς, είναι οι ίδιες οι υλικο-πνευματικές συνθήκες που διευκολύνουν και καθοδηγούν το διανοητικό γίγνεσθαι. Στην Αρχαία Ελλάδα παρατηρείται ο εξορθολογισμός της υλικής παραγωγής και της ψυχο-πνευματικής λειτουργίας. Αυτή η εξέλιξη είναι απότοκη της ισόρροπης ανάπτυξης της παραγωγικής βάσης και του πνευματικού εποικοδομήματος δηλαδή ανάπτυξης που διαπερνά με τρόπο μη προκλητικό ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, πάντα βέβαια υπό την οροθέτηση ενός συγκεκριμένου ταξικού - εκμεταλλευτικού συστήματος. Αυτή η διευκρίνιση ερμηνεύει θαυμάσια και σφαιρικά τον κρίσιμο ζωτικό χώρο που απαιτείται για να αναπτυχθεί ο Ορθός Λόγος και ο επιστημονικός τρόπος σκέπτεσθαι.

Έτσι, λοιπόν, η έλευση του Λόγου κατέπλευσε όταν οι κοινωνικές σχέσεις το επέτρεψαν. Μπορούμε να το πούμε και πιο απλά, εάν γράψουμε ότι η θεωρία της γνώσης προέκυψε ως απότοκη του ήδη προϋπάρχοντος εκλογικευμένου κοινωνικού τρόπου ζωής. Ο "τυφλός" λόγος, ο "εγγεγραμμένος" στα υλικά πράγματα και στις διαδικασίες κοινωνικής πραγμάτωσης τους, ασφυκτιούσε και χρειαζόταν οπωσδήποτε ένα όχημα σκέψης και στοχασμού, μέσα από το οποίο θα άνοιγε τα μάτια του και θα δρομολογούσε την ανέλιξή του. Η θεωρία της γνώσης, ή γνωσιολογία, ήταν αυτό το όχημα. Αποκόβοντας, όμως, η γνωσιοθεωρία τον ομφάλιο λώρο που συνέδεε το Λόγο με τη μήτρα της πρακτικότητάς του, υπέπεσε η ίδια στο αναπόφευκτο κενό της μαύρης τρύπας. Με κάποιον τρόπο έπρεπε να υποκαταστήσει τούτο το έλλειμμα της ύπαρξής της. Υπέθεσε πως χρειάστηκε απαραίτητα γνωστικά καθοδηγητικά πρότυπα. Τότε, νόμισε ότι τα βρήκε στον κόσμο των άχρονων ιδεών και αξιών, ιδού λοιπόν η ασφαλέστερη οδός, μέσω της οποίας ένα κατεξοχήν θετικό, απελευθερωτικό φιλοσοφικό ρεύμα σκέψης

εμβολιάζεται με το μειονέκτημα της μεταφυσικής παρενέργειάς του, εν τη γενέσει του μάλιστα. Φάνηκε, δηλαδή, κατά βάση ότι ο Λόγος έπεσε ως μάννα εξ ουρανού, μόνο και μόνο για να απελευθερώσει την ατομική πρακτική του ανθρώπου. Βέβαια συνέβη και αυτό, όμως, δευτερογενώς. Καταρχήν και πρωτογενώς η έλευση του Λόγου υπήρξε νομοτελειακή και έλαβε χώρα ακριβώς για να απελευθερώσει τις υλικό - πνευματικές ανθρώπινες σχέσεις στο επίπεδο των κοινωνικών δομών, άρα, ήρθε για να απεγκλωβίσει τις ασφυκτιούσες κοινωνικές σχέσεις του ανθρώπου. Ο δογματικός - μεταφυσικός χαρακτήρας της λογοκρατίας, έτσι όπως αυτή υποστασιοποιήθηκε κατ' αρχήν στο χώρο της ελληνικής κλασικής φιλοσοφίας, προσέδωσε ένα ισχυρότατο έρεισμα στις προϋπάρχουσες ιδεαλιστικές ονειρώξεις της μυθικο-θρησκευτικής παράδοσης. Έτσι, ο ιδεαλισμός εγκατέλειψε τον άκρατο ανορθολογισμό του πνευματικού όντος που χαρακτήριζε τις προηγούμενες ιστορικές εποχές και εισέδωσε στο χώρο του επιστημονικοφανούς ορθολογισμού, υιοθετώντας την Πλατωνική αιώνια οντότητα της ιδέας, η οποία είναι αδέσμευτη από την Ανθρώπινη Σκέψη και Πράξη, δηλαδή είναι αμετάβλητη και καθορίζει ως αρχετυπικό πρότυπο και εξω-κοσμική αιτία οτιδήποτε συμβαίνει στον κόσμο. Η Πλατωνική σκέψη διαχωρίζει την ιδέα από την αισθητή της εκδήλωση. Έτσι, η ιδέα, η οποία είναι δομημένη σ'ένα υπερβατικό επίπεδο, αντιμετωπίζεται ως η μόνη πραγματική οντότητα σε σχέση με τα φαινόμενα του εμπειρικού κόσμου, τα οποία είναι αόριστα, ευμετάβλητα και απατηλά. Τα φαινόμενα του εμπειρικού κόσμου έχουν εκπέσει στις τάξεις μιας αναπαράστασης του κόσμου των Ιδεών, ο οποίος αποτελεί και την απόλυτη πραγματικότητα. Η ύπαρξη του κόσμου των Ιδεών οδηγεί σε μια σαφή διάκριση μεταξύ πραγματικότητας και φαινομενικότητας. Για να επιτύχει, ο Πλάτωνας, τη σύνδεση ανάμεσα σ'αυτά τα δύο επίπεδα του Είναι, επινοεί καινούργιες έννοιες. Στον "Τίμαιο", εξηγεί με ποιό τρόπο ο Δημιουργός, ένα είδος Θεού Πλάστη, πλάθει την άμορφη ύλη για να της προσδώσει, σύμφωνα με ακριβείς μαθηματικούς κανόνες, την εικόνα ενός τέλει-ιδανικού σύμπαντος. Κατά τον Πλάτωνα, η ψυχή του ανθρώπου προσβλέπει στο υπέρτατο Αγαθό και στον κόσμο των Ιδεών από τον οποίο προέρχεται και στον οποίο επιθυμεί να επανενταχθεί. Αργότερα, ο Πλάτωνας, στο διάλογο "σοφιστή", αμβλύνει τη δυϊστική αντίθεση όντος και μη

όντος και αξιοποιώντας τη σωκρατική διαλεκτική, υποστηρίζει ότι το ον και το μη - ον είναι οι ακραίοι όροι μιας οντολογικής σειράς, της οποίας τους ενδιάμεσους όρους, αντιστοίχως, αποτελούν το μη - είναι του όντος και το είναι του μη - όντος. Ο Πλάτωνας, όπως διακρίνει επίπεδα πραγματικότητας, έτσι διαβαθμίζει σε επίπεδα και τη γνώση. Στον αιώνιο και αναλλοίωτο κόσμο των ιδεών αντιστοιχεί μια γνώση που οι προτάσεις της έχουν αναγκαστική εγκυρότητα (διαλεκτική, Επιστήμη, Αληθής Λόγος), αντιθέτως, ο ρευστός και μεταβαλλόμενος κόσμος των φαινομένων μπορεί να περιγραφεί με προτάσεις που μόνο πιθανότητα μπορούν να διεκδικήσουν (δόξα, εικός λόγος, εικός μύθος). Ανάμεσα στις δύο μορφές λόγου υπάρχει μια σαφής ιεράρχηση: όπως ο κόσμος των φαινομένων είναι απλή εικόνα, οντολογικά κατώτερη του αληθούς κόσμου των ιδεών, έτσι και ο εικός λόγος ή μύθος αποτελεί εικόνα, κατώτερη ως προς την εγκυρότητα και βεβαιότητα του αληθούς λόγου της διαλεκτικής.

Συνοψίζοντας, να υποστηρίξουμε, ότι η φιλοσοφική τοποθέτηση του Πλάτωνα στο πρόβλημα της γνώσης και της ανθρώπινης πράξης είναι διαλεκτική αλλά και μεταφυσική και αυτό γιατί η λογική ή η γνώση δεν περιορίζονται απλώς στο να αντιλαμβάνονται το άτομο στην υλική του πτυχή, αλλά υψώνονται έως τις κορυφές της νόησης που ατενίζει τα καθολικά. Όμως, η λογική ερμηνεία των πραγμάτων συνδυάζεται με έντονα μυθικά και θρησκευτικά βιώματα, τα οποία θα αξιοποιηθούν από την ιουδαϊκή και χριστιανική θεολογία και κοσμολογία. Ωστόσο, να διευκρινίσουμε ότι η Πλατωνική θεωρία για τη γνώση είναι ιδεαλιστική, αφού οι ιδέες, ως προς το νου, δεν είναι υπερβατικές, αλλά ενύπαρκτες και μόνο με τη διαδικασία της ανάμνησης, ανακλύπουν στο συνειδησιακό επίπεδο. Από την άλλη, η Πλατωνική οντολογία των υπερβατικών ιδεών, είναι ρεαλιστική μιας που αυτές οι ιδέες είναι οι μόνες πραγματικές, σε αντίθεση με τα φαινόμενα του αισθητού κόσμου, τα οποία αποτελούν αντίγραφα των ιδεών.

Η Αριστοτελική σκέψη σηματοδοτεί μια αποφασιστική στροφή στη μελέτη του αισθητού και του ατομικού, σε αντίθεση με το νοητό και το καθολικό του Πλάτωνα. Ο Αριστοτέλης θέτει το ζήτημα της γνώσης ως ένωσης μεταξύ της ύλης και της μορφής. Το πραγματικό

είναι η σύνθεση της ύλης και της μορφής. Η σύλληψη της αισθητής πραγματικότητας αποδίδεται με τον όρο ουσία που δεν είναι απλώς η ένωση της ύλης και της μορφής, αλλά το καθορισμένο και ξεχωριστό πράγμα, το οποίο δεν επιδέχεται αντιθετικών προσδιορισμών γιατί υπάρχει από μόνο του. Ο Αριστοτέλης δεν θεωρούσε αναγκαία την κατασκευή ενός αφηρημένου κόσμου, εντελώς παράλληλου με τον εμπειρικό, ο οποίος θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε την πραγματικότητα του εμπειρικού. Περίορισε τον κόσμο των Ιδεών σ' έναν κόσμο αρχών, τις οποίες δομεί η ανθρωπίνη λογική σύμφωνα με ακριβείς κατηγορίες. Οι αρχές αυτές (το Είναι, η Ύλη, η Ουσία, η Σχέση) δομούνται κατ' αναγκαιότητα από την ανθρωπίνη νόηση. Λόγω αυτών των αρχών, μπορούμε να οδηγηθούμε στην πραγματική γνώση του κόσμου που μας περιβάλλει, συμπεριλαμβανομένων και όσων δεν γίνονται αντιληπτά από τις αισθήσεις, αλλά απορρέουν αναγκαστικά από τις γενικές αυτές αρχές. Η αναζήτηση αυτή, οδήγησε τον Αριστοτέλη στη διατύπωση μιας κοσμολογίας, σύμφωνα με την οποία ένας Θεός - υπέρτατο και τέλειο Ον - αποτελεί την πρωταρχική αιτία του συνόλου του σύμπαντος. Το Ον αυτό είναι στατικό και αμετακίνητο.

Όπως καταλαβαίνουμε, τα σημαντικότερα μεταφυσικά και γνωσιολογικά ρεύματα της κλασικής αρχαιοελληνικής παράδοσης βρίσκονται σε διαλεκτική αντίθεση. Αυτό όμως, που τα συνδέει, άρρηκτα, είναι η νοησιαρχική αντίληψη του Λόγου, η οντολογία του Είναι ως αιώνια καθορισμένου και αναλλοίωτου, η μεταφυσική πεποίθηση της πρώτης αρχής (Ιδέα-Ουσία-Ύλη-Μορφή-Ουσία) και οι δυϊστικές αντιθέσεις (υπερβατικό-εμπειρικό, Θεωρία - Πράξη, Επιστήμη - Ποίηση, Τέχνη κ.λ.π).

Η Μεταφυσική αντίληψη προέκυψε, επειδή ο ίδιος ο λόγος αποκόπηκε, αυτονομήθηκε και λησμόνησε την κοινωνική του καταγωγή και προέλευση, μέσω του ζωτικού χώρου, της Δημοκρατίας. Με αυτόν τον τρόπο, ο λόγος, προέκυψε τυπικός και δογματικός, αφηρημένος και ιδεαλιστικός. Τούτη η παραμορφωτική περιπέτεια του ορθού λόγου, που έλαβε χώρα στην κλασική Ελλάδα καταρχήν, συνάντησε την τέλεια ολοκλήρωσή της κατά την περίοδο του Διαφωτισμού, μέσα από την αντίθετη όμως διαδρομή της. Από δογματικός

- τυπικός λόγος, ο οποίος φανερώνει και τον ελλοχεύοντα θετικισμό του, κατοχυρώνεται και επισήμως ως ο "τυπικός, δογματικός, αφηρημένος και υλιστικός ορθολογισμός" του Διαφωτισμού.

Διαπιστώνουμε, άρα, ότι η θεωρία που καταπιάνεται με τα προβλήματα της γνώσης δεν προέκυψε από τον... ουρανό των "υψηλών" ιδεών. Αντιθέτως, προήλθε από την ολοένα αναβάθμιση των κοινωνικών σχέσεων του ανθρώπου. Ήταν η ίδια η Πράξη που αναβάθμισε το προ-λογικό της στοιχείο και προήγαγε τον εξορθολογισμό της, το Λόγο και τον κατέστησε Γνώση. Εκ τούτου, παρέπεται η ακόλουθη δηλωτική πρόταση: ο ορθός λόγος (όπως αυτός εκδηλώνεται από τη στιγμή που υποστασιοποιείται η Γνώση ως Θεωρία) συνιστά την κατανόηση της Πράξης μέσω της ανθρωπίνης πρακτικής, επιζητεί τη μεγαερμηνεία με όχημα τη μεγαθεωρία. Από το κομβικό αυτό σημείο και πέρα, ξεκινάει η περιπέτεια του Λόγου μέσα από τις προσπάθειες για αυτογνωσία και χειραφέτηση του, κατά καιρούς επιχειρήθηκαν από φιλοσόφους και θεωρητικούς.

Στο είδος της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, διακρίνουμε, σε γενικές γραμμές, δύο υποείδη σκέψης αντιμαχόμενα μεταξύ τους: το πρώτο, το επίσημο - καθεστωτικό, που συντάχθηκε με το δουλοκτητικό κοινωνικό και οικονομικό σύστημα, το δεύτερο, το αντικαθεστωτικό, που αμφισβήτησε, πολύ δειλά κι ανεπαίσθητα, την τότε κατεστημένη τάξη. Το κατά πολύ ισχυρότερο επίσημο ρεύμα, επικράτησε, όπως ήταν φυσικό κι έσπρωξε στο περιθώριο το ασθενέστερο επαναστατικό. Αποτέλεσμα, η επίσημη ελληνική κλασική φιλοσοφία, από τη μια μεριά έβαλε τα θεμέλια κι έδωσε πνοή στον ανθρώπινο διαφωτισμό όμως από την άλλη, προχώρησε σε έναν στείρο εκλεκτικό ανθρωποκεντρισμό, καθώς επίσης και σε έναν ιδιότυπο φυλετικό ελληνοκεντρισμό. Και βέβαια, ως γνωστόν, δεν αμφισβήτησε την ταξικότητα της δουλοκτητικής κοινωνίας.

Συμπέρασμα, στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία γεννήθηκε και εδραιώθηκε ο Ορθός Λόγος, αλλά δυστυχώς, δεν μπόρεσε να αναδειχθεί παρά στην τυπική και δογματική μόνο μορφή του, πράγμα που σημαίνει ότι δεν κατάκτησε την πληρότητα της αυτογνωσίας του. Έτσι, εν τοιαύτη περιπτώσει, δικαιούμαστε να εκλαμβάνουμε την αρχαία ελληνική σκέψη της κλασικής περιόδου με τις λαμπρές

επιδόσεις της ως Κατανοητική Φιλοσοφία, σε πρώτη και μόνο μορφή, και αυτό διότι στην κλασική περίοδο της αρχαίας ελληνικής σκέψης συντελέσθηκε η ολοκλήρωση της μεταφυσικής πορείας και των διακρίσεων που συνεπάγεται, η οποία είχε ξεκινήσει από προγενέστερες εποχές. Η μεταφυσική σκέψη διαιρεί και αντιπαραθέτει την ύλη με το πνεύμα, την πραγματικότητα με την ιδέα, το νοητό με το αισθητό και το σωματικό με το ψυχικό και το πνευματικό, αποδίδοντας σ' έναν από τους δύο πόλους της αντίθεσης σημαίνουσα αξία. Έκτοτε, η Δυτική φιλοσοφία σπαράσσεται από αυτές τις αντιθέσεις. Βέβαια, το σπέρμα της μεταφυσικής σκέψης ανιχνεύεται στην κοσμογονσία του υλοζωισμού που διατύπωσαν οι προσωκρατικοί στοχαστές, σοφοί και λόγιοι της Ιωνίας (Μικρά Ασία) και αυτό γιατί οι θεωρίες τους άπτονται του κοσμολογικού λόγου που θεωρεί ένα συμβολικό στοιχείο την απαρχή όλων των πραγμάτων, αλλά και το στοιχείο που ενοποιεί τον κόσμο, την ουσία του κόσμου. Για τον Θαλή, αυτό το στοιχείο είναι το νερό, για τον Αναξίμανδρο η αδιαμόρφωτη και άφθαρτη μάζα, για τον Αναξαγόρα, το απροσδιόριστο άπειρο, για τον Αναξίμανη η μάζα του αέρα, για τον Εμπεδοκλή, η ελκτική και απωστική συνάρτηση των στοιχείων, ενώ ο Ηράκλειτος, θεωρεί πως, ότι υπάρχει είναι το αέναα μεταβαλλόμενο αποτέλεσμα της σύγκρουσης των αντιθέτων. Η Υλοζωιστική σκέψη στις διάφορες εκφάνσεις της, θεωρεί το εκάστοτε πρωταρχικό στοιχείο ως την αδιαίρετη ουσία του κόσμου. Ο Κόσμος αντιμετωπίζεται ως μια διαρθρωμένη ενότητα-ουσία που περιέχει την πολλαπλότητα των φαινομένων. στην προσωκρατική παράδοση δεν αντιτίθεται, άμεσα, η Ύλη στο Πνεύμα, ούτε η Πραγματικότητα στην Ιδέα. Απέναντι στην «Ιωνική επανάσταση» αντιπαρατίθεται η «Δωρική αντιπολίτευση», των Ορφικών και των Πυθαγόρειων, η οποία υποτάσσει τον φυσικό κόσμο σε μια μεταφυσική πραγματικότητα, επίσης, πάνω στο φυσικό σώμα προβάλλονται δαιμονοκρατικές δοξασίες σχετικές με την ψυχή.

Η ενότητα του πρωταρχικού συμβολικού στοιχείου που διατυπώθηκε, θεωρητικά, από τους Ίωνες υλοζωιστές στοχαστές, διασπάστηκε σε αντιθετικά ζεύγη. Η Υλοζωιστική ουσία διαιρέθηκε σε σώμα

και ψυχή και η σχέση του γενικού με το ειδικό παρουσιάστηκε σαν σχέση του φαινομενικού με το πραγματικό. Ο Πυθαγόρας, ο οποίος επηρεάστηκε από τους υλοζωιστές, μελετώντας το φυσικό κόσμο, αναζητά το οικουμενικό στοιχείο στη συμβολική των αριθμών και τους αποδίδει μυστικιστική έκφραση. Στη διάσημη εξίσωση του Πυθαγόρειου θεωρήματος που ορίζει ότι ο αριθμός είναι η έννοια των πραγμάτων, εμφανίζεται για πρώτη φορά η έννοια της ουσίας. Η ουσία είναι το πρότυπο, από το οποίο μπορούν να δημιουργηθούν αναπαραστάσεις ή να εξηγηθούν ήδη δεδομένες αναπαραστάσεις. Αυτό λοιπόν το αρχέτυπο ονομάζουν οι φιλόσοφοι ουσία η καθαυτό αντικείμενο και μ' αυτό ασχολήθηκε ο Πλατωνισμός και ο Αριστοτελισμός.

Στη συνέχεια, οι Ελεάτες που βασίστηκαν στις κοσμολογικές σκέψεις και των Ίωνων και των Δωρικών στοχαστών, εδραίωσαν τη φιλοσοφική μεταφυσική σκέψη. Αυτός που δημιουργεί τη φιλοσοφική-μεταφυσική παράδοση είναι ο Παρμενίδης. Γι' αυτόν, το αντικείμενο της φιλοσοφίας είναι το ον, αυτό που είναι. Το να φιλοσοφείς είναι να μιλάς για το ον, η φιλοσοφική αλήθεια είναι η ταυτότητα του όντος και του λόγου, ο λόγος είναι ταυτόσημος με το αντικείμενο του λόγου, οπότε η σκέψη δεν είναι μια μορφή του όντος αλλά το ίδιο το ον. Η ριζική εναλλακτική θέση είναι το "σωστό" και το "λάθος" που βρίσκονται στον αντίποδα του όντος και του μηδενός. Ο Παρμενίδης είναι ο "πατέρας" του μηδενός, γι' αυτόν το ον υπάρχει, το μηδέν δεν υπάρχει. Αυτή η διχοτόμηση του όντος από το μηδέν διαμόρφωσε τις γνωσιολογικές προϋποθέσεις για την εδραίωση της μεταφυσικής σκέψης. Κλείνοντας αυτή τη σύντομη επισκόπηση στην ιστορία της μεταφυσικής σκέψης να πούμε ότι από την εποχή των Υλοζωιστών στοχαστών της Ιωνίας παρατηρούνται ίχνη στη σκέψη τους που ανοίγουν το δρόμο στη μεταφυσική. Η απόπειρά τους να υπερβούν κάθε φυσική ιδιαιτερότητα και να αναζητήσουν ένα θεμέλιο που να εδράζεται η πολλαπλότητα των διαστάσεων και των μορφών του κόσμου, καλλιεργεί το πνευματικό έδαφος για την εδραίωση της μεταφυσικής. Θα τους ονομάζαμε περισσότερο προ-

φυσικούς και λιγότερο μετα-φυσικούς με την έννοια ότι προσπαθούν να εξηγήσουν κυρίως πώς “λειτουργεί” η φύση και όχι πώς “είναι”. Οι νοητικές κατασκευές των προσωκρατικών στοχαστών αντικαθιστούν τις μαγικο-μυθικές ερμηνείες της αρχαίας κοσμολογίας με φυσικές εξηγήσεις και έτσι προσοικονομούν τον επιστημονικό τρόπο σκέψης.

. Με τους Πυθαγόρειους και τους Ελεάτες επιτείνεται, περαιτέρω, ο διχασμός της ενότητας του κόσμου με την αναζήτησή τους να κατανοήσουν τη σχέση της γένεσης του κόσμου σε αναφορά με την ουσία του. Βέβαια, σ’αυτή την προσπάθεια, αναδείχθηκαν τα γνήσια προβλήματα που απασχολούν τη φυσική επιστήμη. Θέλοντας, όμως, να δώσουν ικανοποιητική απάντηση στο εμπειρικά απρόσιτο θέμα του μετασχηματισμού της ουσίας του κόσμου, διαίρεσαν τον ενιαίο κόσμο της Υλοζωιστικής ουσίας σε ύλη και ενέργεια, σε πραγματικό και φαινομενικό, δίνοντας σημαίνουσα αξία στον πρώτο πόλο της αντίθεσης.

Οι ατομικοί φιλόσοφοι, Λεύκιππος και Δημόκριτος, προσπαθούν να συνδυάσουν τις Υλοζωιστικές με τις Ελεατικές ιδέες. Οι ατομικοί φιλόσοφοι θεωρούσαν αιτία του κόσμου την ύλη, από την κίνηση της οποίας παράγονταν τα όντα. Δέχονταν ότι το σύμπαν αποτελείται από πλήρες και κενό, το πλήρες αποτελούσε την ύλη. Προσπαθώντας να κατανοήσουν την ύλη, διατύπωσαν τη θεωρία ότι η ύλη δεν είναι ενιαία και συμπαγής, αλλά συντίθεται από άτομα στοιχειώδη σωμάτια (άτομα) τα οποία είναι αόρατα, αιώνια, δεν έχουν αρχή και γεννήθηκαν τυχαία και αυτόματα.

Ένα άλλο σημείο που αξίζει προσοχής είναι ότι η αρχαιοελληνική προβληματική δεν ανέπτυξε φιλοσοφία της ιστορίας και αυτό γιατί η ιδέα του κόσμου και του κοσμικού χρόνου χαρακτηρίζονταν από την ουράνια περιοδικότητα, η οποία ρύθμιζε την ύπαρξη του σύμπαντος και μ’ αυτή την έννοια τίποτε δεν μπορούσε να διασπάσει την οργάνωσή του και τη συνέχειά του. Από τη στιγμή που ο κόσμος γίνονταν αντιληπτός ως παράδειγμα τάξης και κανονικότητας, δηλαδή τέλειος, διατεταγμένος αρμονικά και αντικείμενο θρησκευτικού σεβασμού, αισθητικής ενατένισης και τραγικού φόβου στον οποίο ο άνθρωπος θα έπρεπε να συμμορφωθεί το δυνατόν, τότε

δεν εγένετο λόγος και φιλοσοφική διερώτηση για τη δομή και το νόημα του ιστορικού χρόνου. Η αντίληψη για το χρόνο ήταν κυκλική. Στην κυκλική κίνηση, δηλαδή ρυθμικά περιοδική, η ελληνική σκέψη είδε την έκφραση του θείου, της αιωνιότητας και της τελειότητας του κόσμου. Κυκλικότητα του χρόνου, αποδοχή του παρόντος και απόρριψη της ιστορικότητας συνδέονται στην αρχαιοελληνική κοσμολογία. Με τον Αυγουστίνο, εισάγεται και εδραιώνεται στην μεσαιωνική διάνοηση, η ιουδαιοχριστιανική αντίληψη της ιστορίας, η οποία εδράζεται στην κοσμολογία της θείας βούλησης, η οποία θα θεμελιώσει την ιδέα της γραμμικής προόδου, όπως και της ιστορικότητας του ανθρώπου, ως θεμελιώδους χαρακτηριστικού της δομής του. Στην ιουδαιοχριστιανική αντίληψη, η ιστορία και ο χρόνος δεν έχουν μόνο τέλος (προορισμό - κατάληξη), αλλά και αρχή (αφετηρία-εξουσία) και γι’ αυτό εκφράζουν σκοπιμότητα, συγκεκριμένα μια σκοπιμότητα που ενυπάρχει στη θεία βούληση, η οποία συνιστά το δημιουργό του κόσμου, του χρόνου και του ανθρώπου. Ενώ στην Αρχαιοελληνική παράδοση ο κόσμος ως Αντικειμενικός Λόγος ήταν ένα αρμονικό Όλον, στην ιουδαιοχριστιανική αντίληψη ο Θεός και ο Λόγος Του, υπερβαίνει τον κόσμο και τον δημιουργεί μ’ αυτή την έννοια ο Θεός είναι Δημιουργός και ο κόσμος δημιουργήμα Του. Αυτή η αντίθεση Θεού-Δημιουργού και Κόσμου-Δημιουργήματος θα προσλάβει στους Νεότερους Χρόνους τη μορφή της αντίθεσης: Ανθρώπινο Υποκείμενο (Λόγος) -Δημιουργός και Κόσμος (Αντικείμενο)-Δημιούργημα.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Το μεσαιωνικό σύμπαν αποτελούσε αποκάλυψη του Θείου Λόγου, αμετάβλητη ιεραρχία αδιαμφισβήτητων αξιών, εύτακτη και προκαθορισμένη συμμετοχή όλων των όντων στο Θεό. Η “γεωμετρική ισότητα” που βασίλευε στη φύση, θεωρούνταν μαρτυρία του Θεού, το σημάδι της Διάνοιας Του που θέτει τάξη στον κόσμο και παράγει κάθε αξία. Ο Θεοκρατικός χαρακτήρας της μεταφυσικής-κοσμολογίας λειτουργούσε παράλληλα με το φεουδαρχικό κοινωνικό-οικονομικό σύστημα θεμελιωνόταν στην πεποίθηση ότι οι αυστηρά

ιεραρχημένες κοινωνικές σχέσεις που το διέπουν κατόπτιζαν την αμετάβλητη φυσική τάξη του κόσμου. Από αυτήν αντλούσαν την εξουσία τους οι νόμιμοι εκπρόσωποί της, οι γαιοκτήμονες και οι κληρικοί ως φορείς της διανοητικής αυθεντίας. Στην πραγματικότητα, το μεσαιωνικό σύμπαν είναι η προβολή του ελληνικού κόσμου στην ιστορία, με τη διαφορά ότι το μεσαιωνικό σύμπαν έχει δημιουργηθεί από έναν παντοδύναμο Θεό, ερμηνεύεται μ' έναν ανθρωποκεντρικό τρόπο, εντελώς ανήκουστο για την αρχαιοελληνική αντίληψη του κόσμου και επίσης είναι τελεολογικό με την έννοια ότι θα εξαφανιστεί όταν θα συντελεσθεί στο τέλος των αιώνων με τη βασιλεία του Θεού επί της γης. Η μεταφυσική ιδεοθεωρία του Πλάτωνα αξιοποιείται από τον Αυγουστίνο στα πλαίσια της θεολογικής αντίληψης του λόγου και νοηματοδοτεί την σφοδρή αντίθεση εκκλησίας και κράτους. Ο Θωμάς ο Ακινάτης αξιοποιεί τους τομείς της αριστοτέλειας φιλοσοφίας που δεν συγκρούονται με τη θεολογία της εκκλησίας, όπως τη λογική, τη θεωρία περί της Αντίληψης και τη φυσική φιλοσοφία.

Από την Αναγέννηση και εντεύθεν έχουμε τη δημιουργία μιας νέας αντίληψης του σύμπαντος, η οποία σήμανε το οριστικό τέλος της μεσαιωνικής-χριστιανικής ερμηνείας της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Από τη γεωκεντρική κοσμοεικόνα του Μεσαίωνα μεταβαίνουμε στην ηλιοκεντρική κοσμοεικόνα της Αναγέννησης. Οι ανακαλύψεις του Κοπέρνικου, του Κέπλερ και του Γαλιλαίου κάνουν ρήξη με την Αριστοτέλεια φυσική και αλλάζουν την ανθρώπινη αντίληψη για τον κόσμο. Ο τελεολογικός και ανιμιστικός τρόπος σκέψης, αντικαθίστανται από το μηχανιστικό και αιτιοκρατικό τρόπο σκέψης για τον υλικό κόσμο. Από το πεπερασμένο, κλειστό και ιεραρχημένο σύμπαν του Αριστοτέλη, όπου ο χώρος είναι ένα σύνολο διαφοροποιημένων τόπων που καταλαμβάνουν τα σώματα, μεταβαίνουμε στο ενιαίο, άπειρο, ομογενή και χωρίς ιεραρχικές δομές σύμπαν, οι ιδιότητες του οποίου μπορούν να περιγραφούν μαθηματικά με άξονα την Ευκλείδεια γεωμετρία. Οι φυσικοί φιλόσοφοι εστιάζουν το ενδιαφέρον τους όχι στις πρώτες αιτίες των φαινομένων (γενεσιουργά αίτια), αλλά κυρίως στην αναζήτηση των νόμων στους οποίους υπακούουν τα φαινόμενα. Οι βασικές αρχές της επιστημονικής μεθοδολογίας δεν χρησιμοποιούν αξιολογικές έννοιες, όπως

τελειότητα, αρμονία, νόημα και σκοπός και οι φυσικοί νόμοι που ανακαλύπτονται στη γη, ισχύουν για όλο το σύμπαν μιας που το σύμπαν είναι ένα και ενιαίο και όχι διαιρεμένο σε τέλειες και ατελείς περιοχές που διέπονται από τους δικούς τους νόμους, όπως στον αρχαίο και μεσαιωνικό κόσμο. Έτσι, οι φυσικές επιστήμες μετασχηματίζονται σταδιακά σε εφαρμοσμένες και λειτουργικές και η ποιοτική μελέτη της φύσης μετατρέπεται σε ποσοτική. Ο άνθρωπος από θεατής που ενατενίζει και διαλογίζεται με την απόμακρη τελειότητα και λαμπρότητα των αστερών και των ουράνιων σφαιρών, μετατρέπεται σε κυρίαρχο και εξουσιαστή της φύσης.

Όπως είναι ευρέως γνωστό, η Αναγέννηση αποτελεί την επιστροφή της έρευνας στον Άνθρωπο ως αντικείμενο. Έτσι, η φιλοσοφική αναζήτηση, όπως ολόκληρη η πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση, στρέφεται κατευθείαν προς την αρχαιοελληνική σκέψη, χωρίς τη μεσολάβηση χριστιανικών εννοιών. Ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης και ο Πλωτίνος συνιστούν την αρχή και το τέλος κάθε φιλοσοφικής σκέψης, κατά το 15ο και 16ο αιώνα. Στον επόμενο αιώνα, το 17ο, ο Καρτέσιος, ο Σπινόζα και ο Λάιμπνιτς παίρνουν τα σκήπτρα της φιλοσοφικής διανόησης.

Με τον Σπινόζα, η ορθολογιστική φιλοσοφία, εισηγείται την ιδέα της δομικής υπόστασης του Όντος. Ο Σπινόζα, ο οποίος ταυτίζει το Ον με το Θεό ή τη Φύση, διακρίνει δύο δομικές ιδιότητες του Θεού: τη νόηση και την έκταση. Η νόηση είναι σύστημα ιδεών και η έκταση είναι το σύστημα των φυσικών αντικειμένων. Τόσο οι ιδέες όσο και τα φυσικά αντικείμενα είναι μετασχηματισμοί μιας και μοναδικής αιώνιας και άπειρης υπόστασης-ουσίας, η οποία συλλαμβάνεται με δύο ξεχωριστούς και ασύμμετρους τρόπους, πότε ως διάνοια και πότε ως ύλη. Έτσι, ο Θεός δεν είναι τόσο η "υπερβατική" αιτία κάθε πράγματος ή φαινομένου, αλλά η "ενυπάρχουσα" αιτία τους. Αυτό σημαίνει ότι, αφού η αιτιότητα είναι μια μορφή αναγκαιότητας και αφού η Θεία Φύση είναι αιώνια, τότε συνάγεται ότι καθετί που συμβαίνει στον κόσμο, συμβαίνει κατά τρόπο αναγκαίο. Η αναγκαιότητα καθορίζει και διέπει ολόκληρη τη ζωή του σύμπαντος κόσμου. Από τη στιγμή που ο Θεός είναι η αιτία των πάντων, αλλά μια αιτία αιώνια, τότε η αντίληψη του χρόνου δεν έχει καμιά σημασία στην

αληθινή γνώση του Θεού. Μια αληθινή επιστήμη, όπως και μια αληθινή θρησκεία θα στόχευαν στη θέαση του κόσμου και όχι στη χρονική του διάσταση, αλλά θα τον θεωρούσαν “υπό το πρίσμα της αιωνιότητας”.

Ο Λάιμπνιτς υπήρξε πρωτεργάτης της ορθολογιστικής έκφρασης του γερμανικού διαφωτισμού και υποστήριξε πως ουσία των όντων είναι η δύναμη που παράγει ενέργεια: “ό,τι δεν δρα, δεν υπάρχει”. Ο κόσμος αποτελεί ιεραρχία όλων αυτών των δυνάμεων, τις οποίες ο Λάιμπνιτς αποκαλεί “μονάδες”. Κορυφαία μονάδα είναι ο Θεός, δύναμη άπειρη και νόηση ατελείωτη. Οι μονάδες του Λάιμπνιτς δεν έχουν έκταση αφού πρόκειται για μεταφυσικές οντότητες, δηλαδή ασώματα, αλλά αιώνια ψυχικά άτομα που διαφέρουν μεταξύ τους. Η βαθμολογική κλίμακα των μονάδων είναι ανάλογη προς τη σαφήνεια και ευκρίνεια των παραστάσεων αυτών. Οι μονάδες βρίσκονται σε διαρκή μεταβολή, η οποία όμως δεν επηρεάζει την ταυτότητά τους. Ο Θεός, καθώς έπλασε τις ψυχές και τα σώματα, προσέδωσε αυτοτέλεια και ανεξαρτησία κατ’αντιστοιχία σ’αυτά, ώστε κάθε μονάδα παρακολουθεί τον εσωτερικό κόσμο, τον εσωτερικό νόμο, συμφωνώντας με τις άλλες ουσίες. Αυτή τη θεωρία του Λάιμπνιτς την ονόμασαν θεωρία της “προδιατεταγμένης αρμονίας”. Ο Λάιμπνιτς θεωρεί επομένως τον κόσμο ως τον καλύτερο δυνατό, ενώ το κακό που υπάρχει μέσα στον κόσμο, το θεωρεί απόρροια της ατέλειας των όντων, τα οποία βρίσκονται σε διαρκή εξέλιξη προς την τελειότητα. Ο Λάιμπνιτς θεωρεί την ψυχή του ανθρώπου αθάνατη, η οποία κατατείνει, εξελισσόμενη, προς αέναη τελειότητα. Σε αντίθεση με τον Καρτέσιο που έβλεπε τον κόσμο δυαδικά (vous-έκταση) και τον Σπινόζα που έβλεπε τον κόσμο ως μια ουσία (ουσία είναι Φύση ή Θεός”), ο Λάιμπνιτς οδηγείται στο συμπέρασμα πως όλα τα πράγματα είναι ουσιαστικά δυνάμεις. Η έκταση δεν υφίσταται αντικειμενικά, αλλά είναι μια ανάγκη της παράστασης των πραγμάτων, η επίφαση των πραγμάτων, ενώ η πραγματικότητα τους είναι ουσιαστικά ότι αποτελούν κινητικές δυνάμεις. Το σύμπαν έχει ακριβώς συντεθεί από μονάδες που εδώ δεν εννοούνται ως υλικά άτομα, αλλά ως άτομα δύναμης. Κάθε μονάδα είναι μαζι ύλη και μορφή, σώμα και ψυχή. Ως ουσίες, οι μονάδες, δεν ασκούν επιδράσεις η μια στην άλλη και δεν επικοινωνούν (σύμφωνα με τη

διατύπωση του Λάιμπνιτς οι μονάδες δεν έχουν παράθυρα). Παρόλα αυτά, η κατάστασή τους δεν είναι η απομόνωση, γιατί σε κάθε μονάδα κατοπτρίζεται η δομή ολόκληρου του κόσμου, ολόκληρο το σύνολο των μονάδων. Κάθε μονάδα είναι “ζωντανός καθρέφτης του σύμπαντος”. Εδώ διατυπώνεται μια θεωρία του μικρόκοσμου: η μονάδα είναι ο μικρόκοσμος που αντανakλά και περιέχει σε μικρογραφία τον μακρόκοσμο.

Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, οι πιο αναπτυγμένες χώρες της Δ. Ευρώπης και ιδιαίτερα η Αγγλία, αποτελούν το πεδίο σημαντικών κοινωνικών μετασχηματισμών. Πρόκειται για τη διαδικασία μετάβασης από την παλαιά φεουδαρχική κοινωνική οργάνωση στη νέα αναδυόμενη κεφαλαιοκρατική (καπιταλιστική) οικονομική και κοινωνική κατάσταση πραγμάτων που διαρκεί μέχρι σήμερα. Επικεφαλής των υποπρονομιούχων κοινωνικών στρωμάτων που αντιστέκονται στη φεουδαρχική εξουσία, ήταν μια νέα κοινωνική τάξη που αναδυόταν και γινόταν ολοένα και πιο ισχυρή, με τάσεις αυτοδυναμίας στο κοινωνικό προσκήνιο της Δ. Ευρώπης, η αστική τάξη. Οι φεουδάρχες γαιοκτήμονες, για να αναστείλουν την πτώση της δύναμής τους, αναγκάζονται να προσαρμοστούν στους νέους τρόπους παραγωγής. Οι νέοι αυτοί φορείς της μαζικής παραγωγής συμβιβάζονται με τη νέα τάξη των αστών και ο συμβιβασμός αυτός βρίσκει την πολιτική του έκφραση στην απόλυτη μοναρχία. Αυτός ο συμβιβασμός καταδεικνύει την αδυναμία, είτε των ευγενών γαιοκτημόνων είτε των αστών, να επικρατήσουν στην κοινωνική σκηνή. Ωστόσο, ο κοινωνικός ανταγωνισμός εντείνεται ανάμεσα στις υποπρονομιούχες και στις προνομιούχες, τις κυρίαρχες φεουδαρχικές δυνάμεις. Κατ’αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται προϋποθέσεις για τις επαναστάσεις που ξεσπούν την περίοδο αυτή: την Ολλανδική (τέλη του 16ο αιώνα), την Αγγλική (στα μέσα του 17ο αιώνα), τη Γαλλική (1789-1794). Το αποτέλεσμα όλης αυτής της κοινωνικοπολιτικής κινητοποίησης ήταν η αποκαθήλωση της διανοητικής αυθεντίας και εξουσίας που ασκούσε πάνω στους ανθρώπους η Εκκλησία. Γι’ αυτό, λοιπόν, οι αστοί που επαναστατούν καταφέρονται εναντίον της διανοητικής δικτατορίας των κληρικών. Τώρα πια, τα πνευματικά φώτα δεν αναμένονται από το θεό και τη θρησκεία, αλλά από τη φιλοσοφία και την επιστήμη. Στις παλιές μεθόδους γνώσης (στην ελεύθερη θεω-

ρία με τις μεθοδολογικά αβάσιμες γενικεύσεις, την απαγωγή και τη φυγή από την εμπειρία) αντιπαρά τίθενται νέες μέθοδοι (η λογική επιχειρηματολογία και η επαγωγή). Επίσης, στις παλιές ιδεαλιστικές αξιώσεις και στους “υψηλούς” σκοπούς της γνώσης (η γνώση για τη γνώση) αντιπαράτάσσονται σταδιακά καινούργιες προοπτικές για την ανάπτυξη της φιλοσοφίας και της γνώσης. Σύμφωνα με την προγραμματική πρόταση του Βάκωνα, η γνώση είναι δύναμη στα χέρια του ανθρώπου, όπλο για να γίνει κυρίαρχος της φύσης. Η φύση γίνεται αντιληπτή ως ένα αρμονικό σύστημα που διέπεται από καθολικούς νόμους με κανονικότητα και επαναληπτικότητα (Νευτώνεια φυσική φιλοσοφία). Η κοινωνία αντιμετωπίζεται ανάλογα ως ένα συνθετικό-αρμονικό σύνολο όπου η ατομική ενέργεια-λόγος του αυξανόμενου καταμερισμού της εργασίας- συμβάλλει στη βελτίωση του κοινωνικού συνόλου, προωθεί την εύρυθμη λειτουργία του ανθρώπινου είδους. Με τη μετάβαση στον αστικό και βιομηχανικό κόσμο έχουμε την ανάδυση του ορθολογικού τρόπου οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων που θεμελιώνονται στην τάξη, την πειθαρχία και την ιεραρχία της οργάνωσης της εργασίας που διενεργείται από συλλογικούς φορείς. Σ’ αυτή την ιστορική περίοδο κάθε πτυχή της ανθρώπινης δράσης και συμπεριφοράς γίνεται αντικείμενο υπολογισμού, μέτρησης και ελέγχου. Η πειραματική επιστήμη και ο κοινωνικός στοχασμός που εδράζεται στην εμπειρία του αισθητού κόσμου αναλαμβάνουν τα διανοητικά νήια.

Τα σημαντικά επιτεύγματα που σημειώθηκαν στον τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας, καλλιέργησαν την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη ιστορία προοδεύει και εξελίσσεται με την έννοια ότι η επερχόμενη εποχή είναι διανοητικά, ηθικά και πολιτιστικά ανώτερη από τις προηγούμενες. Βέβαια, αυτή η πεποίθηση εδράζονταν στην ανωτερότητα του ορθολογιστικού στοιχείου της νόησης-διάνοιας που είχε αρχίσει, σταδιακά, να μυθοποιείται. Η πεποίθηση ότι με το Λόγο και τις νοητικές-γνωστικές ικανότητες του ανθρώπου μπορεί να γνωρίσουμε απόλυτα και αντικειμενικά τα πράγματα, οδήγησε στη διαδικασία της εκκοσμίκευσης, της εξατομίκευσης και της συνταγματικής κοινωνίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η βεβαιότητα ότι μέσω της δύναμης του λόγου, που βασιζόταν στα επιτεύγματα της επιστημονικής έρευνας, πορευόμαστε στην πρό-

οδο της ανθρώπινης ιστορίας, κατέτεινε στην αποδόμηση της πίστης στο θεό. Ο άνθρωπος μπορούσε, πια, να αντλήσει πίστη από τις δικές του δυνάμεις και να διαπλάσει το βίο του κατά βούληση. Μ’ αυτή τη διαδικασία καλλιεργείται το ανθρωπιστικό ιδεώδες των Νεότερων Χρόνων. Η μεταφυσική Ιδέα του Θεού και η Θεοκρατική αντίληψη της φύσης και του κόσμου που δέσποσε επί αιώνες, αντικαθίσταται από τη μεταφυσική Ιδέα του Ανθρώπου και την πολιτική “θεολογία”. Αυτό, όμως, που παρατηρούμε είναι ότι μεταξύ της θεοκρατικής και της ανθρωπιστικής κοσμοεικόνας-ιδεολογίας και παρά τις διαφορές στα περιεχόμενά τους, σκοπούς, μεθόδους και επιδιώξεις, υπάρχει μια ομολογία όσον αφορά τον τρόπο συγκρότησης της εννοιολογικής τους δομής. Και οι δύο κοσμοεικόνες διέπονται από μεταφυσικές και ιδεαλιστικές παραδοχές, από τη μια ο Λόγος του Θεού, η σοφία και η καλοσύνη του και από την άλλη ο Νους-Λόγος του Ανθρώπου και η βούληση της φύσης του για αυτοπραγμάτωση και αυτοτελείωση, διεκδικούν η καθεμιά το απόλυτο μονοπώλιο της νοηματοδότησης της ιστορίας και της ανθρώπινης ζωής. Για να νομιμοποιηθεί και να προσλάβει δεσμευτική ισχύ αυτή η μεταφυσική πεποίθηση απαιτούνταν η θεμελίωσή της σε ηθικο-δεοντολογικά και κανονιστικά πρότυπα που θα δικαίωναν την ορθότητα του όλου εγχειρήματος της και σε αντίθεση με το προηγούμενο. Για να αποκτήσει το νοησιαρχικό-ορθολογιστικό πρότυπο (το οποίο επιβλήθηκε και εδραιώθηκε από τους πολιτικοκοινωνικούς φορείς της ανερχόμενης αστικής τάξης) κανονιστική ισχύ προϋπόθεση ήταν: α) η περιφρόνηση του αισθήματος και του συναισθήματος που χαρακτηρίστηκαν συντηρητικά-ρομαντικά στοιχεία της ύπαρξης και τα οποία θεωρούνταν ότι δεν μπορούσαν να συγκριθούν με τις γενικευτικές αφαιρέσεις του καθαρού λόγου που απαιτούσε η καθαρή νόηση. Αυτή η κριτική ευνοήθηκε από τον καρτεσιανό τρόπος σκέψης, αλλά και την αναγωγή του όλου Διαφωτιστικού εγχειρήματος στο γεωμετρικό πνεύμα του φυσικοεπιστημονικού παραδείγματος της Νευτώνειας φυσικής β) έπρεπε να εκτοπιστεί το ιουδαιοχριστιανικό φιλοσοφικο-ιστορικό εσχατολογικό σχήμα της βασιλείας του Θεού από το, εξίσου, εσχατολογικό σχήμα της νομοτελειακής προόδου του ανθρώπινου λόγου και της αένας ηθικής βελτίωσης του ανθρώπου. Όμως, τόσο η ομολογία πίστης στο Θεό όσο και η ομολογία πίστης στο Λόγο και την ανθρώπινη

φύση που είναι έλλογη από τη φύση της, αντιστρέφουν τα νοηματικά τους περιεχόμενα διατηρούν, όμως, αναλλοίωτο τον λογικό πυρήνα που διέπει τη θεολογική όσο και τη φιλοσοφική σκέψη, διαχρονικά: την αυτοαναφορικότητα του Λόγου και την απολυτοποίηση της αξιακής χρήσης του. Από αυτό το σημείο επάγεται η τυπική και δογματική φορά του μεταφυσικού-ιδεαλιστικού λόγου μιας που ως ταυτολογικό σύστημα δεν διαψεύδεται και δεν αναιρείται και αυτό επειδή “καθοδηγείται” από μια απόλυτη και υπερβατική Ιδέα, η οποία ως μορφή ανώτερου ιδεώδους (Πλατωνική Ιδέα του Αγαθού, Θεός=Αλήθεια, Άνθρωπος=αυτόνομη βούληση) αντικειμενικοποιεί την υποκειμενική προοπτική. Αυτή η διαδικασία είναι εκ των ουκ άνευ προϋπόθεση για να νοηματοδοτεί η εγκυρότητά του Λόγου και να νομιμοποιηθούν οι αξιώσεις του. Και βέβαια αυτή η διαδικασία για να αποκτήσει την ισχύ της θα πρέπει να ερμηνεύει τον κόσμο με τρόπο ώστε να μπορεί να επιβληθεί και να κυριαρχήσει στο πεδίο της κοινωνικής πράξης. Στην περίοδο που εξετάζουμε η ανερχόμενη αστική τάξη και ο βιομηχανικός κόσμος επιδιώκουν και κατορθώνουν να εκτοπίσουν τις φεουδαρχικές και γαιοκτημονικές κάστες-τάξεις. Διαπιστώνουμε μια δομική παραλληλότητα των πολιτικών-κοινωνικών, οικονομικών σχέσεων και των φιλοσοφικών-μεταφυσικών ιδεών κάτι που παρατηρήθηκε ήδη στην αρχαία Ελλάδα.

Η ανάδυση του Λόγου της υποκειμενικότητας

Η Καρτεσιανή φιλοσοφία έθεσε το μεταφυσικό, γνωσιοθεωρητικό και ιδεολογικό πλαίσιο της νεότερης φιλοσοφίας. Θα λέγαμε ότι με τη φιλοσοφία του Καρτέσιου συντελείται μια επαναστατική τομή στην ιστορία της φιλοσοφίας, η οποία, συγκροτείται γύρω από καινούργιους άξονες αναφοράς, επινοώντας νέους προβληματισμούς και ανοίγοντας άγνωστους ορίζοντες στην περιπέτεια του Λόγου. Ο Ντεκάρτ, οπαδός του επιστημονικού πνεύματος που εγκαινιάζουν ο Κέπλερ, ο Κοπέρνικος και ο Γαλιλαίος υιοθετεί την προοπτική της κυριαρχίας της φύσης που έθεσε ο Βάκωνας και η οποία κατεύθυνε τις έρευνες του. Το “σκέπτομαι” του Καρτέσιου, μεταθέτει τα κριτή-

ρια της αλήθειας από το αντικείμενο στο υποκείμενο της γνώσης, από το πράγμα στη συνείδηση, από την ετερονομία της αυθεντίας και της παράδοσης στην αυτονομία του εγώ που αναγορεύεται στην απόλυτη αρχή που νομιμοποιεί το γνωστικό εγχείρημα. Το προμηθεϊκό σχέδιο για την κατάκτηση της φύσης και τον εξανθρωπισμό της βρίσκει τη δυνατότητα πραγμάτωσής του. Ο Καρτέσιος έχει συνείδηση αυτού του σχεδίου και στο “Λόγο περί της μεθόδου” θεωρεί το σκοπό του καινούργιου τρόπου σκέψης που προτείνει: “να μας καταστήσει κύριους και κτήτορες της φύσης”. Ο σκοπός της γνώσης δεν είναι θεωρητικός, αλλά πρακτικός. Η επιστήμη και η τεχνική οφείλουν να μας εξασφαλίζουν τα απαραίτητα αγαθά για την βελτίωση των όρων ζωής. Δύο θεμελιώδεις έννοιες από το καρτεσιανό εννοιολογικό οπλοστάσιο διαμορφώνουν τη φαντασιακή εικόνα της νεότερης εποχής: η έννοια του εγώ και η έννοια της αμφιβολίας. Το εγώ που αυτοσυνειδητοποιείται στην αμεσότητα της εσωτερικής του εποπτείας, εγγυάται την αλήθεια των ιδεών και των κρίσεων, εφόσον, βέβαια, παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά του προφανούς, της ανάλυσης, της σύνθεσης, της πλήρους απαρίθμησης και της σαφήνειας (η σύγχρονη επιστήμη θεσμοποιεί τα κριτήρια - αξίες της). Δεν υπάρχει τίποτα άλλο, πέραν του εγώ που να δικαιούται, να αποφαινεται και να νομιμοποιεί την αλήθεια. Σ’ ότι αφορά την αμφιβολία αυτή έχει κριτικό χαρακτήρα. Ελέγχεται και απορρίπτεται ως αναληθές οτιδήποτε δεν πληροί τους όρους της ασφαλούς και θεμελιωμένης γνώσης. Η κριτική αμφιβολία εποπτεύει τους λόγους και τις αντιλήψεις και μπορεί να αποδομεί και να αναδομεί σύμφωνα με τις αρχές του έγκυρου επιστημονικού λόγου, την ενάργεια και τη σαφήνεια. Ο Καρτέσιος επιχειρεί να θεμελιώσει την επιστήμη και το φιλοσοφικό-μεταφυσικό εγχείρημα που χρησιμοποιεί είναι ευρηματικό: ό,τι δεν είναι αποτέλεσμα σκέψης, όπως το υποκείμενο και η συνείδηση, προέρχεται από την ομοιογενή έκταση (res extensa) που διέπεται από νόμους απλούς και παγκόσμιους. Οι αισθητές ιδιότητες, που φαίνονται σαν πραγματικότητες, μεταβάλλονται, οτιδήποτε παραμένει αμετάβλητο και μόνον αυτό μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της επιστήμης, δηλαδή η έκταση που δεν είναι αισθητή, αλλά απαιτεί νοητική επεξεργασία. Όποιο αντικείμενο και εάν παρατηρήσουμε, αποτελείται ως προς την ύλη του από την ίδια ομοιογενή έκταση. Βλέπουμε, στην παραπάνω θέση, ότι η

σκέψη δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο της επιστήμης και αυτό γιατί δεν είναι έκταση, αλλά είναι αυτή που μας οδηγεί στη ανακάλυψη των πολύμορφων φαινομένων. Καθώς το ανθρώπινο πνεύμα είναι μοναδικό και η επιστήμη θα είναι μοναδική. Καθώς η έκταση είναι μοναδική, το αντικείμενο της επιστήμης, γενικά, θα είναι και αυτό μοναδικό. Αυτή είναι η μήτρα της σύγχρονης επιστήμης. Καθώς, δεν αποκτούμε την έκταση παρά μόνο θυσιάζοντας οτιδήποτε αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας, η επιστήμη δεν μπορεί να έχει ως αντικείμενο τα πάντα. Έχει ένα πεδίο έρευνας και μελέτης σαφώς καθορισμένο, όρια και συγκεκριμένους όρους. Οι συνέπειες αυτής της θέσης είναι τεράστιες: το σώμα που είναι καθαρή έκταση και “ξένο” ως προς τη σκέψη, παραδίδεται στην επιστημονική γνώση. Γνωρίζοντας ότι η ζωή ανήκει στο σώμα, ότι το σώμα είναι ζώο και ότι το ζώο είναι μια μηχανή, ένας μηχανισμός όπως είναι ένα ρολόι, η σκέψη διαχωρίζεται από τη ζωή, ο νους από το σώμα. Ο Καρτέσιος έζησε και έδρασε στον 17 αιώνα, αιώνα θρησκευτικών πολέμων και πολιτικής αναταραχής. Μέσα σ’ αυτό το ιστορικο-πολιτισμικό πλαίσιο ο Καρτέσιος αναζήτησε τη βεβαιότητα στο “σκέπτομαι” και τον μόνο ασφαλή τρόπο να θεμελιώσει τη γνώση, στην εγκυρότητα της μαθηματικής επιστήμης. Το κριτικό εννοιολογικό δυναμικό του καρτεσιανού ορθολογισμού γονιμοποίησε πολλαπλές περιοχές της σκέψης και επηρέασε καθοριστικά την πνευματική ιστορία του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα. Η αρχή του καρτεσιανού υποκειμένου, παρά τις όποιες αμφισβητήσεις που δέχτηκε, παρέμεινε ο άξονας αναφοράς της δυτικής ορθολογικότητας, αλλά και του ιστορικού γίγνεσθαι του δυτικού πολιτισμού.

Όπως είπαμε παραπάνω, κατά το 18ο αιώνα, παρατηρείται στην Ευρώπη ένα φαινόμενο, κατά το οποίο ο άνθρωπος προσπαθεί να αποτινάξει από το πνεύμα του, τις θρησκευτικές προλήψεις, τη μισαλλοδοξία των Εκκλησιών, την απεριόριστη και αυθαίρετη εξουσία των απόλυτων μοναρχιών, το καταθλιπτικό βάρος του σκοταδισμού και της υποδούλωσης στην παράδοση. Γνωρίσματα, που είχαν κληροδοτηθεί από τον Μεσαίωνα. Η κίνηση αυτή έχει τις ρίζες της στον Φραγκίσκο Βάκωνα και εκδηλώνεται κατ’ αρχάς στην Αγγλία. Οι αξιώσεις του, στρέφονται εναντίον της τυφλότητας και της ανεξέταστης παραδοχής των υποτιθέμενων, ως αυτονότων αλη-

θειών, εναντίον των περιορισμών στην έρευνα. Απαιτεί αδιάκοπη προσπάθεια για διείσδυση και μια κριτική συνείδηση, έναντι της ποιότητας και των ορίων κάθε γνώσης. Ο Βάκωνας υποστηρίζει ότι αληθινή γνώση είναι η γνώση των αιτιών. Η σύλληψη των αιτίων, μας επιτρέπει όχι μόνο την πληρέστερη κατανόηση, ή την πρόβλεψη των φαινομένων, αλλά και τη συνειδητή παρέμβαση σ’ αυτά. Ο Σκώτος φιλόσοφος Χιούμ και ο σκεπτικιστικός εμπειρισμός του στρέφεται εναντίον των κυρίαρχων πνευματικών δυνάμεων της εποχής. Ο Χιούμ είναι αυτός που προτείνει τη διάκριση των προτάσεων του “είναι” που περιγράφουν γεγονότα (ρεαλισμός) και έχουν τιμή αληθείας και προτάσεων του “πρέπει” που συνιστούν έκφραση των ανθρώπινων διαθέσεων και συναισθημάτων (αντιρεαλισμός) και δεν έχουν τιμή αληθείας. Για τον Χιούμ οι προτάσεις του “είναι” έχουν νόημα, ενώ οι προτάσεις του “πρέπει” είναι α-νόητες μιας και δεν αναφέρονται σε φυσικά γνωρίσματα του κόσμου που μπορούν να παρατηρηθούν εμπειρικά. Έτσι, όλες οι προτάσεις της μεταφυσικής, της ηθικής και γενικότερα της αξιολογίας εκτοπίζονται από τη νοηματική σφαίρα. Βέβαια, υπόρρητος σκοπός αυτής της αντίθεσης είναι να κυριαρχήσει ο ορθολογισμός έναντι των δυνάμεων της αδιαφώτιστης μυθολογίας. Μ’ αυτή την έννοια η φιλοσοφική πεποίθηση του Χιούμ για τη διάκριση γεγονότων/αξιών έχει καθαρά ηθικό και δεοντολογικό χαρακτήρα και αυτό αποδεικνύει τον ιδεολογικό χαρακτήρα του λόγου και της γνώσης. Σ’ αυτό το σημείο, να επισημάνουμε ότι στην αρχαιοελληνική παράδοση, φύση, κοινωνία, άνθρωπινες πράξεις είχαν μεθοδολογικά την ίδια, λίγο-πολύ, αντιμετώπιση, οντολογικές-περιγραφικές και αξιολογικές-δεοντολογικές προτάσεις δεν διαχωρίζονταν αυστηρά μεταξύ τους. Τα κριτήρια αξιολόγησης της εγκυρότητάς τους, συνδέονταν ή με a priori νοητικές κατασκευές (Παρμενίδης, Πλάτων) ή με μια τελεολογική σχέση με την εμπειρία (Αριστοτέλης). Βέβαια, η λογική τους εδράζονταν στην ένθεη φύση που αντιμετωπιζόταν ως ένα αρμονικό Όλον, ο Λόγος της ένθεης φύσης χαρακτήριζε όλες τις εκφάνσεις των φαινομένων, φυσικών και ανθρώπινων.

Στη Γαλλία, το πνευματικό κίνημα που αναφέραμε, πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις με τη δράση των Εγκυκλοπαιδιστών. Τούτο το κίνημα ονομάστηκε Διαφωτισμός. Αυτός που εισήγαγε τη Διαφώτιση

στη Γαλλία ήταν ο Βολτέρος και έτυχε υποστήριξης από τους λεγόμενους Εγκυκλοπαιδιστές, όπως ο Μοντεσκιέ, Ο Ντιντερό, ο Ντ' Αλεμπάρ, ο Ελβέτιος, ο Κοντιγιάκ, ο Ολμπάκ κ.ά. Η εγκυκλοπαίδεια είχε σαφές αντιπολυταρχικό και συγκαλυμμένο αθεϊστικό περιεχόμενο. Τα περιορισμένα όριά της, λόγω των ιστορικών συγκυριών και των περιστάσεων, αποτέλεσε τη μεγαλύτερη συλλογική πνευματική εμπειρία του 18ου αιώνα. Δημιούργησε το έδαφος για να συγκεντρωθούν και να εκλαϊκευθούν, ιδέες και υποθέσεις, προορισμένες να έχουν ευρύτερη επικύρωση στην πρόοδο των επιστημών. Επίσης, υπήρξε το κέντρο έλξης και το σημείο αναφοράς για τις ιδέες που επρόκειτο να οδηγήσουν την αστική τάξη στην επανάσταση του 1789. Επίσης, συνέβαλε αποφασιστικά στη στροφή που πραγματοποίησε η νεότερη Ευρωπαϊκή σκέψη.

Εναντίον του Διαφωτισμού στη Γαλλία τάχθηκε ο Ζαν Ζακ Ρουσό, επίσης συνεργάτης στην Εγκυκλοπαίδεια. Σε αντίθεση με τους οπαδούς του Διαφωτισμού, που θεωρούσαν αρχή του πνεύματος τη λογική, ο Ρουσό υποστήριξε, ως βασικό παράγοντα, το συναίσθημα και την εσωτερική γνώση. Έχουμε, λοιπόν, πάλι (όπως και στην αρχαιοελληνική σκέψη) μια εσωτερική αντιπολίτευση στο κίνημα του Διαφωτισμού. Κι αυτό μπορούμε να το κατανοήσουμε ακόμη καλύτερα, αρκεί να θυμηθούμε και το "πιστεύω" του Ρουσό, όταν διδάσκει ότι ο άνθρωπος ναι μεν γεννήθηκε ελεύθερος, αλλά ο πολιτισμός και η κοινωνική και πολιτική ανισότητα τον έκαναν αιχμάλωτο στους λίγους. Επομένως, αν και υπερίσχυσε ο λογοκρατισμός, στο Διαφωτισμό ενυπάρχουν σπέρματα πρώιμης Κατανοητικής Φιλοσοφίας, που δεν μπόρεσαν όμως να αναπτυχθούν, με αποτέλεσμα μεγάλα μυαλά, όπως ο Βολτέρος, να συνιστούν την εξολόθρευση "απολίτιστων λαών", όπως οι Ινδιάνοι της Βορ. Αμερικής, για το... καλό της πολιτισμένης ανθρωπότητας.

Κοντοσιμώνοντας στα φιλοσοφικά χρονικά, συναντούμε τον Εμμανουήλ Καντ. Μεγάλος φιλόσοφος και "τέκνο του Διαφωτισμού" των νεότερων χρόνων, που εκφράζεται από τον Λέσιγκ, τον Χέρδερ, τον Βολφ και τον Ραϊμάρους. Τα κυριότερα από τα έργα του Καντ είναι: η "Κριτική του Καθαρού Λόγου", η "Κριτική του Πρακτικού Λόγου", η "Κριτική του Δυνάμεως της Κρίσεως", η "Θρησκεία

εντός των ορίων του Καθαρού Λόγου", "Προλεγόμενα εις πάσαν μέλλουσαν μεταφυσικήν" κ.ά.

Η Ανθρωπολογική μεταβολή της οντολογίας και της μεταφυσικής.....

Ο Καντ διερεύνησε συστηματικά το βασικότερο φιλοσοφικό πρόβλημα που απασχόλησε και απασχολεί την ανθρώπινη σκέψη και αυτό είναι η σχέση του όντος και της γνώσης του. Τι είναι το "ον" και τι η γνώση του; Διαφορίζεται το "ον" από τη γνώση του; Και αν ναι, είναι η νοητική γνώση του όντος ισόμορφη με το "ον"; Υποθέτοντας πως η γνώση του όντος βελτιώνεται κάτω από κάποιες διαδικασίες προσέγγισης, με ποιον τρόπο είμαστε σε θέση να σταθεροποιήσουμε και να στερεώσουμε αυτήν την υπόθεση, δίχως να χρησιμοποιήσουμε κριτήρια που να ανήκουν αποκλειστικά στο εκάστοτε σύστημα των εικόνων μας; Μπορούμε, με άλλα λόγια, να στηρίξουμε αυτή την υπόθεση, υπερβαίνοντας τα όρια μας και θεωρώντας τη συνέπεια ισχυρότερων υποθέσεων, δημιουργώντας έτσι ένα συζητήσιμο μεν, αλλά εσωτερικά συνεπές μεταφυσικό σύστημα;

Δεν είναι βέβαια καθόλου υπερβολικό να ισχυριστεί κανείς πως το καντιανό φιλοσοφικό σύστημα, όπως είναι εναργέστερα διατυπωμένο στην "Κριτική του Καθαρού Λόγου", αποτελεί μια ιδιοφυή προσπάθεια απάντησης στα παραπάνω ερωτήματα. Αυτό δεν σημαίνει πως τον Καντ απασχόλησαν μόνο οντολογικά και επιστημολογικά προβλήματα. Είναι γνωστό πως μια σειρά φιλοσοφικών έργων του ανήκει στον χώρο που συνάπτεται με την ηθική πράξη. Παρά ταύτα, δεν είναι ανακριβές να ισχυριστούμε, πως η καντιανή σκέψη είχε έναν θεμελιώδη άξονα περιστροφής, ότι δηλαδή εστιάζοταν στο πρόβλημα της διάστασης του όντος και της γνώσης του.

Για να καταστεί δυνατή η ανάγνωση και κατανόηση της καντιανής απάντησης στο θεμελιώδες πρόβλημα της διάστασης του όντος και της γνώσης του, απαιτείται να εξεταστεί στο φως των λύσεων που προηγούμενα φιλοσοφικά συστήματα πρότειναν γι' αυτό.

Είναι ευρέως αποδεκτό από το μεγαλύτερο μέρος των μελετητών του Kant, πως το φιλοσοφικό σύστημα που δημιούργησε, παρά τη μοναδικότητά του, φέρει έντονα τα ίχνη της επίδρασης των Leibniz και Hume. Ο Hume τού κληροδότησε την εχθρότητα και το σκεπτικισμό του για τις τολμηρές μεταφυσικές υποθέσεις και κατασκευές. Ο Leibniz από την άλλη, άφησε πίσω του ένα μεταφυσικό σύστημα, μια από τις βασικές παραδοχές του οποίου ήταν πως ο χωροχρόνος δεν ήταν στοιχείο της πραγματικότητας των μονάδων αλλά αναγκαία συνθήκη και ταξινομικό χαρακτηριστικό του κόσμου των φαινομένων. Έτσι, εφοδιασμένος με την κριτική και σκεπτικιστική διάθεση του Hume και γνώστης του φιλοσοφικού έργου του Leibniz (ο ίδιος ο Kant αναγνωρίζοντας την επίδραση του Hume πάνω στο έργο του, ήταν ιδιαίτερα φειδωλός στην παραδοχή επιδράσεων από τον Leibniz), ο Γερμανός φιλόσοφος προχώρησε στην οικοδόμηση του δικού του συστήματος, που διακρίνεται από τα εξής δύο χαρακτηριστικά:

i) Στο επίπεδο του όντος δέχεται την ύπαρξη ενός κόσμου ανεξάρτητου από τον δυνητικό γνώστη του. Τα πράγματα του κόσμου αυτού - τα καντιανά “πράγματα καθεαυτά” - και οι σχέσεις τους δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα σπουδής, κάθε πρόταση που αναφέρεται σε αυτά, εκτός από εκείνη που αναφέρεται στην ύπαρξη τους, στερείται νοήματος. Ο Kant αποδεχόμενος το ελάχιστο δόγμα της ύπαρξης ενός κόσμου πραγμάτων ανεξάρτητου από το έλλογο ον και αρνούμενος ταυτόχρονα τη δυνατότητα άμεσης γνώσης του, κατορθώνει από τη μία μεριά να διαφοροποιήσει τη θέση του από αυτή των φαινομεναλιστών τύπου Berkeley, ενώ, από την άλλη, επιτυγχάνει να μη δεσμευτεί με μια αλληλουχία μεταφυσικών υποθέσεων, σχετικά με τη φύση και τις δομικές σχέσεις ενός κόσμου που δεν μπορεί να γνωσθεί άμεσα.

ii) Στο επίπεδο της γνώσης και πιο συγκεκριμένα στο επίπεδο της αισθητηριακής αντίληψης, ο Kant δέχεται πως η ιδιαίτερη φύση του συστήματος των νοητικών εικόνων μας καθορίζεται από εσωτερικούς παράγοντες και όρους. Δίχως να αποκλείει την ύπαρξη εξωτερικών επιδράσεων - ο μηχανισμός των οποίων μας είναι ανα-

γκαστικά άγνωστος - δέχεται πως οι εικόνες μας οργανώνονται με δύο τρόπους, που είναι αναγκαίες εσωτερικές προϋποθέσεις κάθε εμπειρίας. Οι δύο αυτοί τρόποι αλληλοσυμπληρώνονται και αναφέρονται στα χαρακτηριστικά που σήμερα θα ονομάζαμε συγχρονικότητα και διαχρονικότητα του εμπειρικού μας υλικού. Αποτελούν, με άλλα λόγια, το χωροχρονικό πλαίσιο της ταξινόμησης των ειكونιστικών επιμέρους στοιχείων της εμπειρίας, δίχως το οποίο θα ήταν αδύνατη η αισθητηριακή αντίληψη και κατ’ επέκταση η γνώση. Ο χωροχρόνος σαν δυνατότητα ταξινόμησης των εμπειριών μας προϋπάρχει, αποτελώντας αναγκαίο, εσωτερικό χαρακτηριστικό της αισθητηριακής αντίληψης. Δεν έχει νόημα να διερωτηθούμε αν μια ανάλογη χωροχρονική δομή διέπει και καθορίζει το σύνολο των σχέσεων του ανεξάρτητου από εμάς κόσμου των “καθεαυτά” πραγμάτων. Μπορούμε να ισχυριστούμε και να δεχτούμε (ο Kant ισχυρίζεται στην “Κριτική του καθαρού Λόγου” πως αποδεικνύει την εσωτερική, αναγκαία προτεραιότητα του χωροχρονικού πλαισίου για τη δομή της αισθητηριακής αντίληψης) πως η φύση της αισθητηριακής αντίληψης είναι τέτοια, ώστε ο απογυμνωμένος χωροχρόνος να είναι ο υποδοχέας, ο οργανωτής της εμπειρίας, το νοητικό εργαλείο, που προϋπάρχει του αυτο-συνειδητοποιημένου υποκειμένου και που δομεί, με τον μοναδικό τρόπο με τον οποίο μπορούμε να γνωρίζουμε το υλικό των αντιδράσεων μας στις, άγνωστης πολυπλοκότητας, επιδράσεις που τα πράγματα “καθεαυτά” ασκούν πιθανώς πάνω μας.

Συνοψίζοντας, να πούμε, ότι το φιλοσοφικό σύστημα του Kant, το οποίο υπέβαλε σε κριτική τόσο τις διάφορες γνωσιολογικές θεωρίες όσο και τη γνωστική ικανότητα του ανθρώπου, ονομάστηκε “Κριτικισμός”. Ο ίδιος δε, δεδομένου ότι ο κριτικισμός του προήλθε από την αντίθεση του δογματισμού και του σκεπτικισμού, αποκάλυψε τη φιλοσοφία του “διαιτητικό δικαστήριο”. Αποφεύγοντας τις ακρότητες τόσο της ορθολογικής όσο και της εμπειρικής σχολής, ο Kant, επιχειρεί να αποδείξει ότι η αληθινή γνώση, αποκτάται μόνο με τη σύζευξη εμπειρίας και των a priori γνωστικών δυνατοτήτων. Απερίφραστα τονίζει ότι γνώση χωρίς εμπειρικό υλικό ίπταται του

κενού. Διδάσκει ότι δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τα πράγματα “καθ’ εαυτά”, αλλά όπως μας επιτρέπουν οι προεμπειρικές μορφές της νόησης (χώρος, χρόνος, αιτιότητα) από τον παραμορφωτικό φακό τον οποίο θα περάσει το υλικό των αισθήσεων πριν συγκροτηθεί σε εμπειρία. Επομένως, γνωρίζουμε τα πράγματα ως φαινόμενα και όχι ως νοούμενα. Ο Καντ δείχνει ότι ο χώρος, ο χρόνος και η αιτιότητα δεν είναι αντικειμενικές πραγματικότητες, αλλά αποτελούν a priori μορφές της ανθρώπινης νόησης, οι οποίες διαμορφώνουν με αναγκαίο τρόπο, το φυσικό πλαίσιο της εμπειρίας μας. Μέσα σ’ αυτό το πλαίσιο, η αισθητηριακή εμπειρία, υπόκειται σε επεξεργασία από τις λογικές κατηγορίες της νόησης, οι οποίες μας επιτρέπουν να δομήσουμε κάθε πιθανή εμπειρία. Για να επιτευχθεί η επεξεργασία και η σύνδεση των πολλαπλών αισθητηριακών δεδομένων σε μια ενότητα που να μπορούμε να τη γνωρίσουμε, απαιτείται μια πράξη επεξεργασίας και σύνδεσης που να προηγείται του γνωστικού αποτελέσματος, δηλαδή να είναι η αιτία του γνωστικού αγαθού. Μόνο ένα υποκείμενο μπορεί να απαντήσει σ’ αυτή την απαίτηση, ένα υποκείμενο που να μην είναι το ίδιο αντικείμενο εμπειρίας, εφόσον είναι ο έσχατος όρος της. Αυτό το υποκείμενο, για τον Καντ, είναι το υπερβατικό υποκείμενο. Αυτό το υποκείμενο δεν είναι το εμπειρικό υποκείμενο που έχει συνείδηση του εαυτού του, αυτό αποτελεί απλό φαινόμενο. Για τον Καντ, το μεγάλο λάθος του Καρτέσιου είναι ότι συγχέει στην εμπειρία του cogito, το εμπειρικό και το υπερβατικό υποκείμενο

Για τον Καντ, επίσης, δεν υπάρχει γνώση του Απόλυτου. Το Απόλυτο δεν ανήκει στη σφαίρα της γνώσης. Η πραγμάτωσή του βρίσκεται στην ηθική πράξη. Κριτήριο στις πράξεις του καθενός πρέπει να είναι η κατηγορική προσταγή, σύμφωνα με την οποία, ο καθένας πρέπει να ενεργεί έτσι ώστε: οι αρχές της πράξης του να χρησιμεύουν ως καθολικός νόμος για την Ανθρωπότητα. Και αυτό γιατί η ορθή χρήση του Λόγου, θεμέλιο της καντιανής ηθικής, αναγνωρίζεται μόνο στο πεδίο της πράξης. Κατά τον Καντ, η φιλοσοφία είναι η επιστήμη των ορίων του ανθρώπινου λόγου και αποσκοπεί στην απάντηση, για το τι μπορεί να γνωρίζει ο άνθρωπος, να πράττει και να ελπίζει. Σύμφωνα με τον Καντ, υπάρχουν δύο ειδών όντα: τα πρόσωπα, τα οποία έχουν απόλυτη αξία (αξιοπρέπεια) και τα

πράγματα που έχουν σχετική αξία (τιμή). Τα πρόσωπα δεν μπορεί να τα αντιμετωπίσει κανείς μονάχα ως μέσα και αυτό γιατί είναι σκοποί. το κάθε πρόσωπο έχει άπειρη αξία, είναι ισότιμα μεταξύ τους και το ηθικό αίσθημα που εμπνέουν είναι ο σεβασμός. Κάθε άτομο, ως ηθικό πρόσωπο, έχει υποχρεώσεις έναντι των άλλων και έναντι των άλλων, εξαιτίας του υποβάθρου της ισοτιμίας μεταξύ των ατόμων, τα αξιώματα της κοινωνικής-πολιτικής δράσης οφείλουν να συμμορφώνονται στην αρχή της αμοιβαιότητας και να είναι δυνάμει καθολικά. Η ηθική αφορά στην ελεύθερη βούληση, η οποία αναδεικνύεται ως πηγή των δίκαιων πράξεων. Ο Καντ επιχειρεί να εδραιώσει την ενότητα μεταξύ του λόγου και της φρόνησης, ενώ την ενότητα αυτή στις προηγούμενες εποχές την διασφάλιζε ο Θεός, για τον Καντ, καθήκον του ανθρώπινου λόγου είναι να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για να κυριαρχήσουν στον κόσμο της πολιτικής τα αξιώματα της δικαιοσύνης και της ειρήνης, δηλαδή μια ηθική της αγαθής βούλησης ή του σεβασμού.

Ο Καντ υπήρξε το έναυσμα και ύστερα απ’ αυτόν, πολλοί φιλόσοφοι στη Γερμανία αναπτύσσουν ανάλογα φιλοσοφικά συστήματα. Έτσι, μέσω αυτών, δημιουργείται ο γερμανικός ιδεαλισμός και ρομαντισμός, με κυριότερους εκπροσώπους τους Φίχτε, Σέλλινγκ και Χέγκελ (Εγγelos).

Ο Φίχτε, υποστηρίζει ότι το “εγώ”, δημιουργεί το αντικείμενο των παραστάσεων του και συνειδητοποιεί την μοναδικότητά του σ’ ό,τι του αντιτίθεται, σ’ ό,τι του είναι ξένο. Το ξένο αυτό στοιχείο επιβιβαιώνει το “εγώ”. Ο Σέλλινγκ, ακολουθώντας παράλληλη συλλογιστική με τον Φίχτε, δέχεται πως το “εγώ” (δηλαδή η συνείδηση), αλλά και ό,τι του είναι ξένο, αποτελούν συναρτησιακές μορφές μιας μοναδικής πραγματικότητας, την οποία ονομάζει απόλυτο. Ο γνωστότερος εκπρόσωπος του γερμανικού ιδεαλισμού είναι ο Χέγκελ. Για το Χέγκελ, ο οποίος συνδυάζει τις δύο παραπάνω θέσεις, όλη η ανθρώπινη ιστορία ανάγεται στην Ιδέα, η Ιδέα είναι το ον που αντιτίθεται στον εαυτό του, διαλεκτικώς, μέσα στην ανθρώπινη ιστορία.

Πάντως, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στη Γερμανία αναπτύχθηκε το κίνημα του ρομαντισμού, σε αντίθεση με τον κριτικό λόγο του Διαφωτισμού, που εξαίρει την έκσταση και τον ανιδιοτελή ενθουσι-

ασμό των συναισθημάτων, σε αντιδιαστολή με τις έννοιες και την ψυχρή και αφόρητη πίεση που ασκεί ο ορθολογισμός. Οι ρομαντικοί απαιτούν από τη φιλοσοφία την παλινόρθωση του αυθορμητισμού της ζωής και της εσωτερικής πληρότητας του συναισθήματος και το αναζητούν στην καλλιτεχνική δημιουργία. Ακριβώς, γι' αυτό το λόγο η τέχνη είναι για τους ρομαντικούς, το κατ' εξοχήν φιλοσοφικό στοιχείο στον άνθρωπο, το οποίο γίνεται διηνεκής ποίηση και πλάθει, όχι απλώς ένα συγκεκριμένο καλλιτεχνικό έργο, αλλά πλάθει και μετουσιώνει την ίδια τη ζωή σε δημιουργία. Για τους εκπροσώπους του ρομαντισμού η τέχνη και οι αισθητικές αξίες αποκτούν, κατά λογική ακολουθία, υψηλότερη προτεραιότητα έναντι της φιλοσοφικής έννοιας και της αφηρημένης σκέψης. Η ποίηση αναγορεύεται σε ανώτερη αξία, αναδεικνύεται ως "ο παιδαγωγός της ανθρωπότητας". Αν και υπερβολικός, ο εν λόγω ρομαντισμός της φιλοσοφικής σκέψης της συγκεκριμένης ευρύτερης τότε φιλοσοφίας, κατέτεινε προς την Κατανοητική Φιλοσοφία. Δυστυχώς, όμως, προσπέρασε αβρόχοις ποσί τον Ορθό Λόγο, με αποτέλεσμα τη φυσιολογική αποστράγγιση του κινήματος από την κριτική αυτογνωσία του, που θα τον μετέτρεπε σε Φιλοσοφία της Κατανόησης.

Κεφάλαιο II

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Οι απαρχές της κοινωνιολογικής σκέψης καταδύονται στα βάθη των ιστορικών - ίσως και των προϊστορικών - χρόνων και απαντώνται αναμιγμένες με τη θρησκεία, όπως εξάλλου συμβαίνει και με τόσες άλλες επιστήμες. Η θρησκεία μπορεί να θεωρηθεί ως η πρωταρχική ιδεολογική επένδυση της διάνοιας και αυτό γιατί νοηματοδοτεί το δέος, την αγωνία και το φόβο του ανθρώπου για το άγνωστο και το μυστήριο της ύπαρξης. Η νοηματοδότηση στοιχειοθετείται από ένα σώμα δογματικών αληθειών και την υποχρέωση τυφλής πίστης στην αποκαλυμμένη "αλήθεια" της υπερβατικής αυθεντίας, με τελετουργική δομή και μεσσιανικές επαγγελίες. Αυτές οι θεμελιώδεις αρχές της θρησκείας, παράγουν κοινωνικές συνειδήσεις, οι οποίες αποδέχονται και αναπαράγουν το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα της κάθε εποχής. Η θρησκεία, ως πρακτική, επενεργεί πάνω στις κοινωνικές σχέσεις και τις μεταμορφώνει στη συνείδηση των ανθρώπων σε φανταστικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής τους ύπαρξης. Έτσι, οι ιστορικοί άνθρωποι, διαμορφώνουν μια προκαθορισμένη κοινωνική συνείδηση και θεωρούν πως επιτελούν ένα συγκεκριμένο ιστορικό ρόλο, ο οποίος τους αποδίδει υπαρξιακό νόημα και προσανατολισμό. Η εμπειρία των κοινωνικών συνθηκών της ύπαρξης τους διαθλάται στη συνείδησή τους από τη θρησκευτική ιδεολογία, η οποία αναπαριστά μια φανταστική σχέση με την κοινωνική πράξη. Άλλωστε, αυτό είναι το βαθμοδομικό χαρακτηριστικό κάθε ιδεολογίας, είτε μεταφυσικής είτε εκκοσμικευμένης..

Με βάση τα παραπάνω, η θρησκεία αποτελεί, μέχρι κάποιο βαθμό, την υποτυπώδη μορφή κοινωνιολογίας, αν λάβουμε υπόψη ότι συνιστά πάντα και ένα είδος θεωρητικής απόδειξης, και άρα δικαίωσης, της υφιστάμενης κοινωνικής οργάνωσης. Για παράδειγμα, οι Φαραώ της αρχαίας Αιγύπτου εκλαμβάνονταν ως τα ενδιάμεσα όντα μεταξύ των δύο κόσμων και οι αντιλήψεις των αρχαίων Αιγυπτίων για την επόμενη ζωή ήταν η πιστή αντανάκλαση της επίγειας ζωής.

Επίσης, η οργάνωση της ινδικής κοινωνίας από αρχαιοτάτων χρόνων είχε την αντίστοιχη φιλοσοφική προέκτασή της, συνυφασμένη με τις βραχμανικές θρησκευτικές δοξασίες. Εξάλλου, το καθεστώς των καστών αποτελεί τη θεμέλιο λίθο των κοινωνιών, στις οποίες είχε επικρατήσει η βραχμανική φιλοσοφία, με θεωρητικό του υπόβαθρο ολόκληρο φιλοσοφικό σύστημα. Κοινωνιολογικές αντιλήψεις διέπουν και τις αρχές, αλλά και τις δοξασίες, που αποτελούσαν την κατευθυντήριο γραμμή της οργάνωσης των σημαντικότερων κοινωνιών των Αμερινδών της προκολομβιανής περιόδου. Παρά τις μεταξύ τους διαφορές, αυτές οι αρχές και οι δοξασίες ήταν κατά βάση θεοκρατικές, όπως φαίνεται στη στρατιωτικο-φεουδαρχική κοινωνία των Αζτέκων ή στις ειρηνικές κάστες των Ίνκας. Σε γενικές γραμμές, το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται σε όλες τις αρχαίες κοινωνίες, καθώς και στις νεότερες της Ανατολής, όπου η θρησκεία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα όχι μόνο της κοινωνικής οργάνωσης, αλλά και των γενικότερων κοινωνιολογικών αντιλήψεων, έστω και υπό εμβρυακή μορφή. Επί παραδείγματι, ο αυτοκράτορας στην Κίνα θεωρούνταν ο γιος του Ουρανού, και ο Μικάδο της Ιαπωνίας γιος του Ηλίου.

Η γέννηση της κοινωνιολογίας, όπως και άλλων επιστημών, συμπίπτει με τη διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων, απαλλαγμένων από τα θρησκευτικά δεσμά και τις προκαταλήψεις. Οι προϋποθέσεις για τούτο, δημιουργήθηκαν για πρώτη φορά στην αρχαία Ελλάδα, η οποία δικαιούται τα πρωτεία της κοινωνιολογικής σκέψης.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Το επαναστατικό τμήμα της αρχαιοελληνικής διανόησης που προαναφέραμε, οι σοφιστές, ασχολήθηκε με τα κοινωνικά προβλήματα επισταμένως και με τρόπο συστηματικό, εφαρμόζοντας την παράληψη, τη σύγκριση και την κριτική. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι σοφιστές και η ανθρωπολογική στροφή τους (πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος) αποτελούν το πρώτο κίνημα διαφωτισμού στην ιστορία της δυτικής σκέψης. Οι σοφιστές εδραιώνουν τη χρή-

ση του κριτικού λόγου και την αναδεικνύουν ως την πεμπτουσία του λόγου. Παρ' ότι πολεμήθηκαν από τους συντηρητικούς (όπως ο Πλάτωνας κι ο Αριστοφάνης), παραμένουν οι αναμφισβήτητοι θεμελιωτές της κοινωνιολογικής σκέψης. Οι κοινωνιολογικές διδαχές τους είναι διαποτισμένες με το πνεύμα της ισότητας. Καταδίκάζαν χωρίς μισόλογα το θεσμό της δουλείας και το στενό εθνικισμό - τοπικισμό των ελληνικών πόλεων. Περιφρονώντας τη συντηρητική παράδοση - όπως είναι η κάθε παράδοση - στράφηκαν στην αναζήτηση ενός φυσικού δικαίου, που θα είχε ακρογωνιαίο λίθο το σεβασμό στην προσωπικότητα του ανθρώπου. Αυτοί, πάλι, πρώτοι επιδίωξαν την απελευθέρωση του ατόμου, το οποίο, στην εποχή τους, ανήκε ολοκληρωτικά στην πόλη-κράτος. Γενικά, οι σκέψεις των σοφιστών άσκησαν βαθύτατη και πολυποίκιλη επίδραση στη σκέψη των μετέπειτα στοχαστών, την προσοχή των οποίων κατεύθυναν προς τα κοινωνικά φαινόμενα.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Το κυριότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιόδου της Αναγέννησης είναι ο αδιαμεσολάβητος πνευματικός δεσμός της με την ελληνική και ρωμαϊκή κληρονομιά, η απολύτρωση του πνεύματος από τον μεσαιωνικό θεοκρατισμό και η δημιουργία μιας πνευματικής αυτονομίας, η οποία ήταν άγνωστη κατά το Μεσαίωνα.

Πιο συγκεκριμένα, στην προ της Αναγέννησης ιστορική περίοδο, λαός και διανοούμενοι εμπορούνταν, κατά βάση, από την ίδια νοστοπία και ιδεώδη. Από τις αρχές της περιόδου της Αναγέννησης, η φιλοσοφία, η επιστήμη και η τέχνη αρχίζουν να προσλαμβάνουν έκταση και βάθος απρόσιτα στο λαό. Οι βασικές πνευματικές αξίες του Μεσαίωνα προκαλούν πλέον σκεπτικισμό, ίσως ακόμη και σαρκασμό, όπως βλέπουμε, για παράδειγμα, στον "Μαινόμενο Ρολάνδο" του Αριόστο και τον "Δον Κιχότη" του Θερβάντες.

Το σπουδαίο πνευματικό εποικοδόμημα της Αναγέννησης χρωστάει την προέλευσή του στη μερική αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, οι οποίες ίσχυαν κατά την περίοδο του Μεσαίωνα. Η

ανάπτυξη του εμπορίου, η δημιουργία μεγάλων πόλεων και αξιόλογης βιομηχανίας αποτελούν τα βασικά γνωρίσματα της οικονομίας της Αναγέννησης. Μια τέτοια σφύζουσα οικονομία ήταν φυσικό κι επόμενο να δημιουργήσει την πνευματική κίνηση, που προκαλεί και θα προκαλεί το δίκαιο θαυμασμό, στο διηνεκές. Στην Αναγέννηση επίσης, θα αποκρυσταλλωθεί η ιδέα της επιστημονικής εμπειρίας. Τότε αποδεσμεύθηκαν οι τεχνικές από τον εμπειρικό χαρακτήρα τους και υποτάχθηκαν στο πνεύμα, με τη συνδρομή των μαθηματικών. Έτσι, η λογική θα απαλλαγεί από την αυταπάτη της απόλυτης γνώσης και τον κλοιό της μεταφυσικής, για να γίνει μια διαρκής παλινδρόμηση ανάμεσα σε ένα συλλογισμό και μια εμπειρία.

Όσον αφορά την κοινωνιολογία, από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα εμφανίζονται δύο διαφορετικές σχολές: η σχολή των εμπειριστών, και η σχολή των ουτοπιστών.

ΕΜΠΕΙΡΙΣΤΕΣ

Μακιαβέλι: Πρώτος έβαλε με τρόπο ωμό και ρεαλιστικό, με αμοραλισμό θα λέγαμε, επί τάπητος το πρόβλημα της αυτονομίας της πολιτικής και των ειδικών λόγων, για τους οποίους υπάρχει το κράτος ως θεσμός δύναμης κι επιβολής. Συνέλαβε την έννοια της πολιτικής ηθικής, σε αντιπαράθεση με τη συμβατική ηθική, καθώς και το πρόβλημα της ισχύος, που είναι ο κατεξοχήν παράγοντας της πολιτικής ζωής. Η απόφαση του Μάρκου Αντώνιου, του Σέξπιρ, ότι "η εντιμότητα είναι η πιο ραφιναρισμένη μορφή της απάτης" συναντά το "η αιτία εξισώνεται με το αποτέλεσμα".

Ο Μακιαβέλι, με λίγα λόγια, έθεσε όλα τα βασικά προβλήματα που απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο και ταυτόχρονα του προκαλούν σύγχυση. Η σημασία του έργου του Μακιαβέλι έγκειται, ιδίως, στο γεγονός, ότι χάρη σ' αυτό η φιλοσοφία της Ιστορίας και η πολιτική κοινωνιολογία απέκτησαν καθεαυτές υπόσταση και αυτονομία.

Καρτέσιος: Το καρτεσιανό ρασιοναλιστικό φιλοσοφικό σύστημα στο σύνολό του, και ιδιαίτερα ο χαρακτηρισμός της συνειδήσεως ως

επιφαινόμενου, άσκησε σημαντική επίδραση στην εξέλιξη των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών.

Στο ζήτημα της ηθικής, ο Καρτέσιος θεωρεί ότι αυτή έχει αναγκαστικά προσωρινό χαρακτήρα - και εμφανίζεται με διάφορες μορφές στο χώρο και το χρόνο - έως ότου διαμορφωθεί μια οριστική ηθική. Αυτή, δε, είναι δημιούργημα και επιστέγασμα της επιστήμης, όταν η τελευταία ανέλθει στον ύψιστο βαθμό τελειότητας.

Σπινόζα: Ο μεγάλος αυτός φιλόσοφος, εκτός των άλλων, ασχολήθηκε και με προβλήματα κοινωνικής φιλοσοφίας, τα οποία εκθέτει κυρίως στο έργο του "Πραγματεία Θεολογικοπολιτική". Ο Σπινόζα διακήρυττε ότι η μεταξύ των ανθρώπων αλληλεγγύη είναι εκ της φύσεως των πραγμάτων αναγκαία. Επίσης, πίστευε ότι ο άνθρωπος σχετικά νωρίς διαπιστώνει πως με τα δικά του, τα ατομικά μέσα και με τις μεμονωμένες προσπάθειές του δεν είναι δυνατόν να αποκτήσει την πλήρη ελευθερία του πνεύματος. Ότι, μόνο με τις κοινές προσπάθειες μπορεί να κατακτήσει την αληθινή επιστημονική γνώση και να επιτύχει υλικά επιτεύγματα.

Τέλος, και το κυριότερο, αντιστρατευόμενος το μεσαιωνικό ιδεώδες του ασκητισμού και της ψυχικής συντριβής, διακηρύσσει ότι η ηδονή είναι, από την ίδια της τη φύση, αγαθή, ενώ η οδύνη αφεαυτής κακή. Και ότι η αληθινή σοφία ασχολείται όχι με το θάνατο, αλλά με τη ζωή. Ο Σπινόζα, μέσα από την πολυσήμαντη φιλοσοφικοκοινωνική του σκέψη, βάζει γερά θεμέλια για την περαιτέρω εξέλιξη της Κατανοητικής Φιλοσοφίας.

ΟΥΤΟΠΙΣΤΕΣ

Οι αντιπροσωπευτικότεροι συγγραφείς τούτης της σχολής είναι ο Άγγλος Τόμας Μορ (ή Μώρος) και ο Ιταλός Τομάζο Καμπατέλα. Ο πρώτος συνέγραψε την περίφημη "Ουτοπία" ο δεύτερος είναι ο δημιουργός της "Πολιτείας του Ηλίου".

Κατά τους νεότερους χρόνους, εμφανίσθηκαν επίσης δύο σχολές:

Οι Φυσιοκράτες και οι Φιλελεύθεροι.

Η σχολή των φυσιοκρατών, της οποίας ιδρυτής υπήρξε ο Γάλλος ιατρός και οικονομολόγος Κενέ, μπορεί άνετα να θεωρηθεί η αυθεντικότερη έκφραση του πνεύματος που επικρατούσε κατά τον 18ο αιώνα. Υποστήριζε δε, ότι η κοινωνία διέπεται από ορισμένους φυσικούς νόμους, συνεπώς σταθερούς και αναλλοίωτους.

Οι Φιλελεύθεροι διαδέχτηκαν, κατά κάποιο τρόπο, τους Φυσιοκράτες. Άσκησαν κι αυτοί δριμεία κριτική στους τότε υφιστάμενους θεσμούς, ιδιαίτερα στους πολιτικούς και θρησκευτικούς, επειδή περιορίζουν την ελευθερία του ανθρώπου. Πίστευαν ότι η εξουσία και ο πλούτος τείνουν να διαφθείρουν τον άνθρωπο, ενώ η καθολική εκπαίδευση και η "ισότητα ευκαιριών" θα περιορίζαν τα κοινωνικά και πολιτικά δεινά και θα δημιουργούσαν μια δικαιότερη κοινωνία.

Πάντως, κατά το 18ο αιώνα η φιλοσοφία και η πολιτική οικονομία ήταν στενά συνυφασμένες μεταξύ τους. Οι οικονομολόγοι δε της φιλελεύθερης σχολής είχαν πολλά κοινά σημεία με τους φυσιοκράτες έτσι, στις θεωρίες αυτών πρόσθεταν δικές τους φιλοσοφικές απόψεις, δημιουργώντας μ' αυτόν τον τρόπο ένα σύστημα ευρύτερης κοινωνιολογικής σημασίας. Ο Σκοτσέζος οικονομολόγος Άνταμ Σμιθ υπήρξε ο πραγματικός ιδρυτής της Φιλελεύθερης Σχολής. Ο Σμιθ προέκτεινε τη διδασκαλία των φυσιοκρατών, διακηρύσσοντας ότι τα εγωιστικά κίνητρα των ανθρώπων προάγουν την κοινωνία. Στο περιβόητο έργο του "Έρευνα περί της φύσεως και των αιτιών του πλούτου των εθνών" διατυπώνει την άποψη ότι πηγή του πλούτου είναι η εργασία και ότι ο ανταγωνισμός είναι ευεργετικός για την κοινωνία. Βέβαια, ο Τόμας Χομπς είναι αυτός που προλόγισε τη θεωρία της ψυχρής αντικειμενικότητας των ατομικών εγωισμών με την πασίγνωστη φράση του, "άνθρωπος για τον άνθρωπο λύκος είναι".

Και οι δύο παραπάνω σχολές, που στηρίζονταν στην έννοια και τις αρχές του φυσικού δικαίου, επηρέασαν το κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής τους σε τέτοιο σημείο, ώστε εξέθρεψαν, έως ένα βαθμό, τα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα που εμφανίσθηκαν κατά την περίοδο αυτή. Προώθησαν επίσης τον κοινωνικό προβληματισμό με τις

θεωρίες περί κοινωνίας, όπως και τη θεμελίωση της επιστήμης της πολιτικής οικονομίας, η οποία, κυρίως με την εμφάνιση του Σμιθ στο προσκήνιο, αρχίζει να γίνεται αληθινή επιστήμη.

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Ο 18ος αιώνας χαρακτηρίζεται ως ο αιώνας του Διαφωτισμού και μ' αυτό εννοούμε ένα πανευρωπαϊκό πνευματικό κίνημα που αφομοίωσε ότι δημιουργικό παρήγαγε η ευρωπαϊκή σκέψη τους προηγούμενους αιώνες. Μ' αυτή την έννοια ο Διαφωτισμός παρουσιάζεται ως η σύντηξη πολλών διαφορετικών ιδεών και τάσεων: του Αγγλικού εμπειρισμού και ντεϊσμού, του ορθολογισμού και του αθεϊσμού των Γάλλων, των θεωρητικών αναζητήσεων και της ανεξιθρησκείας των Γερμανών. Βέβαια υπήρχαν πνευματικά ρεύματα τα οποία αντιτέθηκαν και αμφισβήτησαν τις αξιώσεις του Λόγου, όπως το κίνημα του Ρομαντισμού. Κύρια πολιτικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά αυτού του κινήματος ήταν η κριτική στάση απέναντι στις παραδοσιακές αρχές και αξίες, η τάση χειραφέτησης από την αυθεντία και την παράδοση, η διεκδίκηση της ελευθερίας της σκέψης και του λόγου, η ανεξιθρησκεία, η αυτονομία του ατόμου, η εκκοσμηκευμένη θεώρηση της ιστορίας και η αντιμετώπισή της ως ανθρώπινη δημιουργία, η κυριαρχία της ιδέας της προόδου, η επιστημονική έρευνα και η οικονομική ευμάρεια για όλους. Κοινός παρανομαστής των παραπάνω αιτημάτων και νομιμοποιητική αρχή τους είναι η ιδέα του Λόγου ως του μοναδικού νομιμοποιητικού παράγοντα της γνώσης και της πράξης. Ο τρόπος της ιστορικής αντίληψής του είναι σαφώς πραγματιστικός.

Πάντως, το κύριο χαρακτηριστικό της ιστορικής περιόδου του Διαφωτισμού είναι ότι προήχθη σε μεγάλο βαθμό η ιστοριογραφία, η οποία μπορεί να νοηθεί ως καθολική παγκόσμια Ιστορία, με διπλή έννοια: α) Επειδή απλώνεται σε ολόκληρο το χώρο των φαινομένων του πολιτισμού, καθώς επιχειρεί να συνδέσει σε μία ενότητα τις περιοχές της πολιτιστικής ζωής, και β) γιατί επιχειρεί την ίδια συμπλεκτική προσπάθεια, προκειμένου περί των διαφόρων εποχών

κατά τη διαδρομή της ιστορίας, με τέτοιο τρόπο ώστε να διακριβωθεί η ενότητα που υπάρχει στην παγκόσμια Ιστορία.

Σύμφωνα με το πνεύμα του Διαφωτισμού, το κοινωνικο-ιστορικό γίγνεσθαι ανάγεται στα έσχατα στοιχειώδη ένστικτα της ανθρωπίνης ψυχής, τα οποία τις περισσότερες φορές δεν συνειδητοποιούνται από τον άνθρωπο, αλλά επενεργούν ως φυσικές δυνάμεις. Δυνάμεις που μόνον η αναλυτική ιστορία και ψυχολογία τις αποκάλυπτει και τις εξυψώνει σε καθαυτό κίνητρα. Η διαφωνία, στη συνέχεια, έγκειται ως προς το ποια είναι πράγματι τα βασικά ένστικτα της ανθρωπίνης φύσης, ποιές είναι οι πρωταρχικές στοιχειώδεις δυνάμεις της.

Κάποιοι διαφωτιστές υποστηρίζουν έντονα ότι είναι τα συναισθήματα και οι δυνάμεις της ψυχής. Άλλοι, όμως, υπογραμμίζουν τον παράγοντα βούληση για κυριαρχία. Πάντως, σε γενικές γραμμές, αναγνωρίζονται ως ισχυρότερες και βασικότερες δυνάμεις το συμφέρον, ο εγωισμός και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Η κοινωνία δεν ερμηνεύεται πλέον δεοντολογικά, αλλά ως εμπειρική έννοια (όπως είναι πάντοτε), με βάση τις σταθερές ιδιότητες της ανθρωπίνης ψυχής. Εξάλλου στο γαλλικό και, ειδικότερα, στον αγγλικό διαφωτισμό ενυπάρχει ο πυρήνας και η αφετηρία της εμπειρικής θεωρίας της κοινωνίας, η οποία αναφάνεται και συστηματοποιείται κατά το 19^ο αιώνα με τη μορφή του θετικισμού. Η ιδέα της προόδου, από τη μια μεριά, και η εφαρμογή αρχών, από την άλλη, προάγουν τις ιστορικές συνθέσεις, που πήραν το όνομα τότε "φυσική ιστορία".

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του πνεύματος τούτου, αποτελεί η "Φυσική Ιστορία της Θρησκείας" του Ντέιβιντ Χιουμ. Το σπουδαιότερο εν προκειμένω είναι ότι ο τρόπος αυτός της σκέψης εφαρμόζεται και για την επίλυση του προβλήματος της κοινωνίας και του κράτους. Όπως ο Χιουμ βάζει το ζήτημα: ποια πάθη του θυμικού και ποιες κλίσεις της φαντασίας γεννούν και τρέφουν τις θρησκευτικές ιδέες, έτσι και η φυσική ιστορία της κοινωνίας και του κράτους προσπαθεί να συναγάγει τις κοινωνικές και πολιτικές μορφές από στοιχειώδη ψυχικά φαινόμενα. Με τον ίδιο δε τρόπο που ο Χιουμ ανάγει την πρόοδο της θρησκείας, από την καθαρή δεισιδαιμονία μέχρι τη θρησκεία της λογικής, στις ανακατατάξεις και επαναπροσ-

διορισμούς των ψυχικών θεμελίων των ανθρώπων, έτσι ακριβώς ερμηνεύονται και εξηγούνται αιτιολογικώς και οι πρόοδοι των κοινωνικών θεσμών δηλαδή σύμφωνα με την ίδια μεθοδολογική διαδικασία, την ψυχολογική.

Κατ' αυτόν τον τρόπο αλλάζει άρδην η οπτική γωνία, κάτω από την οποία εξετάζονται τα προβλήματα σε σχέση με το ορθολογικό φυσικό δίκαιο. Εδώ, δεν έχουμε πια να κάνουμε με τη δικαίωση της κοινωνίας και του κράτους ενώπιον της ορθολογικότητας, αλλά με το ουσιαστικό πρόβλημα του νομοτελειακού προσδιορισμού των πρωταρχικών αιτίων, βάσει των οποίων εξελίχθηκε η κοινωνία δια μέσου των αιώνων.

Η φυσική ιστορία του κράτους και της κοινωνίας είναι σημαντικότατη και σπουδαιότατη στο πλαίσιο της προϊστορίας της κοινωνίας, γιατί υιοθετεί πολύ αποφασιστικά την εμπειρική μεθοδολογία, ενώ απορρίπτει κάθε ορθολογική - εγκεφαλική επινόηση. Στο γαλλικό και, ιδιαίτερα στον αγγλικό διαφωτισμό ενυπάρχει ο πυρήνας και η αφετηρία της εμπειρικής θεωρίας της κοινωνίας, η οποία ανανήκει, υπεισέρχεται εκ νέου και συστηματοποιείται κατά τον 19^ο αιώνα, με τη μορφή του θετικισμού. Ας εξετάσουμε το κοινωνικο-πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε η κοινωνιολογία ως επιστήμη. Η ισχυρή - λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου, της βιοτεχνίας, καθώς και της διαμόρφωσης της μεταλλουργικής βιομηχανίας- αστική τάξη βρήκε, ακριβώς στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, έναν πολύτιμο σύμμαχο λόγο, με τη βοήθεια του οποίου προώθησε και ευόδωσε τις ταξικές της βλέψεις.

Η αστική τάξη, ως φορέας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, για να θεμελιώσει το παρόν και το μέλλον της, είχε ανάγκη την επιστήμη σε όλο της το φάσμα. Και σε αυτήν, βασικά στηρίχθηκε. Όμως, πέραν αυτής είχε ανάγκη να καταδυθεί στην κοινωνική πραγματικότητα επειδή έπρεπε να ανακαλύψει και να φέρει στην επιφάνεια τους νόμους της, προκειμένου να αποσοβήσει μελλοντικούς κλυδωνισμούς. Αφού, σε κάθε περίπτωση, γνώριζε ότι η κοινωνία που δημιούργησε, παρά το γεγονός ότι ήταν εντυπωσιακή σε επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα, εντούτοις ήταν δομημένη σε κοινωνικές και ταξικές αντιθέσεις, μια και εκείνη η ίδια αποτελού-

σε αντίθεση. Η κοινωνιολογία γεννήθηκε από αυτήν, ακριβώς, την κατάσταση.

Η κυρίως ιστορία της επιστήμης αυτής αρχίζει μεσούντος του 19^{ου} αιώνα. Ο Κοντ και αργότερα οι Σπένσερ, Μαρξ, Στέιν δημιούργησαν και κατέθεσαν τα πρώτα ολοκληρωμένα κοινωνιολογικά συστήματα. Αυτό δε σημαίνει ότι κατά την προγενέστερη μακροχρόνια περίοδο δεν υφίσταντο κοινωνικά φαινόμενα και δεν εκδηλώθηκε η ανάγκη να μελετηθούν και να αναλυθούν. Αντίθετα, έγιναν προσπάθειες για να αποκαλυφθεί, στο μέτρο του δυνατού, η φύση και το περιεχόμενό τους. Έτσι, η προϊστορία της κοινωνιολογίας κατέχει ιδιαίτερη θέση, ίσως ανώτερη από εκείνη της ιστορίας αυτής.

Πάντως, η κοινωνιολογία, ως επιστήμη με θετικό προσανατολισμό, με αυτονομία και καθορισμένο αντικείμενο ερεύνης, μπόρεσε να γεννηθεί μόνον όταν το κοινωνικό σώμα την χρειάστηκε και την απαίτησε. Και τούτο συνέβη με την ανάδυση της αστικής τάξης στο ιστορικό προσκήνιο όταν αυτή προκάλεσε αναστάτωση και βαθιά κοινωνική κρίση, με την αξίωσή της να ανατρέψει -όπως και συνέβη- το νομοταξικό οικοδόμημα του φεουδαρχισμού και των καστών. Τότε ακριβώς η κοινωνιολογική μελέτη προχώρησε σε άγνωστο, μέχρι εκείνη την εποχή, βάθος.

Το κύριο φιλοσοφικό έναυσμα της νεοσυσταθείσας επιστήμης της κοινωνιολογίας ήταν η παράδοση του εμπειρισμού-θετικισμού. Ο κλασικός εμπειρισμός διαμορφώθηκε αρχικά κατά το Διαφωτισμό και ύστερα από τους Hobbes, Locke και κυρίως τον Hume. Αργότερα τον δέκατο ένατο αιώνα μετασχηματίστηκε από τον Comte (αλλά και άλλους, όπως οι Mill, Spencer και Durkheim) σε μια συγκεκριμένη εμπειρική μεθοδολογία που εξηγούσε ταυτόχρονα φύση και κοινωνία, δηλαδή, ενστερνιζόταν την ενότητα των επιστημών. Σύμφωνα με την παράδοση του κλασικού εμπειρισμού, η έγκυρη γνώση κι η επιστήμη θεμελιώνονται μόνο πάνω στα δεδομένα της εμπειρίας και της παρατήρησης. Επιπλέον, με τον Comte, ο εμπειρισμός έρχεται να εκφράσει την ίδια την ιδέα του νεωτερισμού μέσω μιας εξελικτικής θεωρίας της επιστημονικής προόδου. Για τον Comte, η εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας ανά τους αιώνες αποκορυφωνόταν στη νεωτεριστική εποχή του θετικισμού, κατά την

οποία η επιστήμη αντιπροσώπευε το εγκόσμιο πνεύμα της βιομηχανικής κοινωνίας.

Ο Αύγουστος Κοντ, που γενικά θεωρείται ο πατέρας της επιστήμης της νεότερης κοινωνιολογίας, στην οποία έδωσε και το όνομα αυτό, επέμεινε ευθύς εξαρχής στον επιστημονικό χαρακτήρα αυτής. Ευνόητο δε, αφού μέχρι τότε η κοινωνιολογική σκέψη νοηματοδοτούσε τους κοινωνικούς προβληματισμούς της στα πλαίσια του φιλοσοφικού ορίζοντα. Αν ήθελε, λοιπόν, η κοινωνιολογική σκέψη να αναγνωρισθεί και να καταξιωθεί ως διακεκριμένο και αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο, όφειλε να αποχωρισθεί τις απαγωγικές γενικεύσεις της φιλοσοφικής προβληματικής και να υιοθετήσει την επαγωγική μεθοδολογία της θετικών επιστημών. Προς την επίτευξη αυτού του στόχου, ο Κοντ, ονόμασε τη νέα επιστήμη “φυσική” των κοινωνικών φαινομένων. Κατάταξε, μάλιστα, σ’ αυτήν και όλες τις επιστήμες που εξετάζουν τον άνθρωπο ως άτομο, ξεκινώντας από το σκεπτικό ότι δεν υπάρχουν δυνατότητες προς την ανάπτυξη του ατόμου, άνευ κοινωνικής ζωής. Ο Κοντ θεμελίωσε την κοινωνιολογία στο θετικισμό. Από εποχής Κοντ και ύστερα, η κοινωνιολογία θα χαρακτηρίζεται από την άρνηση της μεταφυσικής. Εν τούτοις, ο ίδιος ο Κοντ περιέπεσε, αργότερα, στην ίδια αντινομία, ύψωσε δηλαδή μια δική του μεταφυσική, που στηριζόταν στο θετικισμό. Εφεξής, το τοπίο του αφηρημένου ορθολογισμού έχει ήδη ξεκαθαρίσει και δείχνει, ζωγραφισμένη με αδρές πινελιές, την πληθωρική φιγούρα του επιστημονικού θετικισμού ή επιστημονισμού που θα ακολουθήσει τον 20ο αιώνα με κυρίαρχη φιγούρα τη θετικιστική φιλοσοφία της επιστήμης και της γνώσης, αλλά και τη θετικιστική και λειτουργιστική κοινωνιολογία.

Ζαν Ζακ Ρουσό: Ένας από τους μεγαλύτερους προδρόμους της Κατανυκτικής Φιλοσοφίας.

Ο μεγάλος αυτός φιλόσοφος έζησε σε μια εποχή, κατά την οποία, τα πάσης φύσεως κατάλοιπα του Μεσαίωνα έρχονταν σε ευθεία ρήξη με τη νέα οικονομική τάξη και το πνεύμα του 18ου αιώνα, δηλαδή, τα προνόμια της αριστοκρατίας και του κλήρου, το καθεστώς των συντεχνιών, τους κάθε μορφής οικονομικούς περιορισμούς, τα υπολείμματα που επιβίωναν από το Μεσαίωνα. Επίσης, η περιφρό-

νση προς την ελευθερία των παραγωγικών τάξεων, ο τρόμος της ανελέτης καταδίκης από τα εκκλησιαστικά ή τα ποινικά δικαστήρια, τα οποία εφάρμοζαν απάνθρωπα και ανατριχιαστικά συστήματα βασανισμού, καθώς και οι διάφορες φοβίες και προκαταλήψεις αποτελούσαν ανυπέρβλητα εμπόδια για την περαιτέρω εξέλιξη των τότε κοινωνιών. Εναντίον των δεινών αυτών, ακούγονταν διαμαρτυρίες απ' όλες τις μεριές. Ένας από τους πιο ένθερμους επικριτές του εξοντωτικού τούτου συστήματος υπήρξε και ο Ρουσό, ο οποίος με το έργο του συνέβαλε τα μέγιστα στη διαμόρφωση νέων θεσμών και τη σταδιακή απόσυρση της ανελευθερίας προς όφελος της ελευθερίας. Ο Ρουσό πίστευε ότι κάθε πρόβλημα πολιτικό, κοινωνικό, ατομικό, εκπαιδευτικό πρέπει να εκδηλώνεται ελεύθερα και απρόσκοπτα και όχι να περιορίζεται. Επίσης, ότι η κοινωνία θα πρέπει να αγνοεί κάθε συμβατικότητα και να επιτρέπει σ' όλους τους χαρακτήρες να ζουν και να εργάζονται αρμονικά. Στην πραγματεία του "Περί της προέλευσης της ανισότητας" προβαίνει στη διάκριση μεταξύ φυσικής και κοινωνικής (μη φυσικής) ανισότητας. Η δεύτερη (η κοινωνική) ανισότητα είναι κακό που ανάγεται στο θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας για το λόγο δε αυτό, τούτος ο θεσμός πρέπει να καταργηθεί. Κατά συνέπεια, το κακό είναι αποτέλεσμα διαστροφής, που έχει αφετηρία τους ανθρώπινους θεσμούς. Το πρόβλημα, λοιπόν, δεν έγκειται στην αντιμετώπιση των αποτελεσμάτων, αλλά στην ολοσχερή εκρίζωση του κακού. Στο σύγγραμμά του "Λόγος για την καταγωγή και τα θεμέλια της Ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων" ο Ρουσό καταδικάζει τον πολιτισμό και αναλύοντας την κοινωνία με φιλοσοφικά επιμέλεια και οξυδέρκεια, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι για όλα τα δεινά που μαστίζουν την ανθρωπότητα, από τους πανάρχαιους χρόνους, ευθύνεται ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας.

Όταν ο πρώτος πρωτόγονος άνθρωπος περιέφραξε το πρώτο κομμάτι γης και το διεκδίκησε ως ιδιοκτησία του, από εκείνη ακριβώς της στιγμή αρχίζουν για την ανθρωπότητα οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις και παρουσιάζονται οι διάφορες μορφές των κοινωνικών αδικιών και των καταπίεσεων. Πριν από την καθιέρωση του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας, υποστηρίζει, η ανθρωπότητα ήταν πανευτυχής. Στους πρωτόγονους λαούς επικρατούσε ειδυλλιακή κατάσταση

ελευθερίας, ισότητας και κοινοκτημοσύνης.

Αλλά ο πολιτισμός, επιβάλλοντας την άνιση κατανομή των αγαθών, διάφθειρε την ανθρώπινη φύση και οδήγησε τις κοινωνίες στην καθυστέρηση, στη βαναυσότητα και τελικά στην απανθρωπιά και τη βαρβαρότητα. Ο πρωτόγονος ήταν άνθρωπος που ενεργούσε βάσει ενστίκτου και γι' αυτό υπήρξε αγνός. Ο πολιτισμός όμως εκμαύλισε το ανθρώπινο είδος και το μετέτρεψε σε τυφλή και απρόσκλητη μάζα, η οποία κινείται μόνο δια των ανακλαστικών της. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η συστηματική αγροκαλλιέργεια διαίρεσαν τους ανθρώπους σε πλούσιους και φτωχούς, σε αφεντικά και δούλους.

Όσο για τους κοινωνικούς νόμους, που αντιστρατεύονται τους φυσικούς, πλάστηκαν έτσι ακριβώς, επειδή αποσκοπούν στην καθιέρωση της ανισότητας και τη νομιμοποίηση της εξουσίας των λίγων επί των πολλών. Ο Ρουσό με το έργο του "Το Κοινωνικό Συμβόλαιο", που εκδόθηκε το 1762, επιστρέφει στο ίδιο θέμα και διακηρύττει ότι: "Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος και όμως παντού είναι σιδηροδέσμιος. Η κοινωνία είναι άδικη, διότι παρέχει περισσότερα δικαιώματα στους προνομιούχους".

Αυτά πρέσβευε, τότε, ο Ρουσό συναισθανόμενος μάλλον τις τεράστιες και ανεξακρίβωτες -για εκείνη την εποχή- δυνάμεις, τις οποίες απελευθέρωνε η ανερχόμενη αστική τάξη. Για τούτο ίσως, εν αντιθέσει προς τους οπαδούς του Διαφωτισμού (που θεωρούσε ως αρχή του πνεύματος τη λογική), ο Ρουσό υπεραμύνεται του συναισθήματος και της εσωτερικής γνώσης. Επομένως, θέτει υπό κρίσιν τον αφηρημένο ορθολογισμό στο σύνολό του και προσπαθεί να αναχαιτίσει τον επερχόμενο θετικισμό αυτού. Εν τέλει δε, επιζητεί τον συγκεκριμένο Ορθό Λόγο, αλλά τον εννοεί υπόρρητα και τον παρουσιάζει τυλιγμένο μέσα σε έναν ιδεαλιστικό μανδύα.

Ο Ρουσό υπήρξε, επίσης, ρωμαλέος πρωτοπόρος της λαϊκής κυριαρχίας. Διακήρυξε ότι η εξουσία ανήκει αποκλειστικώς στο λαό, ο οποίος σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να την απεμπολήσει, εκχωρώντας την ή παραιτούμενος απ' αυτήν. Στο μνημειώδες "Κοινωνικό Συμβόλαιο" του διακηρύσσει το απόλυτο και απαράγραπτο

δικαίωμα της αυτοδιάθεσης του ατόμου από τη στιγμή που θα γεννηθεί επιπροσθέτως δε, ότι καμία εξουσία δεν μπορεί να παραβλέψει την ατομική υπόσταση και αυτονομία.

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - Η ΓΕΝΙΑ ΤΩΝ ΑΠΑΙΣΙΟΔΟΞΩΝ

Σ' αυτή την ιστορική περίοδο, που οδηγεί στην κυρίως ειπείν ιστορία της κοινωνιολογίας, οι κοινωνίες των προηγμένων τότε χωρών, ένεκα των καινούργιων μέσων παραγωγής, γνώρισαν μια πρωτοφανή οικονομική ακμή, που βασίζονταν βέβαια στην εξαθλίωση της εργατικής τάξης και τους εξουθενωτικούς όρους εργασίας. Η βιομηχανική επανάσταση, που είδε το φως για πρώτη φορά στην Αγγλία, είχε επακόλουθο - και με τις ευλογίες των φιλελεύθερων - τον αμείλικτο και αδυσώπητο ανταγωνισμό. Φυσικό, λοιπόν, ήταν η εξαθλίωση μεγάλων μαζών του πληθυσμού να έχει αντίκτυπο στον τομέα των κοινωνικών επιστημών.

Έτσι, δημιουργήθηκε η σχολή των απαισιόδοξων, της οποίας κύριοι εκπρόσωποι της υπήρξαν οι Άγγλοι Ρικάρντο και Μάλθους. Ο Ρικάρντο στο έργο του "Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας", υποστηρίζει ότι ο μισθός του εργάτη πρέπει να είναι ανάλογος προς την ανταλλακτική αξία (τιμή) του προϊόντος. Ο εργάτης πρέπει να αμοίβεται τόσο, όσο του αρκεί για να επιβιώσει. Το κέρδος από το παραγόμενο προϊόν, ανήκει ολοκληρωτικά στον κάτοχο του κεφαλαίου. Καταλήγει στη θέση, ότι μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, υπάρχει μια φυσική αντίθεση. Η ανάπτυξη του ενός, νομοτελειακά, επιφέρει την εξασθένηση του άλλου. Την άποψη αυτή ο Μαρξ, την διατύπωσε ως πάλη των τάξεων.

Ο Μάλθους για να αντικρούσει την άποψη ότι για την αθλιότητα του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, ευθύνεται το κοινωνικό σύστημα και η άνιση κατανομή του πλούτου, προέταξε τη θεωρία του υπερπληθυσμού. Σύμφωνα μ' αυτήν, η αύξηση του πληθυσμού της γης θα οδηγηθεί στο σημείο, που θα είναι αδύνατο να τραφεί. Και αυτό γιατί τα αγαθά που παράγει η γη, μειώνονται σταθερά εξαιτίας αυτής ταύτης της αύξησης του πληθυσμού. Γι' αυτό προτείνει μια

πολιτική ελέγχου των γεννήσεων.

Το τελικό πλήγμα κατά της ειδυλλιακής εικόνας της κοινωνίας, που είχαν χαράξει οι οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι του 18ου αιώνα, το κατάφερε ο Δαρβίνος, που εισηγήθηκε τον σκληρό και άτεγκτο νόμο της φυσικής επιλογής. Οι έννοιες της φυσικής επιλογής και της επιβίωσης του καλύτερα προσαρμοζόμενου, επιστρατεύθηκαν για να δικαιώσουν έναν τραχύ οικονομικό ατομικισμό στο εσωτερικό, όσο κι έναν ανελέητο συλλογικό ιμπεριαλισμό στο εξωτερικό.

Κατά την ίδια περίοδο εμφανίζεται στη Γερμανία ο γνωστός φιλόσοφος Φίχτε, σφοδρός πολέμιος των διδασκαλιών των φυσιοκρατών και των φιλελεύθερων.

Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΙ

Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της τάσης αυτής υπήρξε, αναμφίβολα, ο Χέγκελ, του οποίου το συστηματικό διαλεκτικό σύστημα, άσκησε τεράστια επίδραση στην καθολική φιλοσοφική σκέψη -αλλά και στην κοινωνιολογική σκέψη, ειδικότερα- αφού συνιστά κοσμοθεωρία, που ερμηνεύει την κίνηση τόσο στη φύση όσο και στην κοινωνία. Η ιδιαίτερη επίδοση του Χέγκελ στη διερεύνηση ολόκληρης της πορείας της ανθρώπινης ιστορίας, ανέδειξε τη φιλοσοφική θεώρηση ότι αυτή είναι σειρά κινήματων, που προκαθορίζονται από τη διαλεκτική διαδικασία. Και γι' αυτό το λόγο ασχολήθηκε συστηματικά με τη φιλοσοφία της ιστορίας. Για τον Χέγκελ, το πνεύμα του κόσμου, αναπτύσσεται βαθμιαία μέσω των διαφόρων λαών. Σε κάθε εποχή, ένας λαός κατέχει την πνευματική ηγεμονία, εκφράζοντας μ' αυτή το παγκόσμιο πνεύμα που επικρατεί στη συγκεκριμένη βαθμίδα ιστορικής εξέλιξης του. Όταν αυτός ο λαός εκπληρώσει την αποστολή του, εξαφανίζεται και τον διαδέχεται ο επόμενος. Οι βασικές χεγκελιανές προϋποθέσεις, δείχνουν τέσσερις κοσμοϊστορικές περιόδους: Ανατολική, Ελληνική, Ρωμαϊκή και Γερμανική.

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του, στη ζωή και, ιδιαίτερα, στα έλλαγα όντα, η σκέψη - πανταχού παρούσα στη φύση- εξικνύεται στην

τελειότερη έκφρασή της όταν ταυτίζεται εν τέλει με την ίδια τη δική μας γνώση, αφού η γνώση αυτή αναπτύσσεται μέσω της ιστορικής εξέλιξης της ανθρωπότητας. Κατά συνέπεια, σύνολη η εξελικτική πορεία του κόσμου είναι η ολοκληρωμένη έκφραση, η πλήρης εκδήλωση, του έλλογου πνεύματος, που πάντοτε έχει αυτοσυνείδηση. Πλην, όμως, το έλλογο πνεύμα, εξεταζόμενο στην ιστορικότητά του, εμφανίζεται σ' εμάς ως λαμβάνον αυτοσυνείδηση στη σύνθετη θρησκευτική και φιλοσοφική αντίληψη του ανθρώπου. Στην Εγελιανή φιλοσοφία η παγκόσμια ιστορία υπακούει σε μια αδήριτη αναγκαιότητα, που νομοτελειακά πορεύεται στο δρόμο του "περί-λαμπρου μέλλοντος". Έτσι, τα επαίσχυντα εγκλήματα της δουλείας και της δουλοπαροικίας, του ιμπεριαλισμού των μεγάλων αυτοκρατοριών και η γενοκτονία αυτόχthonων λαών και λαοτήτων, ενώ καταγγέλλονται με δριμύτητα, τελικά το μοναδικό κριτήριο που διαθέτει η εγελιανή διαλεκτική -η ορθολογικότητα της ιστορίας- τα προσοικειώνεται και τα δικαιώνει, στο όνομα της ανάγκης για κυριαρχία των ανώτερων λαών και πολιτισμών. Η φράση του Χέγκελ "μόνο το λογικό είναι πραγματικό" παρείχε την ψευδαίσθηση της απόλυτης γνώσης, η οποία θεμελιώνεται στην οιονεί ιεροποίηση του λογικού μηχανισμού.

Για την πλειονότητα των ρομαντικών φιλόσοφων, οι μεγάλοι άνθρωποι είναι εκείνοι που ενσαρκώνουν την ιδέα στην Ιστορία, επειδή αποτελούν τα κατεξοχήν προικισμένα άτομα της κοινωνίας, δια μέσου των οποίων εκφράζεται η Αλήθεια. Εξάλλου, για τον Χέγκελ, λυδία λίθος της ιστορικής παρουσίας των μεγάλων ανδρών είναι η επιτυχία και η διατήρηση της εξουσίας, ανεξαρτήτως μέσων και σκοπών. Πάντως ο Χέγκελ, όταν διαψεύσθηκε από τους "μεγάλους άνδρες" φέρθηκε με σύνεση και στράφηκε σε αναζήτηση άλλου, ιδανικότερου και πιο σταθερού, ιστορικού μοχλού και εκφραστή του πνεύματος της Ιστορίας τελικά τον βρήκε στο απολυταρχικό κράτος της Πρωσίας. Επιπλέον, η εξύμνηση, από τον Χέγκελ στο κράτος ως ηθικό ιδεώδες, που ίπταται πέραν των εγωιστικών συμφερόντων της κοινωνίας των πολιτών, χρησιμοποιήθηκε ως εφαλτήριο για τη δικαίωση του ολοκληρωτισμού. Πάντως, οι απόψεις του Χέγκελ για την πολιτεία είναι σχεδόν ίδιες με των αρχαίων: θεία βούληση, πραγματοποίηση της ηθικής ιδέας, κατεξοχήν λογική

πράξη, θείο πρόσωπο, συγχρόνως και γήινο, που χαίρει τιμής και σεβασμού.

Η εγελιανή σχολή, που διαιρέθηκε σε παλαιοεγελιανή (δεξιά), κέντρο και νεοεγελιανή (αριστερά), ανέπτυξε περαιτέρω το σύστημα του Χέγκελ. Η δε επίδρασή της υπήρξε τεράστια. Επηρέασε σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό τους ερευνητές της Ιστορίας. Ως γνωστόν, η κοσμοθεωρία του Χέγκελ αποτέλεσε αφετηρία και βάση, στην υλιστική - διαλεκτική βέβαια μορφή της, των Μαρξ - Ένγκελς.

ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΟΥΤΟΠΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

ΣΕΝ-ΣΙΜΟΝ ΚΛΟΝΤ. Αν και γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, ο Σεν-Σιμόν κάλλιστα μπορεί να χαρακτηριστεί ο ακριβέστερος εκφραστής της βιομηχανικής επανάστασης, που είχε ήδη αρχίσει να μεταβάλλει την όψη του κόσμου.

Στρεφόμενος κατά της τάξης του, ζητεί την άρση των προνομίων των ευγενών, του κλήρου και τη δήμευση των φεουδαρχογενών ιδιοκτησιών τους. Τάσσεται ενάντια σε κάθε μορφή ιδιοκτησίας, που δεν είναι προϊόν εργασίας, καθώς και ενάντια στο κληρονομικό δίκαιο. Αναγνωρίζει μόνο τις εργαζόμενες τάξεις, στις οποίες συγκαταλέγει τους εργάτες, τους αγρότες, τους βιομήχανους, τους τραπεζίτες και τους επιστήμονες. Κατά την άποψή του, το κράτος πρέπει να μεταμορφωθεί, από μέσο κυριαρχίας και διοίκησης προσώπων, σε οργανωτή εργασίας και ρυθμιστή πραγμάτων. Το κράτος, ιδιοκτήτης των παραγωγικών μέσων, θα διαχειρίζεται αυτά μέσω των εργαζόμενων τάξεων, αντιπρόσωποι των οποίων, και μόνο, θα αποτελούν τα όργανα της Πολιτείας.

ΣΑΡΛ ΦΟΥΡΙΕ. Ήταν γιος πλούσιας οικογένειας. Από ένα σημείο και μετά αφοσιώθηκε στην αναζήτηση ειρηνικών μεταρρυθμιστικών λύσεων. Στα έργα του βασίζεται κυρίως στη μελέτη της Κοινωνικής Ψυχολογίας, ειδικότερα, δε, στις παρορμήσεις και τα πάθη από τα οποία ελαύνεται ο άνθρωπος.

Είναι ο εμπνευστής της κατ' αυτόν μοναδικής σωτήριας λύσης της δεινοπαθούσας ανθρωπότητας, κατά την οποία όλα τα έθνη θα έπρεπε να αναδιοργανωθούν σε μερικές συνεταιριστικές ομάδες, τις "φάλαγγες", εκάστη των οποίων θα περιελάμβανε περί τα 1.000 άτομα. Κάθε "φάλαγγα" θα αποτελεί αυτάρκη και αυτόνομη παραγωγική μονάδα, όπου τα μέλη της θα εργάζονται και θα διαβιούν μέσα σε ατμόσφαιρα ελευθερίας, αρμονίας και ενθουσιασμού.

Οι αντιλήψεις του Φουριέ είχαν μεγάλη απήχηση, με αποτέλεσμα να ιδρυθούν "φάλαγγες" στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

ΟΟΥΕΝ. Βιομήχανος που έβαλε το συμφέρον της εξαθλιωμένης τότε εργατικής τάξης πάνω από το ατομικό του συμφέρον. Για να βοηθήσει τους περίπου 2.000 εργάτες του εργοστασίου του, ανήγειρε κατοικίες, σχολεία και καταστήματα, όπου οι εργάτες, πολύ φθηνά, μπορούσαν να προμηθεύονται τα αναγκαία είδη. Χάρη στην επίπονη φιλεργατική δράση του ψηφίστηκαν στην Αγγλία μερικά υποτυπώδη νομοθετικά μέτρα υπέρ των εργατών. Στο έργο "Νέα Ερμηνεία της Κοινωνίας", ο Όουεν εκθέτει την κοινωνική του φιλοσοφία, όπου υποστηρίζει ότι το περιβάλλον αποτελεί το διαμορφωτικό και διαπλαστικό παράγοντα του ανθρώπινου χαρακτήρα.

Οργάνωσε δύο σοσιαλιστικές κοινότητες μία στη Σκωτία και άλλη μία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αφιέρωσε τον εαυτό του και την περιουσία του στη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών του. Δίκαια θεωρείται ο δημιουργός της Σοσιαλιστικής Κίνησης στην Αγγλία.

ΠΡΟΥΝΤΟΝ. Ο Προυντόν θέλησε να δημιουργήσει ένα καθεστώς ισότητας, δικαιοσύνης και ελευθερίας ένα μάλλον ενδιάμεσο καθεστώς μεταξύ ιδιοκτησίας και δικαιοσύνης. Θέλησε μια κοινωνία, όπου δεν θα υπάρχουν παρά μόνο παραγωγοί, οι τάξεις θα εκλείψουν και το κράτος, που πλέον δεν θα χρειάζεται, θα αντικατασταθεί από ομάδες κυρίαρχων ατόμων, τα οποία θα στηρίζονται σε ελεύθερες συμβάσεις.

Χαρακτήριζε το θεσμό της ιδιοκτησίας, κλοπή. Δεν καταδίκασε, όμως, κάθε μορφή ιδιοκτησίας, παρά μόνο εκείνη που δημιουργείται από την ιδιοποίηση ξένης εργασίας. Η θέση του Προυντόν δεν

είναι μονοσήμαντη, αλλά μάλλον διφορούμενη, αφού διαπνέεται τόσο από αναρχισμό όσο και συντηρητισμό. Πάντως, ο αναρχισμός του δεν είναι βίαιος, γιατί δεν επιζητεί την ανατροπή, μα τη βαθμιαία και ειρηνική κοινωνική αλλαγή, που θα λάβει χώρα μέσω της κατάργησης του μεταλλικού χρήματος και της δωρεάν πιστοδότησης από την "Τράπεζα των Συναλλαγών", δικής του κι αυτής επινόησης. Γενικά, ο Προυντόν εκπροσωπεί τον επιστημονικό σοσιαλισμό στη Γαλλία, από τη μια μεριά, αλλά και θεωρείται και ο πνευματικός πατέρας του αναρχισμού, από την άλλη. Μ' αυτήν την έννοια η θεωρητική του συμβολή υπήρξε καταλυτική.

ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Το κίνημα του αγροτικού σοσιαλισμού ήκμασε κατά το δεύτερο μισό, περίπου, του 19ου αιώνα. Αλλά και στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, απασχόλησαν επίμονα τη θεωρητική, πολιτική και οικονομική σκέψη οι αγροτο-σοσιαλιστικές ιδέες.

Αν εξεταστεί ο αγροτικός σοσιαλισμός με όρους αυτοτελούς κινήματος - αφού κάτω απ' αυτή τη μορφή έδρασε κατά την περίοδο της άνοδής του - βρίσκουμε στον πυρήνα του αφενός ιδεολογία και αφετέρου κοινωνικοοικονομική διδασκαλία, που αποσκοπεί στην κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας της γης, την οποία και θεωρεί πηγή αδικίας και κοινωνικής ανισότητας. Προτείνει δε, την αντικατάστασή της από την κοινοκτημοσύνη της γης.

Πριν από την επικράτηση του καπιταλιστικού συστήματος, η γη αποτελούσε την κύρια βάση της οικονομίας και τη θεμελιακή μορφή των παραγωγικών σχέσεων. Οι παλαιότερες σοσιαλιστικές ιδεολογίες έβλεπαν στην κοινοκτημοσύνη του εδάφους την προϋπόθεση μιας ιδανικής σοσιαλιστικής συμβίωσης.

Εξάλλου, νομοθέτες και φιλόσοφοι της αρχαιότητας, όπως ο Λυκούργος, ο Φαλάας ο Χαλκηδόνιος, ο Πλάτωνας κ.ά., ζητούσαν να επιστρέψει ο άνθρωπος στην κοινοκτημοσύνη της γης. Αργότερα, οι πατέρες της Εκκλησίας καταφέρονταν πολλές φορές εναντίον κι

της εδαφικής ατομικής ιδιοκτησίας. Κατά το Μεσαίωνα δε, οι Χου-σίτας της Τσεχοσλοβακίας αποπειράθηκαν να ιδρύσουν κοινοκτημονική Πολιτεία. Κοινοκτημονικές, επίσης, σχέσεις, οραματίζονταν ο Τόμας Μουρ στην “Ουτοπία” του και ο Καμπανέλα στο “Κράτος του Ηλίου”.

Αργότερα, ο Ζαν Ζακ Ρουσό θα καταφερθεί με πάθος εναντίον της ατομικής ιδιοκτησίας της γης οι ιδέες του όμως, στο ζήτημα τούτο, δεν θα έχουν επιρροή στη Γαλλική Επανάσταση, η οποία δεν διαφοροποίησε καθόλου τη βάση των γαιοκτητικών σχέσεων, αλλά μόνο τη μορφή τους, καταργώντας ή περιστέλλοντας τα φεουδαρχικά προνόμια.

Από τη στιγμή, κατά την οποία και ο καπιταλισμός έδειξε ότι δεν προσέβαλλε την εδαφική ιδιοκτησία, αναζωπυρώνεται εκ νέου η κρίση. Ο αγροτικός σοσιαλισμός υπήρξε μία από τις εκφάνσεις της κρίσης αυτής. Εξάλλου, οι επιστημονικές έρευνες και εργασίες του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, που αποκάλυψαν ότι η πρώτη μορφή αγροτικής ιδιοκτησίας ήταν κοινοτική, συνέτειναν στη θετική διαμόρφωση και εξάπλωση των αγροτο-σοσιαλιστικών θεωριών. Ιδιαίτερη απήχηση και επίδραση είχαν οι απόψεις, που διατύπωσε το 1877 ο Αμερικανός εθνολόγος Λούις Χένρι Μόργκαν, σχετικά με την αρχική κοινοκτημοσύνη της γης. Στη θεωρία αυτή βασίστηκε, κυρίως, ο Φρ. Ένγκελς και έγραψε το διαχρονικό του έργο “Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους”.

Κυριότερος εκπρόσωπος του αγροτικού σοσιαλισμού κατά τον 19ο αιώνα υπήρξε ο Αμερικανός Χένρι Τζορτζ, του οποίου οι απόψεις είχαν μεγάλη επίδραση στις αγγλοσαξονικές χώρες, και εκθέτονται στο έργο του “Πρόοδος και Φτώχεια”. Κατά τον Χ. Τζορτζ, τα μεγάλα επιτεύγματα της επιστήμης και της τεχνικής, καθώς και η αύξηση του πλούτου, δεν καλυτέρευσαν τη θέση των λαϊκών μαζών.

Για τούτο δεν φταίει ούτε ο υπερπληθυσμός, όπως ισχυρίστηκε ο Μάλθους, ούτε η εκμετάλλευση των εργασιών από τους κεφαλαιοκράτες, όπως πιστεύουν οι σοσιαλιστές. Επίσης, καμία σημασία δεν έχουν οι μεγάλες στρατιωτικές δαπάνες, που απορροφούν σημαντικό τμήμα του κοινωνικού εισοδήματος, ή οι σπατάλες της διοίκη-

σης και, πολύ περισσότερο, η μορφή του πολιτεύματος. Υπάρχουν, όντως, μοναρχίες, που προσφέρουν μεγαλύτερη ευημερία στους υπηκόους τους, απ’ ότι ορισμένες δημοκρατίες. Κατά τον Τζορτζ, η γενεσιουργός αιτία του κακού είναι η ατομική ιδιοκτησία, καθώς και η έγγειος πρόσδοδος της γης. Άρα, η κατάσταση θα διορθωθεί, σύμφωνα με τον Αμερικανό αγροτο-σοσιαλιστή, με την κοινωνικοποίηση του εδάφους.

Αλλά και στην Αγγλία, τη Γερμανία, την Ελβετία, τη Ρωσία οι θεωρίες του αγροτικού σοσιαλισμού βρήκαν μεγάλη απήχηση, καθώς το γενικότερο κι ευρύτερο σοσιαλιστικό - ανατρεπτικό ρεύμα υιοθετούσε, πάντοτε, τις εν λόγω θεωρίες, μπολιάζοντάς τις κατάλληλα στους κόλπους του. Ας μην ξεχνάμε, ότι και ο ίδιος ο Τζορτζ, μολονότι ανήκει στο “βαρύ” θεωρητικό οπλοστάσιο του νεότερου αγροτικού σοσιαλισμού, εν τούτοις η μεθοδολογία του συνδέεται στενά με τον επιστημονικό σοσιαλισμό.

ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΥ

Με τον όρο Αναρχισμό χαρακτηρίζουμε, σε γενικές γραμμές, το κοινωνικοπολιτικό ρεύμα ιδεών, που κοινό σκοπό έχουν να απελευθερώσουν το άτομο από τους καταναγκασμούς του κράτους. Ο στόχος αυτός συνιστά, μπορούμε να πούμε, την εξ υπαρχής θεωρησιακή αντίληψη του πολύμορφου αναρχικού κινήματος. Κατά συνέπεια, οι αναρχικές θεωρίες έχουν διπλή αποστολή: Εν πρώτοις απαιτούν την κατάργηση του κράτους, κατά δεύτερον δε λόγο, ζητούν την αυτο-οργάνωση της κοινωνίας, μέσα από ελεύθερες ενώσεις που θα ρυθμίζουν τις σχέσεις των ατόμων, οικογενειακές, πολιτικές, οικονομικές κ.λπ.

Τώρα, και πέραν αυτού του κοινού σημείου, γύρω από τον αναρχισμό επικρατεί, ομολογουμένως, σύγχυση. Είναι τόσο η ετερογένεια και η πολυμορφία του, που εξεταζόμενος στο σύνολο των θεωριών του, δύσκολα μπορεί να ενταχθεί κάτω από έναν αυστηρά προκαθορισμένο γενικό τύπο.

Αναρχική σκέψη, όχι βέβαια όπως διαμορφώθηκε αυτή στους νεότερους χρόνους, βρίσκουμε να διέπει πολλούς αρχαίους μύθους και δοξασίες, οι οποίες τοποθετούσαν την ανθρώπινη ευτυχία επεκτείνοντας του Ιστορικού Κράτους δηλαδή σε εποχή, όπου οι άνθρωποι ζούσαν ακόμη χωρίς δεσμά, από οποιονδήποτε εξωτερικό καταναγκασμό. Πάντως, η πρώτη εμφάνιση του αναρχισμού ανάγεται στην κλασική αρχαιότητα, με εκπρόσωπο τον Κύπριο φιλόσοφο Ζήνωνα, ιδρυτή της Στωικής Σχολής. Στα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ., ο Καρποκράτης είχε εμπνευσθεί έναν, κομμουνιστικού τύπου, αναρχισμό. Κατά το Μεσαίωνα, ομοίως, απαντούν πολλές φορές αιρέσεις, που ζητούσαν την εξάλειψη του κράτους, της επίσημης εκκλησίας και την αντικατάσταση των θεσμών τούτων με την απευθείας επικοινωνία των ανθρώπων προς το Θεό.

Κατά τους νεότερους χρόνους, η αναρχική ιδέα διαποτίζει τις αντιλήψεις του Λέσινγκ, του Ραμπιέ, του Μαρξ, του Φενελόν, του Ντιντερό, κ.α. Επίσης, ζωηρή αναρχική διάθεση χρωματίζει το έργο του Τολστόι, του Ίψεν, του Νίτσε, του Γκαντι κ.α. Αλλά όλοι αυτοί δεν μπορούν να εκληφθούν ως επίσημοι εκπρόσωποι του Αναρχισμού.

Ο πρώτος συστηματικός θεωρητικός της αναρχικής διδασκαλίας υπήρξε ο Άγγλος θεολόγος Ουίλιαμ Γκόντουιν. Αυτός υποστήριζε ότι οποιαδήποτε κυβέρνηση αποτελεί τυραννία και ότι οι νόμοι του κράτους, όπως και κάθε άλλος περιορισμός των ατόμων, είναι αντίθετοι προς τη φυσική κοινωνική τάξη. Στο βιβλίο του "Έρευνα σχετικά με την πολιτική δικαιοσύνη..." καταπιάνεται με την ιδιοκτησία και τη διανομή των αγαθών. Κατά την άποψή του, οι νόμοι των διαφόρων κρατών ρύθμισαν το ζήτημα της κατανομής της ιδιοκτησίας με τρόπο που δεν ανταποκρίνεται στη λογική και τη δικαιοσύνη.

Τέλος, ο Γκόντουιν ζητεί την αντικατάσταση του ισχύοντος καθεστώτος με άλλο, το οποίο θα εξασφαλίζει στα άτομα την ελευθερία και ανεξαρτησία τους, απαλλαγμένο καθώς θα είναι - από κανόνες και απαγορεύσεις. Ζητεί, επίσης, την κατάργηση του γάμου.

Μολονότι ο αναρχισμός ως σύστημα ιδεών και σκέψης ολοκληρώθηκε με τους Στίρνερ, Μπακούνιν, Κροπότκιν συνδέεται, ωστόσο,

αδιάρρηκτα με τη διδασκαλία του Γάλλου φιλόσοφου και κοινωνιολόγου Προυντόν. Σύμφωνα με μια εκδοχή, ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο "αναρχισμός". Όπως ξαναγράψαμε, η ιδιόμορφη θεωρητική παρουσία του Προυντόν επηρέασε σε πολύ μεγάλο βαθμό τόσο στους σύγχρονους του όσο και τους μεταγενέστερους μεταρρυθμιστές.

Ο νεότερος αναρχισμός εμφανίζεται μέσα από τη θεωρητική σφαίρα του Γερμανού φιλόσοφου Μαξ Στίρνερ. Επηρεασμένος από τους λεγόμενους "νεοεγγελιανούς" της άκρας αριστεράς - οι οποίοι τότε συνωθούνταν γύρω από τον Μπρούνο Μπάουερ και τον Λουδοβίκο Φόουερμπαχ και αποτελούσαν την ομάδα των "ελευθέρων ανδρών" εναντίον της οποίας οι Μαρξ - Ένγκελς έγραψαν το καυστικό έργο τους "Η Αγία Οικογένεια" - ο Στίρνερ κηρύσσει τη λατρεία στον ατομικό εγωισμό. Γι' αυτόν, η μόνη και αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα είναι το "Εγώ" και πέραν αυτού δεν υπάρχει καμία άλλη αξία. Συνεπώς, υπέρτατος νόμος είναι το συμφέρον και η δύναμη του ατόμου.

Κοινωνία, κράτος, έθνος, πατρίδα, οικογένεια αποτελούν θεσμούς που πρέπει να συντριβούν, διότι δεσμεύουν και καταπιέζουν το άτομο. Στη θέση τους, ο Στίρνερ επιθυμεί τις "Ενώσεις Εγωιστών", ένα είδος, δηλαδή, συνεταιρισμών που θα αποσκοπούν στην πλήρη ικανοποίηση των προσωπικών συμφερόντων και μόνον. Εξάλλου, η ποινική νομοθεσία καμία θέση δεν μπορεί να έχει στο σύστημα του Στίρνερ, όπου ισχύει η αυτοβοήθεια, δηλαδή η ικανότητα του ατόμου να αποτρέπει κάθε εναντίον του πράξη, με μόνον το δικαίωμα που εξασφαλίζει σ' αυτό η δύναμή του.

Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ της θεωρίας του Στίρνερ και αυτών των μεταγενέστερων αναρχικών, ιδίως του Μπακούνιν και του Κροπότκιν, έγκειται στο ότι οι τελευταίοι αναγνωρίζουν την πραγματικότητα του κοινωνικού φαινομένου και μέσα σ' αυτήν την πραγματικότητα επιζητούν να οικοδομήσουν το αναρχικό ιδεατό.

Ενώ ο Στίρνερ εξαγγέλλει την παντοδυναμία του ατομικού εγωισμού, ο Μπακούνιν και ο Κροπότκιν, καθώς και οι συνοδοιπόροι τους αναρχικοί, επιδιώκουν το θρίαμβο της ανθρώπινης φύσης. Και

εν τέλει, απέναντι στην κρατική εξουσία και την πρόληψη του Θεού, προτάσσουν τη λογική και την επιστήμη του ανθρώπου. Μπορεί, λοιπόν, ο αναρχισμός να ξεκίνησε απευθυνόμενος στο μαζικό θυμικό και συγκινησιακό, και μ' αυτήν την έννοια να αποτελεί ψυχο-ιδεολογικό ρεύμα, φορτισμένο με πολλά συναισθηματικά και "μυστικιστικά" στοιχεία, όμως κατατείνει - τουλάχιστον στη νεότερη μορφή του, όπως προείπαμε - στην ορθολογική φιλοσοφική αυτογνωσία του στο επίπεδο της μαζικής ιδεολογίας. Κάτω από το πρίσμα τούτης της διαλεκτικής σύζευξης, μπορούμε άνετα να ομολογήσουμε ότι η αναρχική φιλοσοφία είναι - ή τουλάχιστον θα 'πρεπε να είναι - Κατανοητική Φιλοσοφία, σε πρώιμο βέβαια στάδιο.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Όπως είναι γνωστό, ο επιστημονικός σοσιαλισμός διαφορίζεται από τον ουτοπικό σοσιαλισμό, ακολουθώντας διαφορετική προβληματική και μεθοδολογία για την επίτευξη του στόχου, που είναι η ανατροπή της καθεστωτικής κοινωνικοοικονομικής τάξης και η αντικατάστασή της από την τάξη του προλεταριάτου.

Οι σοσιαλιστές συγγραφείς, πριν από τον επιστημονικό σοσιαλισμό, εξέθεσαν την ιδεώδη οργάνωση του οικονομικού βίου, όπως οι ίδιοι την αντιλήφθηκαν, χωρίς συνάμα να επιδοθούν στη συστηματική μελέτη και εμβάθυνση αυτής ταύτης της κοινωνικής πραγματικότητας. Για το λόγο αυτό, έδωσαν κυρίως ιδέες και όχι επιστήμη, με την αυστηρή σημασία του όρου.

Αντίθετα, ο επιστημονικός σοσιαλισμός ξεκινάει από την επιστημονική κριτική του ατομιστικού συστήματος τη μεταβολή δε αυτού βλέπει όχι δια μέσου ενός ιδεώδους, αλλά ως λογική κατάληξη αντικειμενικής παρατήρησης και νομοτελειακής έκφρασης του ιστορικού γίγνεσθαι.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να παρατηρήσουμε, ότι κακώς πολλές φορές ταυτίζονται ο επιστημονικός σοσιαλισμός με το μαρξισμό. Επειδή ναι μεν ο τελευταίος αποτελεί το κυριότερο, ίσως, τμήμα

του (ιδιαίτερα δε το πλέον επαναστατικό), αλλά ο επιστημονικός σοσιαλισμός περιλαμβάνει, σε ευρύτερη φασματική θεώρηση, και άλλους αξιόλογους συγγραφείς, που αντιτάχθηκαν στον Μαρξ ή έμειναν ανεπηρέαστοι από τη σκέψη του. Μερικοί από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους του επιστημονικού σοσιαλισμού, στην Αγγλία, είναι οι Τόμσον, Γκρέι, Μπρέι, Χόσκιν. Τούτοι οι σοσιαλιστές, κυρίως οικονομολόγοι, φαίνεται ότι προδρομούν περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον στο μαρξισμό, διότι κάνουν την άμεση σύνδεση αυτού με τη ρικαρντιανή παράδοση.

Στη Γαλλία τον επιστημονικό σοσιαλισμό εκπροσωπεί ο Πруντόν, ο οποίος - όπως έχουμε ξαναγράψει - θεωρείται και ο πνευματικός πατέρας του νεότερου αναρχισμού. Ομοίως, ο Αμερικάνος Χένρι Τζορτζ, που αν και κυριότερος εκπρόσωπος του νεότερου αγροτικού σοσιαλισμού, εν τούτοις, οι θεωρίες του συνδέονται στενά με τον επιστημονικό σοσιαλισμό.

Στη Γερμανία, ιδιαίτερη υπήρξε η προσφορά στον επιστημονικό σοσιαλισμό των Γερμανών Πάγκελαου και Λασάλ.

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ή ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Σύνηθες είναι το ερώτημα, εάν ο μαρξισμός είναι φιλοσοφία ή επιστήμη. Κατά καιρούς, του έχουν δοθεί χαρακτηρισμοί, όπως "επιστημονική φιλοσοφία", "φιλοσοφική επιστήμη" ή και "φιλοσοφία της δράσεως". Αλλού, εξάλλου, αποφεύγεται συστηματικά η τοποθέτηση επ' αυτού. Εν πάση περιπτώσει, το ίδιο ερώτημα στη σημερινή ιστορική συγκυρία προκύπτει και πάλι βασανιστικό, και χρήζει μιας κάποιας, νομίζουμε, προσέγγισης.

Κατ' αρχήν, είναι τόσο δύσκολο όσο και παρακινδυνευμένο να δοθεί κάποιος στατικός χαρακτηρισμός στη θεωρία του Μαρξ. Πρώτ' απ' όλα, αυτή δεν μπορεί να ονομασθεί "φιλοσοφία" και επειδή ο ίδιος ο Μαρξ θα αντιδρούσε σε τούτη την ονομασία, αφού τοποθετούσε τη διδασκαλία του επέκεινα της φιλοσοφίας, "πραγμάτων" αυτήν. Μετά, δεν δύναται να χαρακτηριστεί "ιδεολογία", γιατί και

αυτή την έκφραση θα απέρριπτε ο Μαρξ, που αποκάλεσε, μεταξύ άλλων, “ιδεολογία” την ψευδή συνείδηση, η οποία υποκαθιστά στο πραγματικό κάποια χρήσιμη φαντασίωση. Έπειτα, αποδυναμώνεται η λέξη “κοσμοθεωρία”, εφόσον περιλαμβάνει αντικειμενικά γνωστικά και γνωσιολογικά στοιχεία. Τέλος, είναι αδύνατον να ονομασθεί “επιστήμη”, από τη στιγμή που εμπεριέχει θεωρητικές στίξεις, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν σε γενικεύσεις και αρχές μεθοδολογικές, που το έγκυρό τους οροθετείται σε επίπεδο διάφορο από το επίπεδο των νόμων, που εκδηλώνουν την αναγκαία σύνδεση των φυσικών και κοινωνικών φαινομένων.

Από την άλλη μεριά, ο Μαρξ χρωμάτισε το έργο του με δύο έντονες πινελιές, οι οποίες έδωσαν διττή υφή στις θεωρίες του. Πράγματι, παρά τη φαινομενική ενότητα και ομοιοκαταληξία του, το μαρξικό σύστημα εκφέρει δύο απόψεις, που η μία ξεχωρίζει εναργέστατα από την άλλη, και η εναρμόνιση των οποίων αποτελεί Κατανοητική Φιλοσοφία σε τυπική μορφή.

Στο ένα μέρος του, ο μαρξισμός περιέχει μία κοινωνιολογική θεωρία, που εδράζεται στην αντίληψη ότι ολόκληρη η ανθρώπινη πραγματικότητα, ατομική και κοινωνική, διέπεται από τους υλικούς όρους, και πιο συγκεκριμένα: ότι ρυθμίζεται από την κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας. Άρα, ισχύει η νομοτέλεια, η οποία ως τέτοια ισχύει αντικειμενικά και πέραν της βούλησης του ανθρώπου. Νόμοι, δηλαδή, απαραβίαστοι και ανεξάρτητοι ιθύνουν την ανθρώπινη κοινωνία.

Στο άλλο μέρος της, η ίδια μαρξική διδασκαλία αποδέχεται μια “ιδεαλιστική” αρχή σύμφωνα μ’ αυτήν, η ανθρώπινη παρέμβαση, ενέργεια και δραστηριότητα συνιστά τον δυναμικό παράγοντα, ο οποίος διαμορφώνει τους όρους της απελευθέρωσης του ανθρώπου από τη δουλεία του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, μέσω της επαναστατικής πάλης του προλεταριάτου. Το τελευταίο αποτελεί την ενσάρκωση της απολυτρωτικής ιδέας, αφού είναι η “ιστορική” τάξη που, κατά τη μαρξική αντίληψη, προορίζεται να απεγκλωβίσει την εργασία από την άτεγκτη διαδικασία της καπιταλιστικής αλλοτρίωσης.

Έτσι, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς το γεγονός, ότι η μαρξική διδασκαλία είναι εύκολη λεία σε κάθε είδους υποκειμενισμό, ο οποίος υπερτονίζει είτε την ορθολογική είτε τη δυναμική της αντίληψη, με αποτέλεσμα να προκύπτουν διαφορετικοί “μαρξισμοί”. Η διαπίστωση τούτη επιβεβαιώνεται, με εναργέστατο χαρακτήρα, στην περίπτωση του λενινισμού.

Συνεπώς, για να ξαναγυρίσουμε στο επίμαχο ερώτημα, εάν ο μαρξισμός είναι φιλοσοφία ή επιστήμη, πρέπει να παραθέσουμε ακόμη μία διαπίστωση ότι, δηλαδή, ένεκα ορισμένων ιστορικών περιπετειών είναι αδύνατον, ομοίως, να ονομασθεί η μαρξική διδασκαλία, απλώς, “Μαρξισμός”. Και εν πάση περιπτώσει, για να κλείσουμε προσωρινά το θέμα, δεχόμαστε ότι ο μαρξισμός σηματοδοτεί μία ευρύτερη σύλληψη από μία απλή μέθοδο ή ένα σύστημα ερεύνης. Αποτελεί, καλύτερα, μια σχεδόν ολιστική (και όχι ολοκληρωτική) διανοητική προσπάθεια, με την οποία κατατείνει να καλύψει όλους τους τομείς του επιστητού: τη φύση, τον άνθρωπο, την κοινωνία, την πολιτική, τη δράση και τη Σκέψη. Ακριβώς, γι’ αυτό το λόγο η φιλοσοφική σκέψη του Μαρξ ενέχει την ίδια της την προβληματικότητα, περιέχει πολυσημία και αφήνει πολλά ανοιχτά ερωτήματα που μας καλούν να τα εξετάσουμε και μ’ αυτή την έννοια η Μαρξιανή σκέψη είναι ανοιχτή ενώ το μαρξιστικό σύστημα κλειστό, δίχως να μπορούν εύκολα αυτά τα δύο να διαχωριστούν. Η στάση μας απέναντι στη σκέψη του Μαρξ πρέπει να είναι διαλεκτική και ιστορική, άλλωστε ο Μαρξ μίλησε για τη διαλεκτική της ιστορίας και όχι για διαλεκτικό υλισμό.

Σχολιάζοντας κριτικά τη Μαρξιανή φιλοσοφική σκέψη θα λέγαμε ότι αυτή αγνοεί τη μεταφυσική διάσταση της σκέψης της και ουσιαστικά αποτελεί την προβολή της ελληνικής και ιουδαίο-χριστιανικής, αλλά και της νεότερης φιλοσοφικής και θεολογικής παράδοσης. Ο Μαρξ αναγνωρίζει το Είναι ως αντικείμενο που δύναται να προσπελασθεί γνωστικά και να κατανοηθεί πλήρως, από τον προνομιακό ρυθμιστή του ιστορικού γίγνεσθαι και κύριο μοχλό της δυτικής ορθολογικότητας που αποτελεί η ανθρώπινη αυτοσυνείδηση, η “ύψιστη θεότητα”. Ακολουθεί με άλλα λόγια τη θεμελιωτιστική-αναγωγιστική παράδοση του λόγου και επιχειρεί να εδραιώσει την ιστορική-κοι-

νωνική πράξη σε “αντικειμενικές” θεωρίες και μεθόδους, δηλαδή σε νοητικές διαδικασίες που δεν θα εξαρτώνταν από τις υποκειμενικές πεποιθήσεις, αξίες και προσδοκίες. Η προσέγγιση αυτή, εκ των προτέρων, αποδέχεται ότι η ιστορικο-κοινωνική πράξη, επιδέχεται εξαντλητικής και καθολικής γνώσης και βασίζεται στην υπόρρητη παραδοχή ότι οι θεωρίες και οι μέθοδοι αναπαριστούν στην πραγματικότητα τις “αντικειμενικές” διεργασίες της κοινωνικής πράξης. Μ’ αυτήν την έννοια ο Μαρξ ολοκληρώνει”, παγκοσμιοποιώντας την ανθρωπιστική τάση της νεότερης δυτικής σκέψης και παράλληλα αναγγέλλει τον πλανητικό κόσμο του μέλλοντος. Και το λέμε αυτό γιατί σημαντική παράμετρος της Μαρξιστικής σκέψης είναι η τεχνολογία, ο Μαρξ επενδύει και ελπίζει στην τεχνική για την απελευθέρωση της ανθρωπότητας από τις φυσικές και κοινωνικές ανάγκες. Ο θετικισμός και ο επιστημονισμός του νεωτερικού κόσμου τον υποβάλλει και τον τροφοδοτεί με κριτικά όπλα που στοχεύουν στο ξεπέρασμά του. Έτσι, το ιστορικό όραμα του Μάρξ είναι περισσότερο δυτικό παρά παγκόσμιο και αυτό σημαίνει ότι παραμένει δυϊστική η σκέψη του. Όσον αφορά την κοινωνική σκέψη του Μαρξ θα λέγαμε ότι η κοινωνική συνείδηση, ως εποικοδόμημα, αποκτά εκτεταμένη αυτονομία έναντι της βάσης. Οι φανταστικές ταυτίσεις, δηλαδή, έχουν μεγαλύτερη διάρκεια ζωής και δικό τους τρόπο λειτουργίας απ’ ότι οι υλικές και παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις. Η ιστορική εμπειρία του νεότερου κόσμου το απέδειξε περίτρανα.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ 20 ΑΙΩΝΑ

Η Δομιστική Σκέψη

Ο όρος “δομή” έχει χρησιμοποιηθεί από τους κλασικούς θεωρητικούς της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας, όπως ο Μαρξ, ο Ντυρκέμ, ο Βέμπερ, ο Παρέτο, ο Σίμελ κ.ά. Βέβαια, το νόημα του όρου “δομή” κατανοείται μέσα στο συνολικό εννοιολογικό σύστημα του κάθε θεωρητικού και μ’ αυτή την έννοια κάθε θεωρία συναρθώνει τον όρο με μοναδικό τρόπο. Έτσι, κάθε θεωρία είναι μια μοναδική γλώσσα. Στο σημείωμά μας, θα περιοριστούμε στα ρεύματα

που αξιοποίησαν τον όρο δομή στον 20 αιώνα. Πρώτα από όλα να αναφέρουμε το δομολειτουργισμό του Πάρσονς, ο οποίος ήταν επηρεασμένος από το πρώιμο έργο του Ντυρκέμ. Και οι δύο είναι διάδοχοι της θετικιστικής κοινωνιολογικής παράδοσης του Κομτ και επιχειρούν να επιτύχουν τη διατύπωση αρχών, οι οποίες να έχουν τον ίδιο αντικειμενικό χαρακτήρα με τους φυσικούς επιστημονικούς νόμους. Στόχος τους είναι να κάνουν την κοινωνιολογία μια κοινωνική φυσική. Κατά τον Πάρσονς η κοινωνική δομή, η κουλτούρα επηρεάζουν και διαμορφώνουν το άτομο. Δεν εξετάζεται ιδιαίτερα ο τρόπος και ο ρόλος των δρώντων υποκειμένων στη διαμόρφωση της κοινωνικής δομής ή της κουλτούρας. Η αντιμετώπιση του δρώντος υποκειμένου γίνεται με παθητικό τρόπο και όχι με ενεργητικό, όπως στα νεότερα κοινωνιολογικά ρεύματα που θα εξετάσουμε παρακάτω.

Ο δομισμός ως επιστημολογική και θεωρητική προοπτική επηρέασε πολλές επιστήμες στις δεκαετίες του 1960 και 1970 (φιλοσοφία, κοινωνική ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, ψυχανάλυση, λογοτεχνική κριτική, κοινωνική ιστορία κ.λ.π) και αντιτέθηκε θεωρητικά τόσο στον θετικισμό όσο και στη φαινομενολογία. Το επιστημολογικό υπόβαθρο του δομισμού ανιχνεύεται στη δομιστική γλωσσολογία του Σωσύρ. Ο Σωσύρ υποστήριξε ότι η ομιλία (ο φωνούμενος λόγος) αντανάκλα το προϋπάρχον σύστημα των γλωσσικών σχέσεων (ενδιάθετος λόγος). Το αντικείμενο της γλωσσολογίας για το Σωσύρ είναι οι υποκείμενες δομές της γλώσσας που χρησιμοποιούν τα άτομα όταν μιλούν. Η δομιστική γλωσσολογία μελετά τα σημεία, που τα ορίζει ως σχέση σημαίνοντων και σημαινόμενων. Τα σημεία είναι συμβατικά και αυθαίρετα σε σχέση με τα αντικείμενα στα οποία αναφέρονται και αποκτούν νόημα σε σχέση με τα άλλα σημεία, με τα οποία διαφοροποιούνται και εξαιτίας της διαφοροποίησής τους αποκτούν νόημα. Τα σημεία και οι σχέσεις τους συγκροτούν τη γλώσσα που είναι ένα δομημένο σύνολο. Η γλώσσα, στη δομιστική γλωσσολογία δεν αναπαριστά την εμπειρική πραγματικότητα, αλλά τη συγκροτεί και αυτό γιατί το νόημα παράγεται ενδοσυστημικά, μέσω των σχέσεων διαφοράς, και όχι σε σχέση με την εμπειρική πραγματικότητα. Κατά το Σωσύρ, χωρίς διαφορά δεν παράγεται νόημα, επίσης η συγχρονική ανάλυση της γλώσσας μας αποκαλύπτει

ότι οι δομικοί κανόνες είναι και μη συνειδητοί από τους ομιλητές της γλώσσας και ταυτόχρονα παρόντες στην ανθρώπινη γλωσσική πράξη. Αξιοποιώντας τη σκέψη του Σωσύρ οι θεωρητικοί του κοινωνικού φαινομένου, υποστηρίζουν ότι κοινωνικές σχέσεις και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις θα πρέπει να ερμηνεύονται με άξονα τις υποκείμενες ή αλλιώς βαθιές δομές, οι οποίες παράγουν τα εξωτερικά γνώρισμα της κοινωνικού φαινομένου και τις μορφές έκφρασης της κουλτούρας συνολικά. Παρά τις μεταξύ τους διαφορές, οι θεωρητικοί του κοινωνικού φαινομένου (Λεβί Στρως, Αλτουσέρ, Λακάν, Μπάρτς κ.λ.π) συγκλίνουν σε ορισμένες επιστημολογικές και θεωρητικές θέσεις. Πριν προχωρήσουμε, στην συνοπτική παρουσίαση αυτών των θέσεων, να πούμε ότι η δομιστική φιλοσοφική και κοινωνική σκέψη επιχειρεί να υπερβεί τη μεταφυσική αντίθεση, ατόμου/κοινωνίας και την αστική πολιτική πεποίθηση ότι τα άτομα διαμορφώνουν την κοινωνία (ατομοκεντρική θεώρηση) ή τη μαρξιστική πολιτική πεποίθηση ότι τα άτομα διαμορφώνονται από την κοινωνία (κοινωνιοκεντρική θεώρηση). Όπως είπαμε, για το δομισμό το υποκείμενο υπερ-καθορίζεται από μη συνειδητές υποδομές. Οι θέσεις που συγκλίνουν οι θεωρητικοί της δομιστικής σκέψης είναι: α) η κριτική που διατυπώνουν στην Καρτεσιανή και Καντιανή πεποίθηση για το αυτόνομο και συνεκτικό ανθρώπινο υποκείμενο, το οποίο χαρακτηρίζεται από αυτοσυνειδησία και δύναται να αποκτήσει αυτογνωσία. Για τον Λεβί Στρως, τόσο οι σύγχρονες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, όσο και τα πολιτιστικά φαινόμενα των πρωτογενών φυλών και λαών, διέπονται από κοινές ασυνείδητες δομές, οι οποίες μπορούν να διερευνηθούν και να εντοπιστούν με την παραγωγική συλλογιστική των λογικο-μαθηματικών μοντέλων. Οι ιδιότητες της πνευματικής δραστηριότητας των ανθρώπων στην διυστορική τους εξέλιξη, αποτελούν προβολή και αντανάκλαση φυσικών νόμων που ρυθμίζουν την οργάνωση και την λειτουργία της ανθρώπινης νόησης και του ανθρώπινου εγκεφάλου. Έτσι ο Λεβί Στρως δεν ασχολείται, λόγω ότι δεν αποδίδει ιδιαίτερη σημασία, στην συνειδητή ανθρώπινη δράση και διαντίδραση, αλλά ερευνά τους αντι-ανθρώπινους κανόνες επικοινωνίας που διεξάγεται μέσω των συμβολικών συστημάτων και οι οποίοι διαμορφώνουν το ψυχο-νοητικό πλαίσιο για να διενεργηθεί η ανθρώπινη δράση και διαντίδραση.

Στο έργο του Αλτουσέρ το κοινωνικό σύστημα στην ολότητά του, αντιμετωπίζεται ως συνάρθρωση επιμέρους δομικών στοιχείων, του οικονομικού, του πολιτικού και του ιδεολογικού. Υποστηρίζει, ότι ενώ αυτά τα δομικά στοιχεία σχετίζονται και συν-λειτουργούν, εντούτοις, το καθένα από αυτά διέπεται από μια σχετικά αυτονομία από τα άλλα, δηλαδή έχει τη δική του ιστορία, αναπτυξιακή πορεία και ανεξάρτητη χρονο-κλίμακα. Οι συγκυριακά συναρθρωμένες σχέσεις των στοιχείων δεν μπορούν να αναχθούν σε μια τελεολογική αιτιότητα, με την έννοια ότι τα στοιχεία της υπερδομής (πολιτικό, ιδεολογικό στοιχείο) δεν αποτελούν αντανάκλαση της βάσης (οικονομικό στοιχείο). Η παραπάνω θέση του Αλτουσέρ διαφοροποιείται από τη Μαρξιστή κοινωνιολογική προσέγγιση, η οποία αντιλαμβάνεται το εποικοδόμημα ως απλή αντανάκλαση της βάσης. Για τον Αλτουσέρ, το κοινωνικό σύστημα συνιστά μια σύνθετη ολότητα, όπου τα στοιχεία που απαρτίζουν την ολότητα, έχουν ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ τους (άνιση κατανομή των στοιχείων του κοινωνικού συστήματος). Πάντως, ενώ ο Αλτουσέρ, αναγνωρίζει ότι “οι οικονομικές σχέσεις απαιτούν την ύπαρξη ορισμένων πολιτικών και ιδεολογικών στοιχείων για να αναπαραχθούν” εντούτοις, συνεπώς στην Μαρξιστή παράδοση, αποδίδει κυρίαρχο ρόλο στο οικονομικό στοιχείο στη συνολική διάρθρωση του κοινωνικού συστήματος. Επίσης, για τον Αλτουσέρ, το συγκροτημένο υποκείμενο της παράδοσης αποτελεί μια ιδεολογική κατασκευή των κυρίαρχων μηχανισμών παραγωγής και αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Η ιδεολογική κατασκευή του συγκροτημένου υποκειμένου, προϋποθέτει ότι το αυτοσυνειδητοποιημένο υποκείμενο είναι η αφετηρία και η κατάληξη των νοημάτων, των ιδεών και των πίστσεων, ενώ στην πραγματικότητα, όλα αυτά, δίδονται από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς.

Οι Κοινωνιολογίες της Δράσης

Αξίζει να αναφέρουμε τις ερμηνευτικές μικρο-κοινωνιολογίες (θεωρία των συμβολικών διαντιδράσεων, εθνομεθοδολογία, φαινομενολογική κοινωνιολογία) και αυτό γιατί επαναφέρουν, η καθεμία με το δικό της θεωρητικό πρίσμα, στο κοινωνικο-ιστορικό προσκήνιο το δρων υποκείμενο. Όλες αυτές οι θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι

άνθρωποι δεν είναι παθητικοί δέκτες και δημιουργήματα απρόσωπων δομών, αλλά ενεργητικοί διαμορφωτές της ζωής τους. Για τις θεωρίες αυτές, τα άτομα συγκροτούν, αναπαράγουν και μετασχηματίζουν το κοινωνικό φαινόμενο μέσω πολύπλοκων συμβολικών διαντιδράσεων. Η κοινωνία αποτελεί μια σύνθετη συμβολική κατασκευή που δημιουργείται από την αλληλενέργεια των σκεπτόμενων και δρώντων υποκειμένων. Ουσιαστικά, αυτό το οποίο αντικρούουν, οι παραπάνω θεωρίες, είναι ο ντετερμινιστικός χαρακτήρας των δομιστικών θεωρήσεων και αναλύσεων. Θεωρούν ότι κάθε αναφορά στη δομή, κατατείνει στην αντικειμενικοποίηση του κοινωνικού φαινομένου και τον μετασχηματισμό του σε φυσικό φαινόμενο. Η πολιτικο-κοινωνική συνέπεια αυτής της αντίληψης είναι η πρόσληψη της κοινωνίας ως στατικού και αμετακίνητου οργανισμού που υφίσταται ανεξάρτητα από τα δρώντα υποκείμενα, τον τρόπο που βιώνουν την εμπειρία τους και τις προθέσεις τους. Για τους θεωρητικούς των ερμηνευτικών μικρο-κοινωνιολογιών η κοινωνική ζωή, συγκροτείται και μεταβάλλεται από τις επικοινωνιακές-συμβολικές συσχετίσεις των δρώντων υποκειμένων. Οι κανόνες, οι αξίες, τα πρότυπα συμπεριφοράς και οι προσδοκίες είναι νοηματικά μορφώματα, τα οποία έχουν διαμορφωθεί από τη δράση των δρώντων υποκειμένων και καθοδηγούν τη δράση τους. Κοινωνία και δρώντα άτομα βρίσκονται σε σχέση αιτιώδους συνάρτησης και αμοιβαίας μεταβολής. Η ανθρώπινη νόηση και η συγκρότηση της αυτοεικόνας (Μήντ) αποτελούν κοινωνικές διεργασίες μέσα από τις οποίες αποκρυσταλλώνονται οι σχέσεις αλληλοσυσχέτισης και αλληλοεξάρτησης ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Το άτομο διαμορφώνει και νοηματοδοτεί την ταυτότητα του στην συνεχή ροή της κοινωνικής του δράσης. Το γεγονός ότι οι ερμηνευτικές μικρο-κοινωνιολογίες επαναφέρουν το δρων άτομο στο προσκήνιο της κοινωνικής σκέψης, σημαίνει ότι υιοθετούν την κλασική ανθρωπιστική θέση σχετικά με τον κεντρικό ρόλο του σκεπτόμενου υποκειμένου, το οποίο καθορίζει τα κοινωνικά όρια της δράσης του.

Η Μεταδομιστική Σκέψη

Η μεταμοντέρνα κριτική της κλασικής κοινωνιολογίας συνοψίζεται

σε τρία σημεία, α) αντι-θεμελιωτική στάση: απορρίπτεται η αναζήτηση και εξεύρεση καθολικών κριτηρίων τα οποία θα μπορούσαν να προσφέρουν ακλόνητα θεμέλια για μια θεωρία της κοινωνίας. Οι μεταμοντέρνοι στοχαστές των κοινωνικών επιστημών αμφισβητούν κάθε απόπειρα επιστημολογικής θεμελίωσης, κάθε προσπάθεια εδραίωσης πρώτων αρχών, γενικών νόμων και καθολικών προτάσεων που θα επιχειρούσαν να εξηγήσουν ολιστικά το κοινωνικό φαινόμενο και μάλιστα την έννοια η νοητική τους στάση είναι αντι-μεταφυσική. Υποστηρίζουν ότι το κοινωνικό φαινόμενο δεν έχει μια αντικειμενική ύπαρξη ή μια εγγενή αλήθεια, αντίθετα είναι ένα φαινόμενο εντελώς αβέβαιο, χαοτικό, παροδικό και ασυνεχές. Ακριβώς, γι'αυτό το λόγο κάθε ολιστική θεωρία επιβάλλει στο κοινωνικό φαινόμενο μια συγκεκριμένη ταξινόμηση, η οποία αποτελεί προβολή των γνωστικών παραστάσεων και των προσδοκιών του εκάστοτε υποκειμένου-διανοητή. Μάλιστα την κριτική οι μετανεωτερικοί στοχαστές αποκαλύπτουν την προοπτικότητα της γνώσης, τον ιδεολογικοποιημένο χαρακτήρα της θεωρίας, τη μεταφυσική επένδυση της θεωρίας και τις αξιώσεις επιβολής και ισχύος που υποκρύπτονται στην πεποίθηση για αντικειμενικότητα και αλήθεια. α) η μετανεωτερική φιλοσοφικο-κοινωνιολογική σκέψη όχι απλώς απορρίπτει τις ολιστικές θεωρίες, αλλά αντιτίθεται σφοδρά στις κεντρικές έννοιες της γνωσιολογίας του νεότερου στοχασμού, την αναπαράσταση και την εμπειρική αναφορά. Η θεωρία, για τους μετανεωτερικούς στοχαστές, δεν αναπαριστά μια κοινωνική πραγματικότητα, ως αντι-κείμενο, που υπάρχει ανεξάρτητα από τη θεωρία και το υπο-κείμενο που την "συντάσσει". Το φιλοσοφικό και επιστημολογικό υπόβαθρο της παραπάνω θέσης, είναι η θεμελιώδη αρχή της δομιστικής γλωσσολογίας του Σωσύρ για την αυθαιρεσία του σημείου. Ο Σωσύρ, υποστήριξε ότι το γλωσσικό σημείο είναι μια δομή με δύο δομικά στοιχεία, το σημαίνον (φυσικός ήχος) και το σημαιόμενο (νόημα), η σχέση αυτών των στοιχείων είναι συμβατική και αυθαίρετη. Το κάθε σημείο νοηματοδοτείται μέσω των σχέσεων αντίθεσης και διαφοράς που συνάπτει με τα άλλα σημεία του γλωσσικού συστήματος και με βάση συγκεκριμένους γλωσσικούς κανόνες. Επίσης, η σχέση ολόκληρου του σημείου με το εμπειρικό αντικείμενο αναφοράς είναι συμβατική, αποτέλεσμα της διυποκειμενικής συμφωνίας των μελών μιας κοινότητας. Η νοηματοδότηση

του αντικειμένου αναφοράς γίνεται εντός του γλωσσικού συστήματος ή αλλιώς ενδοσυστημικά.

Ο αποδομισμός του Ντεριντά, ριζοσπαστικοποίησε, περαιτέρω, αυτή τη θέση, δίνοντας έμφαση στην αντίθεση και τη διαφορά όχι των σημείων, αλλά των σημαίνοντων. Αυτό είχε ως συνέπεια τη διασπορά του σημαινόμενου (νοήματος) και την υποβάθμιση της υλικότητας του εμπειρικού αντικειμένου αναφοράς. Η αποδομιστική προβληματική υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα συνίσταται από ένα ατελείωτο πλέγμα σημαίνοντων, όπου κάθε σημαίνον νοηματοδοτείται μέσω των συγχρονικών και διαχρονικών διαφορών του με τα άλλα σημαίνοντα. Η κοινωνική πραγματικότητα κατανοείται ως γλώσσα, ως κείμενο, ή καλύτερα ως δίκτυο γλωσσών και κειμένων, τα οποία έχουν ως μοναδικά σημεία αναφοράς τους άλλα κείμενα. Σε μια τέτοια κατάσταση το νόημα κάθε σημαίνοντος ή κειμένου είναι εγγενώς ρευστό, ασταθές και απροσδιόριστο μιας που είναι αδύνατη η θεμελίωσή του στην εμπειρική πραγματικότητα. Οι κοινωνικοί θεωρητικοί, όπως ο Μποντριγιάρ, ο Λακλάου κ.ά που επηρεάστηκαν από την αποδομιστική προβληματική, υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει μια κοινωνική πραγματικότητα (εμπειρικό αντικείμενο αναφοράς) για να την περιγράψει ή να την εξηγήσει η κοινωνική θεωρία. Η μεταφυσική και ιδεαλιστική αντίθεση, θεωρίας και κοινωνικής πραγματικότητας ξεπερνιέται και αυτό γιατί κάθε κοινωνικό φαινόμενο είναι συμβολικό μόρφωμα, δηλαδή θεωρητική κατασκευή.

Η παραδοσιακή κοινωνική σκέψη ήταν δέσμια της μεταφυσικής και ουσιοκρατικής αντίληψης περί μιας εξω-θεωρητικής και υλικής κοινωνικής πραγματικότητας. Για τους μετανεωτερικούς η κοινωνική πραγματικότητα και τα φαινόμενά της, τόσο σε μικρο-όσο και σε μακρο-επίπεδο είναι συμβολικές κατασκευές, οι οποίες απορρέουν από το γεγονός ότι οι κοινωνικοί "παίκτες" στις συνεχείς διαντιδράσεις τους κατασκευάζουν θεωρίες για τους εαυτούς τους και για τους άλλους. Οι θεωρίες των κοινωνικών επιστημών είναι θεωρητικά μορφώματα δεύτερης τάξης, δηλαδή θεωρίες που ερμηνεύουν και εξηγούν τους λόγους, τους τρόπους και τους σκοπούς που δομούνται και εκπροσωπούν οι θεωρίες πρώτης τάξης. Η

αντι-ουσιοκρατική και αντι-εμπειριστική θέση των μετανεωτερικών στοχαστών δεν οδηγούν αναπόφευκτα σε σχετικισμό και σε μηδενιστική απόρριψη κάθε ιδέας για εμπειρική αναφορά της θεωρίας. Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν θεμέλια και δεν υπάρχει τίποτα άλλο πέρα από το συμβολικό για να περιγράψει η θεωρία δεν σημαίνει ότι η θεωρία δεν μπορεί να ελέγξει εμπειρικά τις θεωρίες δευτέρας τάξης με αναφορά στις θεωρίες πρώτης τάξης. Μπορεί να μην αναφερόμαστε όπως στην κλασική κοινωνική σκέψη σε μια "υλική πραγματικότητα", αλλά σε μια συμβολική πραγματικότητα, αλλά η λογική της ανάλυσης διατηρείται ανέπαφη, γ) η μετανεωτερική σκέψη απορρίπτει το υποκείμενο ως θεμέλιο της κοινωνικής ανάλυσης. Άξονας αναφοράς των μετανεωτερικών αναλύσεων του κοινωνικού φαινομένου δεν είναι ο ατομικός ή συλλογικός φορέας δράσης, αλλά οι κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες, σε κάποιο βαθμό, είναι αποσυνδεδεμένες από τους φορείς δράσεις που τις έχουν παράγει. Η συνδήλωση αυτής της θέσης είναι ότι οι κοινωνικές πρακτικές δεν δημιουργήθηκαν από κάποιο ατομικό υποκείμενο, ούτε από μια κοινωνική τάξη ή από μια ομάδα συμφερόντων και μ'αυτή την έννοια δεν διαθέτουν τελικό σκοπό (η αιτιοκρατική και τελεολογική θεώρηση της κλασικής κοινωνικής βάλλεται καταλυτικά). Η κοινωνία αποτελείται από συστήματα διαφορών και μ'αυτή την έννοια δεν γνωρίζει συνοχή, δεν διαθέτει ένα κέντρο ή μια ενοποιητική βούληση ή οποία να της προσδώσει κατευθυντήριες αρχές και καθορισμένους στόχους. Με τη μετανεωτερική κοινωνική σκέψη για την απο-κέντρωση του υποκειμένου, συντελείται μια βαθιά μεταβολή του λόγου. Από την καντιανή και φαινομενολογική ιδέα του υπερβατικού εγώ, η οποία επέφερε το "θάνατο του θεού", μεταβαίνουμε στο "θάνατο του υποκειμένου".

Οι παραπάνω μετανεωτερικές θέσεις, ενώ διευρύνουν τον ορίζοντα της γνώσης και της αυτογνωσίας του λόγου, εντούτοις διολισθαίνουν σ' έναν γενικευμένο σχετικισμό που φλερτάρει με τον ανορθολογισμό. Ενώ αρνούνται και σωστά την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας ή μιας εγγενούς ιστορικής αλήθειας και ενώ επισημαίνουν ορθά τους κινδύνους που κυοφορούν οι αξιώσεις αντικειμενικότητας και καθολικότητας στο πεδίο της πολιτικής, τελικά οδηγούνται να αποκηρύξουν κάθε δυνατότητα κατασκευής ενός

συνεκτικού σώματος αρχών για την αξιολόγηση των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, όπως επίσης και ένα σύνολο ηθικών κριτηρίων για την αξιολόγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αν όμως δεν δεχτούμε αυτό το σώμα αρχών και κριτηρίων, τότε δεν μπορεί να υπάρξει κανονιστικό, με την έννοια της δεσμευτικότητας, πολιτικο-κοινωνικό πράττειν και έτσι οδηγούμαστε σε μια παθητικότητα που νομιμοποιεί τις υπάρχουσες δομές και μορφές εξουσίας. Η κοινωνική θεωρία που συμβάλλει στη “σύνταξη” αυτού του σώματος αρχών και κριτηρίων δεν θεμελιώνεται σε μια αντικειμενική πραγματικότητα που διαθέτει εγγενή ορθολογικότητα και επιδέχεται εξαντλητικής γνώσης και μπορεί να συνοψιστεί σε μια συστηματική και καθολική θεώρηση. Αντίθετα η κοινωνική θεωρία αναγνωρίζει ότι ο κοινωνικός κόσμος είναι ριζικά απροσδιόριστος και στερείται αντικειμενικού νοήματος. Ο κοινωνικός κόσμος “μορφοποιείται”, νοηματοδοτείται και αξιοδοτείται λόγω της δημιουργικής ικανότητας των ανθρώπων που επινοούν μορφές οργάνωσης και έκφρασης της ιστορικο-κοινωνικής τους εμπειρίας και την “συντάσσουν” και την ανασυντάσσουν μέσω των συμβολικών συστημάτων τους. Η κοινωνική θεωρία και η αφαιρετική-σχηματική λειτουργία της τροφοδοτείται από την κοινωνική πράξη και τους μετασχηματισμούς της κοινωνικο-πολιτισμικής δομής και την ερμηνεύει με τις εννοιολογικές-νοητικές κατασκευές που επινοεί, αναπτύσσει και προβάλλει ο θεωρητικός. Όμως ο σκοπός της κοινωνικής θεωρίας δεν είναι απλώς να εξηγή τις κοινωνικές πρακτικές και διεργασίες, να διερευνά και να “αποκαλύπτει” τον τρόπο δόμησης των κοινωνικών σχέσεων και των ιδεολογικών αναπαραστάσεων που τις εκλογικεύουν, αλλά να εικάζει και να υπαινίσσεται νέες προοπτικές θεώρησης και αντίληψης του κοινωνικού κόσμου που διανοίγουν τον ορίζοντα της χειραφέτησης και της ατομικής-κοινωνικής ελευθερίας. Η κοινωνική θεωρία μεταβάλλει το φαντασιακό, δηλαδή επανανοηματοδοτεί την ψυχο-κοινωνική οργάνωση των ανθρώπινων-κοινωνικών σχέσεων, προβάλλοντας και υποστηρίζοντας, έμπρακτα, ένα καινούργιο ανθρωπολογικό παράδειγμα.

Κεφάλαιο III

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Η μεγάλη προσφορά της ψυχαναλυτικής σχολής, που ίδρυσε ο Ζίγκμουντ Φρόιντ, είναι η επαναστατική για την ψυχολογία του 19ου αιώνα έννοια του ασυνειδήτου. Με την καινοτόμο εκδοχή του ασυνειδήτου από τη σχολή αυτή, καταβάλλονται προσπάθειες να ερμηνευθούν οι βαθύτερες και ανεξιχνίαστες, έως τότε, αιτίες της συνειδητής μας ζωής. Για το λόγο αυτόν, η ψυχανάλυση αποκαλείται και “ψυχολογία του ασυνειδήτου”. Στο ασυνείδητο περιέχονται τα ένστικτα, οι σύμφυτες και έμφυτες διαθέσεις, οι πρώτες μνήμες και εντυπώσεις, οι εμπειρίες και τα βιώματα της παιδικής ηλικίας, οι αρχικοί τρόποι συμπεριφοράς. Δίχως να γίνονται αντιληπτά από το συνειδητό, όλα τα παραπάνω επηρεάζουν τον τρόπο που σκέπτεται και ενεργεί το άτομο.

Ο ψυχισμός δεν είναι ένα στατικό φαινόμενο, αλλά έχει τη δική του δυναμική ιστορία. Όλα αυτά συνοψίζονται στα εξής: στη διάσταση ανάμεσα στην περιορισμένη δυνατότητα του νεογέννητου για δράση και την πρώιμη αισθητηριακή του ανάπτυξη, που όχι μόνο το κάνει να εξαρτάται από τους ενήλικους, αλλά και το βομβαρδίζει με “αναπαραστάσεις αντικειμένων”. Στους μηχανισμούς του ασυνειδήτου (Απώθηση, Προβολή, Ταύτιση), στις πρωταρχικές διαδικασίες (Μετάθεση, Συμπύκνωση, Υπαναγωγή).

Στη στρωμάτωση του ψυχικού οργάνου (Συνειδητό-Προσυνειδητό-Ασυνείδητο). Στη διαφοροποίηση του ψυχικού οργάνου (δυναμική του Προεγώ-Εγώ-Υπερεγώ), που μέσα από τη δυαδική και αργότερα την τριαδική σχέση (Οιδιπόδειο), οδηγεί στη διαδικασία της εξατομίκευσης.

Η ψυχανάλυση προσπαθεί να ρίξει φως στη δομή της ανθρώπινης προσωπικότητας, εξαίροντας τη σημασία της αγωγής του ανθρώ-

που και μάλιστα αμέσως μετά τη γέννησή του. Πέραν όμως αυτού, επιχειρεί και την καθολικότερη ερμηνεία των συλλογικών φαινομένων της ψυχικής ζωής, ολόκληρης της πολιτιστικής δραστηριότητας. Επομένως, και με τη μέθοδο της αναγωγής, ερμηνεύοντας η ψυχανάλυση ολάκερη την ανθρώπινη πολιτισμική δημιουργία, αποτελεί κυριολεκτικά το εσχατολογικό όριο της κριτικής της Κριτικής Φιλοσοφίας. Κι ακριβώς από το σημείο τούτο, αρχίζει να ξεδιπλώνεται η Κατανοντική Φιλοσοφία του Ορθού Λόγου.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η Σωκρατική ρήση “Γνώθι σε αυτόν” αποτελεί την ουσία του φιλοσοφικού στοχασμού, την προϋπόθεση και την κατάληξη της ηθικής. Σημαίνει πως πρέπει να εμβαθύνουμε με την ενόρασή μας μέσα στους αιτιώδεις συσχετισμούς που ελέγχουν τη συμπεριφορά μας. Αλλά και η “Αντιγόνη” του Σοφοκλή διερευνά τη φύση του ανθρώπινου πόνου. Η ηθική προσταγή του να είμαστε συνεπείς με τις επιθυμίες μας αναδεικνύεται με δραματικό τρόπο στο δίλημμα της Αντιγόνης, όταν διαπιστώνεται πρακτικά η δυσκολία να ακολουθηθεί απόλυτα και δίχως ενδοιασμούς η ηθική προσταγή, αφού ο άνθρωπος ψυχισμός δομείται από αντικρουόμενες επιθυμίες. Για να παραμείνουμε συνεπείς στην επιθυμία μας θα πρέπει να αποκλείσουμε άλλες επιθυμίες και αυτή η δυσκολία επιλογής και απόφασης συνιστά την τραγωδία της ανθρώπινης ύπαρξης. Αυτή η επιλογή που κάνουμε, όμως, η οποία συνιστά απώλεια της επιθυμίας που δεν επιλέχθηκε, μας δίνει τη δυνατότητα να αναλάβουμε την ευθύνη της τραγικής επιλογής και τις προσωπικές και κοινωνικές επιπτώσεις της.

Οι Σοφιστές ήταν οι πρώτοι που μελέτησαν μεθοδικά την ψυχολογία και τη συμπεριφορά του ατόμου, αλλά και τις σχέσεις του και τη θέση του στο κοινωνικό σύνολο.

Ο Γοργίας που είχε απορρίψει το κριτήριο της απόλυτης αλήθειας, στο έργο “Ελένης Εγκώμιον”, αφήνει να διαφανεί ότι οι κρίσεις των περισσότερων στηρίζονται όχι σε αντικειμενικές αλήθειες, αλλά

σε τρέχουσες αναπόδεικτες και συχνά αλληλοαναιρούμενες αντιλήψεις και προκαταλήψεις. Ο Γοργίας, επίσης, πρώτος μελέτησε το λόγο και την επίδρασή του στον ψυχισμό του ανθρώπου. Υποστήριξε ότι ο λόγος μπορεί να είναι δεσμώτης αλλά και μεγάλος ελευθερωτής.

Η στωική φιλοσοφία με κορυφαίο εκπρόσωπο τον Επίκτητο παραστάθηκε στον προβληματισμό του ανθρώπου, για την πράξη και τις ανάγκες της ζωής, προσπαθώντας να αποκαταστήσει την ψυχική του ισορροπία.

Ο Επίκτητος εντοπίζει τις πηγές της δυστυχίας και του πόνου στις ορμέμφυτες τάσεις και στην εννοιολογική σύνθεση του ατόμου. Εκείνος που κυριαρχείται από τις εντυπώσεις και τις αδιασαφήνιστες ορμές του, εμποδίζει τη συνείδηση να σχηματίσει ορθές κρίσεις για τα πράγματα. Η “αρνητική” ηθική του Επίκτητου περιλαμβάνει τη χρήση του λόγου για την ανάλυση των οδυνηρών καταστάσεων, όπως η μοναξιά και η ανησυχία. Μέσω αυτών των θεραπευτικών τεχνικών προσδιορίζεται η αιτία. Η λογο-ανάλυση μέσω του λόγου, χαρακτηρίζει τη μελέτη των ορμών, των επιθυμιών και των παθών. Επίσης, έχει την έννοια της ανάλυσης των συνηθειών και της μάθησης.

Σε αντιδιαστολή με τον Επίκτητο, ο στωικός φιλόσοφος Ποσειδώνιος, αναφέρεται στην κοινωνική φύση του ανθρώπου και λιγότερο στις ορμέμφυτες προδιαθέσεις.

Η Επικούρεια σκέψη επιδοκιμάζει την απελευθέρωση από τον πόνο και τον ηθικό ρεαλισμό. Θεωρεί την ευτυχία υπέρτατη αξία, υποτιμώντας την επιβίωση και τον θάνατο. Ο Επίκουρος επισήμανε τη στενή συγγένεια που υπάρχει ανάμεσα στην ψυχική γαλήνη και την οργανική ηδονή. Βέβαια, ευτυχία, δίχως ψυχική γαλήνη, είναι αδιανόητη. Παρατήρησε ότι η ικανοποίηση, είναι προϋπόθεση της εύρυθμης λειτουργίας κάθε οργανισμού. Η ηδονή εκτείνεται από την οργανική ευφορία, έως τις υψηλές συγκινήσεις που προσφέρουν οι πνευματικές επιδόσεις. Στο πρόβλημα του θανάτου, η επίδραση της Επικούρειας σκέψης στην καταπολέμηση του σχετικού άγχους, ήταν σημαντική.

Για τον Επίκουρο, ο άνθρωπος μπορεί να αποβάλει τις ενοχλήσεις του, που έχουν τη ρίζα τους στο φόβο και τον εγωισμό, εάν ο ίδιος το θελήσει και εάν προσφύγει στη συνδρομή της επιστημονικής γνώσης. Ακριβώς γι' αυτό συγκρίνει τη φιλοσοφία με την ιατρική. Ισχυρίζεται ότι, αν η φιλοσοφία δεν θεραπεύει τους πόνους, είναι μάταιη. Συμπληρώνει με περισσή ευκρίνεια, ότι κανένα πιστεύω ή ιδεολογία δεν δικαιολογείται, εάν δεν μειώνει την αίσθηση της ανασφάλειας.

Οι κυνικοί επίσης τοποθέτησαν το κέντρο της ηθικής και της αλλαγής, μέσα στο άτομο και λιγότερο έξω απ' αυτόν (παρορμήσεις, συνήθειες).

Οι κυνικοί ήταν υπέρ της σεξουαλικής ελευθερίας σ' όλες τις μορφές της εκτός από εκείνες που απαιτούσαν βία. Αναγνώριζαν τον παιδικό ερωτισμό και τον αποδέχονταν. Το κυνικό ιδανικό ήταν η απελευθέρωση από την εγώ-εξάρτηση, τις έμμονες ιδέες, τους φόβους, από την εξουσία και τα άχρηστα καθήκοντα.

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Όλοι οι μεγάλοι μυθιστοριογράφοι και δραματουργοί, από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους γνώριζαν ότι ο τρόπος που ο άνθρωπος αισθάνεται, σκέφτεται και ενεργεί, καθορίζεται ως ένα μεγάλο βαθμό από την ιδιομορφία του χαρακτήρα του και δεν είναι απλό αποτέλεσμα ορθολογικών ανταποκρίσεων σε πραγματικές καταστάσεις.

Στα έργα του Σέξπιρ, η ποίηση, ο έρωτας και η τρέλα γίνονται συνώνυμα της ασυνείδητης διαμαρτυρίας, της ανικανότητας του ανθρώπου να υποταγεί στην εξουσία της νοσηρής υπολογιστικής λογικής.

Στα θεατρικά έργα και στα μυθιστορήματα του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού αιώνα, στον Τσέχοφ, στον Ίψεν και στον Μπερετ απεικονίζονται εναργέστερα πως ο φυσικός και συναισθηματικός χαρακτήρας των επιθυμιών έρχονται σε ολοένα

αυξανόμενη σύγκρουση με τη λογική της καπιταλιστικής αρχής της ανταλλαγής.

Πριν απ' αυτούς, ο Μπαλζάκ πιστεύει πως η ανάλυση του ανθρώπινου χαρακτήρα, αφορά τις δυνάμεις που κινούν τον άνθρωπο. Για τον Μπαλζάκ, ο άνθρωπος διαμορφώνεται ανάλογα με τον περίγυρό του. Αυτός διαπλάθει τον χαρακτήρα του, αυτός προσδιορίζει τις πράξεις του, αυτός καθορίζει την κοινωνική του πορεία. Σ' αυτή την αιματηρή σύγκρουση, άτεγκτος ρυθμιστής είναι το χρήμα. Η Μπαλζακική μυθιστορία είναι σήμερα επίκαιρη όσο και στην εποχή μας. Όπως τότε, έτσι και σήμερα, ο αριθισμός θριαμβεύει, το μοναδικό έμβλημα της κοινωνικής δραστηριότητας είναι ο πλουτισμός με κάθε τρόπο.

Ο Γκέτε γονιμοποίησε το συσχετισμό της γνώσης με το συναίσθημα, τονίζοντας την φύση της αληθινής γνώσης. Υποστήριζε ότι τη γνώση δεν την κατακτάμε με τη ρήξη ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο, αλλά με την κατανόηση της αμοιβαίας αλληλεξάρτησής τους. Στον "Φάουστ" ο Γκέτε δίνει μια θαυμαστή απεικόνιση αυτού του αιώνια αγωνιζόμενου ανθρώπου. Εκεί καταδεικνύεται ότι ούτε η γνώση, ούτε ο έρωτας, ούτε η δύναμη από μόνες τους είναι ικανές να δώσουν μια οριστική απάντηση στο βασανιστικό ερώτημα που θέτει στον άνθρωπο το ίδιο το γεγονός της ύπαρξής του. Μόνον ο ελεύθερος και δημιουργικός άνθρωπος, αδελφωμένος και αλληλεγγυος με τους συνανθρώπους του, είναι ικανός να δώσει μια βέλτιστη απάντηση στην ανθρώπινη ύπαρξη.

Η ύπαρξη του ασυνείδητου ανιχνεύεται στον φιλοσοφικό στοχασμό των Λάιμπνιτς, Σοπενάουερ, Καρτέσιου, Νίτσε και άλλων.

Ο Λάιμπνιτς τόνιζε ότι η βούληση υποκινείται από τάσεις που είναι κατά ένα μέρος ασυνείδητες και ότι η συνείδηση της ελευθερίας της εκλογής, είναι στην κυριολεξία αυταπάτη.

Ο Σοπενάουερ επέμενε στη μοναδικότητα του προσώπου, διατυπώνοντας μια θεωρία που προλόγιζε τις απόψεις του Φρόιντ για τον ασυνείδητο χαρακτήρα βασικών επιθυμιών και κινήτρων. Σε ένα περίφημο κεφάλαιο του έργου του "Ο κόσμος ως βούληση και

ως παράσταση”, περιέχεται το γενικό μεταφυσικό υπόστρωμα και ο πυρήνας της θεωρίας του Φρόιντ. Η δύναμη της βούλησης, παρουσιάζεται ως η πραγματική πηγή του κόσμου, η οποία εμφανίζεται με αναμφισβήτητο τρόπο, στο γενετήσιο ένστικτο. Αυτό, με την πλήρη και ακατανίκητη ισχύ του, αποτελεί, τον κυρίαρχο του κόσμου, γύρω από τον οποίο περιστρέφεται τόσο η ζωή του ανθρώπου, όσο και η ζωή της φύσης.

Η έννοια του ασυνειδήτου υπάρχει στην περίφημη ρήση του Νίτσε: “Η μνήμη μου λέει πως το ‘χω κάνει αυτό. Η περηφάνια μου λέει πως δεν το ‘χω κάνει η μνήμη μου υποχωρεί”.

Ο Νίτσε στη “Γενεαλογία της ηθικής”, επιχειρεί μια αναδρομική σημειωτική διείσδυση πάνω στο ιερογλυφικό υλικό της μακραίωνης ανθρώπινης ηθικής. Αποκρυπτογραφεί τις θεμελιώδεις μεθοδεύσεις του μεταφυσικού λόγου, την αποφυγή και τους αλληπάλλους ελιγμούς που εκδηλώνονται στα συμπτώματα της λήθης, της απώθησης, της παραμόρφωσης και της μετάθεσης. Και όλα αυτά γιατί πιστεύει ότι, η γλώσσα υποτάχτηκε στους αφηρημένους και χωρίς ιστορική αναφορά, εκβιασμούς της “αλήθειας”. Το υποκείμενο μέσα στο σύστημα σημείων που συγκροτούσαν την εκάστοτε γλώσσα, εξυπονούνταν αναγκαστικά. Ακόμα και η μορφή των λεχθέντων ήταν προδικασμένη, δηλαδή ένας κώδικας - του οποίου η προέλευση θεωρούνταν δεδομένη - που αναπαρήγαγε τα σφάλματα. Αυτά εξέθρεψαν το υποκείμενο και ταυτόχρονα αποτέλεσαν τη δύναμή του.

Έτσι, ο ιδεαλιστικός λόγος συντηρούσε και επαναλάμβανε με παραλλαγές, τις μορφές που γέννησε η άρνηση της κατανόησης της φύσης. Με αυτόν τον τρόπο η γλώσσα, υπερασπίστηκε τις θέσεις του απόλυτου, εδραίωσε μια πίστη σε ένα σύστημα αιώνιων πεποιθήσεων και ηθικών αξιών. Ο άνθρωπος πίστεψε ότι με τη γλώσσα θα κατείχε τη γνώση του κόσμου. Το μόνο εν τέλει που επέτυχε είναι να καταστήσει την υπεροψία, την αυταπάτη, το ψέμα και το έγκλημα αποφασιστικούς παράγοντες στη ζωή των λαών.

Η γενεαλογία είναι μια κατασκευή με την αυστηρή έννοια που χρησιμοποιεί ο Φρόιντ, την κατασκευή, στην ανάλυση. Επίσης, ο όρος

της παραμόρφωσης που χρησιμοποιεί ο Νίτσε είναι ανάλογος με εκείνον που χρησιμοποιεί η Φροϊδική θεωρία. Παραμόρφωση με την έννοια της αλλοίωσης της φυσιογνωμίας ενός πράγματος και της τοποθέτησής του σε άλλο σημείο, δηλαδή μετατόπιση. Ο Νίτσε είναι θεωρητικός της υποψίας, διερευνά τα κρυμμένα κίνητρα του λόγου τα “αμάρια της ψυχής” τις ανομολόγητες επιθυμίες, τις υπερβολικά ανομολόγητες επιθυμίες. Υποστηρίζει ότι ο φιλόσοφος οφείλει να τολμά τα πάντα, να θέτει ερωτήματα μέχρι το τέλος. Έτσι η ηθική παρουσιάζεται σαν “μια ιδεολογία ενάντια στη φύση”. Αλλά σε αντίθεση με τον Μάρξ, ο οποίος θεωρεί την ιδεολογία μιας κατασκευής της άρχουσας τάξης, ο Νίτσε θεωρεί τις αξίες που κυριαρχούν δημιουργία του ανθρώπου που χαρακτηρίζεται από μνησικακία. Ο άνθρωπος δηλητηριασμένος από την ηθική θα αναζητήσει στον εαυτό του την αιτία του κακού.

Στη διδασκαλία του Καρτέσιου, υποστηρίζεται ότι οι άνθρωποι από τη νηπιακή τους ηλικία, δέχονται κρίσεις και απόψεις για τα αισθητά πράγματα, δίχως να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν χρήση του λογικού τους για να τις εκτιμήσουν. Αυτές οι προκαταλήψεις, τους απομακρύνουν από τη γνώση της αλήθειας. Γι’ αυτό εάν θέλουμε να απελευθερωθούμε, πρέπει να φροντίσουμε μεθοδικά να αμφιβάλλουμε για όλα όσα έχουμε έστω και τη μικρότερη υποψία αβεβαιότητας. Απέναντι στο αυταπόδεικτο πρέπει να ορθώνουμε τη δυσπιστία. Τα αυταπόδεικτα έχουν ερήμην επιβληθεί και με τον καιρό, μας διαμορφώνουν συνήθειες και προλήψεις, με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε από πλάνη σε πλάνη.

Ο Σπινόζα είναι ο πρώτος στοχαστής που σχημάτισε σαφή ιδέα για το ασυνείδητο. Υποστηρίζεται γι’ αυτό, ως ο θεμελιωτής της σύγχρονης δυναμικής ψυχολογίας. Ο Σπινόζα ισχυρίζεται ότι η ύπαρξη άγνωστων δυνάμεων μέσα στον άνθρωπο, καθορίζουν τη βούλησή του. Το ότι υποκειμενικά αισθάνεται ο άνθρωπος τη βούλησή του ελεύθερη, είναι τις περισσότερες φορές αυταπάτη. Και αυτό γιατί ενώ έχει επίγνωση των επιθυμιών, του διαφεύγει η επίγνωση των κινήτρων των επιθυμιών του. Αντιλαμβάνεται ότι οι ανθρώπινες πράξεις καθορίζονται από προηγούμενα αίτια. Μπορεί, όμως, ο άνθρωπος να απελευθερωθεί από την κυριαρχία αυτών των αιτιών

με τη γνώση και την προσπάθεια. Η ελευθερία δεν είναι ένα άπαξ δια παντός δοσμένο φαινόμενο. Μπορούμε να την κατακτήσουμε μέσα σε ορισμένα κάθε φορά όρια με την ενορατικότητα και τη θέληση. Κάθε στιγμή καλούμαστε να αποφασίσουμε, για ποιο δρόμο θα ακολουθήσουμε, της ελευθερίας ή της σκλαβιάς. Η σωστή εκλογή βασίζεται σε ιδέες που έχουν να κάνουν με τη γνώση και την αποδοχή της πραγματικότητας. Αυτά τα στοιχεία προτείνουν ενέργειες ικανές να εξασφαλίσουν την πληρέστερη ψυχική και πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου. Η ελευθερία της εκλογής είναι πάντα η ελευθερία του καλύτερου σε αντιδιαστολή με το χειρότερο. Το καλύτερο νοείται σε συσχετισμό με το βασικό ηθικό δίλημμα της ζωής: Το δίλημμα ανάμεσα στην προοδευτική και την οπισθοδρομική κατεύθυνση, ανάμεσα στο μίσος και την αγάπη. Βέβαια, ο Σπινόζα, συμπληρώνει ότι η ανθρώπινη δράση καθορίζεται αιτιακά από τα πάθη και τη λογική. Τα παράλογα πάθη, καταβάλλουν τον άνθρωπο και τον υποχρεώνουν να ενεργεί με τρόπο που αντιβαίνει στα συμφέροντά του.

Η προσφορά αυτού του μεγάλου ανθρώπου στην κατανόηση της βαθύτερης ανθρώπινης φύσης, δεν σταματά εδώ. Ισχυρίζεται κάτι το οποίο η εφαρμοσμένη ψυχανάλυση θα το υιοθετήσει αιώνες μετά. Ότι η νοητική γνώση οδηγεί σε αλλαγή μόνο στο βαθμό που είναι και συγκινησιακή γνώση. Για να αποκτήσει ο άνθρωπος την εμπειρία της βαθύτερης πραγματικότητας μέσα του αλλά και έξω από αυτόν, δεν αρκεί να αισθάνεται με τη σκέψη του, αλλά να αισθάνεται και με την ψυχή του. Μόνο τότε η συνειδητοποίηση είναι αληθινή και έχει αβυθομέτρηση ένταση.

ΠΡΩΤΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ

Η ψυχολογία δεν έχει μια απλή και καθορισμένη αφετηρία. Οι επιρροές που διαμόρφωσαν τις απαρχές της, μπορούν να ανιχνευτούν στις πλείστες ιστορίες της ψυχολογίας, από την ελληνο-ρωμαϊκή περίοδο και τον 17^ο αιώνα. Οι περισσότερες επιρροές από τις απομακρυσμένες περιόδους αφομοιώθηκαν και συστηματικοποιήθη-

καν στα φιλοσοφικά και επιστημονικά έργα της κάθε εποχής.

Σαν ανεξάρτητος και σαφώς οροθετημένος γνωστικός κλάδος αναπτύχθηκε στις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Οποιαδήποτε και εάν ήταν η συνθετικότητα των προγόνων της ψυχολογίας φαίνεται ότι η σύγχρονη μορφή της έχει δύο γονείς: την κυρίαρχη φιλοσοφία του 19^{ου} αιώνα και τη σύγχρονη φυσιολογία. Η ραγδαία εξέλιξη της φυσιολογίας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, βοήθησε αποφασιστικά τη νέα γνωστική οντότητα της ψυχολογίας, μιας και της διέθεσε ένα σημαντικό απόθεμα φυσιολογικών γνώσεων. Γνώσεων, αναφορικά με τη λειτουργία του εγκεφάλου και του νευρικού συστήματος, όσο και για τις ανθρώπινες αισθητηριακές διαδικασίες.

Από την άλλη οι φιλόσοφοι είχαν αναγάγει τις αισθήσεις που τις θεωρούσαν δίαυλους πληροφόρησης, όσον αφορά την πραγματικότητα και το προκύπτον ατομικό επίπεδο συνείδησης, σε κεντρικά θέματα της ψυχολογίας. Η ψυχολογία αυτή δεν στηριζόταν σε κάποια συστηματική παρατήρηση πέρα των ενδοσκοπήσεων των συγγραφέων για τις καταστάσεις του νου τους και ήταν καθαρά ορθολογιστικής μεθόδου. Ένα είδος περιγραφικών αναφορών από καταστάσεις αποδεκτές σαν αξιόπιστες και συστηματικοποίησης των αποτελεσμάτων αυτών των επαγωγικών συλλογισμών.

Η ψυχιατρική εφαρμογή περιοριζόταν σε κλινικές περιγραφές και στη συστηματικοποίηση των ψυχικών νοσημάτων. Το πνεύμα της σύγχρονης επιστημονικής μεθόδου άρχισε να ανατέλλει με τον Φέχνερ που στο έργο του "Στοιχεία της Ψυχοφυσικής" εισάγει τη φυσική άποψη μέσα στην αντίληψη των ψυχικών φαινομένων. Ο νεότερός του Βουντ, με την επινόηση νέων πειραματικών μεθόδων δημιούργησε τις κυρίαρχες τάσεις της σύγχρονης ψυχολογίας. Η πρώτη απόπειρα να επιστρατευθούν οι πολυάριθμες επιστημονικές μέθοδοι, στην υπηρεσία της πρακτικής ψυχολογίας προήλθε από τη σχολή της Χαϊδελβέργης, με τους Κρέπελιν, Ασαφενμπουργκ και άλλους.

Τα πρώτα βήματα, επίσης, για την ψυχοθεραπεία των νευρώσεων έχουν αρχίσει από την σχολή του Σαρκό, στο Παρίσι. Ο Ζενέ ερευνά την ψυχολογία των νευρωτικών καταστάσεων και ο Μπέρνχαϊμ

επαναλαμβάνει με επιτυχία την παλιά ιδέα του Λιεμπόν για τη θεραπεία των νευρώσεων δια υποβολής.

Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1880 ο Βιενέζος γιατρός Μπρόυερ, εφαρμόζει την υπνωτική καθαρτική θεραπεία σε υστερικούς ασθενείς. Εκεί, καταδεικνύεται ότι τα υστερικά συμπτώματα που συνιστούν αρρώστια, προέρχονται από ψυχικά τραύματα των οποίων η εντύπωση είναι καταχωρημένη στο ασυνείδητο πολλά χρόνια.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ

Σ' αυτό το σημείο συναντούμε τη δυναμική παρουσία του Φρόιντ. Ο Φρόιντ με την αφθονία των κλινικών περιστατικών που τον εφοδίαζε η καθημερινή εμπειρία, μπόρεσε όχι μόνο να επιβεβαιώσει την ανακάλυψη του Μπρόυερ, αλλά προχώρησε στην ανάπτυξη μιας θεωρίας για την υστερία, την οποία γενίκευσε και σ' άλλες νευρώσεις.

Ο Φρόιντ πιστεύει ότι η απώθηση της ανάμνησης οδυνηρών γεγονότων, συνήθως σεξουαλικών επιθυμιών από την παιδική ηλικία είναι η αιτία των νευρώσεων. Αυτές οι υποσυνείδητες δυναμικές καταστάσεις, απωθούνται από έναν μηχανισμό που λειτουργεί σαν άμυνα του εγώ ενάντια στις φοβικές μνήμες, τις καταπιεσμένες επιθυμίες και τις ανεκπλήρωτες συγκινήσεις. Κυριότερος αμυντικός μηχανισμός θεωρείται η απώθηση. Υπάρχουν, επίσης, και άλλοι όπως η παλινδρόμηση, η εκλογίκευση, η άρνηση, η μετάθεση, η ταύτιση, η προβολή, η μεταρσίωση, και ο αντιθετικός σχηματισμός. Τα παραπάνω όμως είναι περισσότερο παραλλαγές του κεντρικού αμυντικού μηχανισμού του εγώ, που είναι η απώθηση. Μόνο η συναισθηματική εκκένωση, η αποδέσμευση από τις συγκινήσεις που σχετίζονται με την αρχική τραυματική εμπειρία μπορεί να μειώσει την ένταση και να απαλύνει τον πόνο. Οι ασύνειδες μνήμες και τα συναισθήματα που τις συνοδεύουν αποκόβονται από τον κεντρικό κορμό της προσωπικότητας. Οι προσπάθειες επίκλησης αυτών των απωθημένων καταστάσεων βρίσκουν αντίσταση. Μόνον όταν

ο ασθενής είναι υπνωτισμένος, μπορεί ν' ανακαλέσει φανταστικά την αρχική κατάσταση κλονισμού. Μέσα απ' αυτήν την επώδυνη και φορτισμένη συναισθηματική διέγερση, καταφέρνει ο ασθενής ν' απελευθερώσει την καταπιεσμένη του ένταση. Γρήγορα όμως εγκατέλειψε τη μέθοδο του υπνωτισμού, για να υιοθετήσει τη μέθοδο του ελεύθερου συνειρμού, των ονείρων και των φαντασιώσεων, την ονόμασε ψυχανάλυση.

Από τα πρώτα κιόλας έργα του ο Φρόιντ, σημειώνει ότι τα περιεχόμενα των ονείρων, οι παραδρομές της γλώσσας, τα κενά της μνήμης όπως και τα νευρωτικά συμπτώματα καθορίζονται από ασυνείδητους παράγοντες.

Στη δεκαετία του 1900 ο Φρόιντ αναγκάζεται να διατυπώσει νέες θεωρίες για να απαντήσει στο ερώτημα, γιατί ο ασθενής δίχως να έχουν προηγηθεί σοβαρές τραυματικές εμπειρίες (σοκ), επινοεί φανταστικές εμπειρίες. Έτσι, προσθέτει τη θεωρία της βρεφικής σεξουαλικότητας και τη θεωρία του Οιδιπόδειου Συμπλέγματος. Καταλήγει να πιστεύει, ότι υπάρχουν δύο βασικές ενορμήσεις που είναι καθοριστικές για την ανθρώπινη προσωπικότητα. Η ενόρμηση για αυτοσυντήρηση και η ενόρμηση για αναπαραγωγή. Την ενόρμηση για αναπαραγωγή, την ονόμασε λίμπιντο, δηλαδή σεξουαλική ενέργεια.

Αυτή η φυσική προδιάθεση, δεν χαρακτηρίζεται από την απλή επιθυμία για επικοινωνία, αλλά συναρτάται με μια μεγάλη ποικιλία ευχάριστων συναισθημάτων που επηρεάζουν τη βιοχημική συμπεριφορά. Αυτή η διεργασία αρχίζει να εκδηλώνεται ήδη από τη γέννηση. Τα βρέφη, σύμφωνα με τον Φρόιντ, υπόκεινται σε λιμπιντικές ικανοποιήσεις με τις διάφορες ερωτογόνες περιοχές του σώματός τους. Βέβαια, η λιμπιντική ενέργεια οργανώνεται διαφορετικά σε κάθε φάση της βρεφικής και νηπιακής ηλικίας. Η ικανοποίηση αυτών των πρώιμων και ενστικτωδών σεξουαλικών διεγέρσεων απωθείται κατά κανόνα από τις προκαταλήψεις και τους περιορισμούς που επιβάλουν τα κοινωνικά ήθη. Αυτή η ενέργεια που απωθείται, εκτρέπεται σε διάφορες ψυχικές διαταραχές που δεν ελέγχονται από τη συνείδηση.

Η ολοκλήρωση της νηπιακής σεξουαλικής περιπλάνησης συντελείται στο διάστημα μεταξύ 4 και 5 χρόνων. Εκεί, τα παιδιά αρχίζουν να νιώθουν μια έντονη έλξη για το γονέα του αντίθετου φύλου, συνοδευόμενη από αισθήματα ζήλειας, μίσους και επιθετικότητας για το γονέα του ιδίου φύλου. Αυτό το σκοτεινό σύμπλεγμα, δημιουργεί ταυτόχρονα συναισθήματα φόβου ή ενοχής από την τιμωρία ή την απειλή της τιμωρίας, αλλά και από το ακατανόητο της σύγκρουσης που βιώνει το παιδί και το κάνει να υποφέρει. Οι συγκινήσεις που εκδηλώνονται, συνήθως απωθούνται. Ο τρόπος που λειτουργεί η απώθηση καθορίζει αποφασιστικά, την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Οι πρώτες παιδικές κρίσεις αφήνουν κατάλοιπα στο ασυνείδητο και καθορίζουν την ανάπτυξη.

Την εμπειρία αυτή ο Φρόιντ, την ονόμασε Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, κατά τον κλασικό μύθο. Από τον τρόπο διευθέτησης της σύγκρουσης εξαρτάται η μελλοντική ανάπτυξη του παιδιού. Για το αγόρι η διευθέτηση επιτυγχάνεται όταν αποδέχεται την απώθηση της σεξουαλικότητάς του μπροστά στο φόβο να χάσει τον ανδρισμό του (φόβος ευνουχισμού). Ο φόβος αυτός κάνει το παιδί να απωθήσει την επίγνωση αυτής της επιθυμίας και το βοηθά να στρέψει τις επιθυμίες του προς άλλες κατευθύνσεις. Το τραύμα, όμως, από το φόβο της πρώτης εμπειρίας δεν θα εξαφανιστεί ολότελα. Αν ο φόβος του ευνουχισμού είναι ο πιο βασικός φόβος που οδηγεί στην απώθηση, υπάρχουν και άλλοι λόγοι που αναγκάζουν το παιδί να απωθή τις βαθύτερες επιθυμίες του. Ο φόβος του παιδιού ότι δεν το αγαπούν, ότι θα το σκοτώσουν, ή ότι θα το εγκαταλείψουν, φόβοι που ασκούν εξίσου σημαντική επιρροή, όπως επίσης και ο πρωτογενής φόβος του ευνουχισμού.

Στο κορίτσι υπάρχει το σύμπλεγμα της Ηλέκτρας. Επιτυχής κρίνεται η διευθέτηση, όταν ξεπεράσει το αρχικό αίσθημα κατωτερότητας του οργάνου της έναντι του αρσενικού. Έτσι, θα απομακρυνθεί από τον πατέρα, θα απαρνηθεί την αρσενικότητα και θα αποδεχτεί το θηλυκό της ρόλο. Στη συνέχεια, θα διανύσει μια περίοδο λανθάνουσας σεξουαλικότητας που διαρκεί μέχρι την εφηβεία.

Για τον Φρόιντ, η ανθρώπινη ηθική, είναι το αποτέλεσμα των καταπιεστικών συμπεριφορών στις οποίες υποβάλλονται τα παιδιά,

ιδιαίτερα ενάντια στην απρόσκοπτη έκφραση της φυσικής τους σεξουαλικότητας.

Οι τραυματικές εμπειρίες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τον έπεισαν ότι οι αρχικές του θεωρίες δεν ήταν επαρκώς αναπτυγμένες για να περιγράψουν το σύνολο των παθολογικών περιστατικών. Έτσι, αντί της επικέντρωσης στα ένστικτα της αυτοσυντήρησης και της αναπαραγωγής, μελέτησε το Εγώ ως συνολική προσωπικότητα. Το αποτέλεσμα ήταν η διαίρεσή της σε τρία αυτόνομα αλλά συσχετιζόμενα ταυτόχρονα συστήματα (Εγώ, Υπέρ-Εγώ, Εκείνο). Το Εγώ αντιπροσωπεύει την οργανωμένη προσωπικότητα του ανθρώπου, από την άποψη ότι αφορά την ικανότητα προσαρμογής στις εξωτερικές πραγματικότητες και το ρόλο του να κάνει εκτιμήσεις με βάση αυτές τις πραγματικότητες. Το Εγώ διαφοροποιεί και ελέγχει τις ενστικτώδεις ενορμήσεις και επιδιώκει να τις εναρμονίσει με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Μπορούμε να πούμε ότι το Εγώ αντιστοιχεί στη συνείδηση.

Το Υπέρ-Εγώ συγκροτείται με την αφομοίωση των υπαγορεύσεων και των απαγορεύσεων που έχουν δεχτεί τα παιδιά από τους γονείς, κυρίως τον πατέρα, αλλά και από τους άλλους εκπαιδευτές της κοινωνίας. Έτσι, το Υπέρ-Εγώ γίνεται ο μεταφορέας των παραδόσεων και όλων των μακραιώνων αξιών της ανθρωπότητας.

Το Εκείνο είναι η πιο αρχέγονη από τις ψυχικές κατηγορίες. Αποτελεί την εστία των ενστίκτων (ζωικές συμπεριφορές που καθορίζονται από την κληρονομικότητα και χαρακτηρίζουν το είδος) και των ορμών (παρορμήσεις ενεργητικές και κινητικές) που ωθούν και κατευθύνουν τον οργανισμό σε ένα σκοπό.

Στα τελευταία στάδια του επιστημονικού του έργου διατυπώνει μια καινούργια θεωρία των ενστίκτων, της ζωής και του θανάτου. Και μια νέα θεωρία για τη σημασία του άγχους ως καταλυτικού παράγοντα για την ερμηνεία της συμπεριφοράς. Το ένστικτο της ζωής (έρως) είναι η λιμπιντική ενέργεια μαζί με την παρόρμηση της αυτοσυντήρησης. Το ένστικτο του θανάτου (θάνατος) είναι μια παρόρμηση για επίθεση και καταστροφή που συχνά κατευθύνεται εναντίον του εαυτού.

Η θεωρία του Φρόιντ για την επιθετικότητα, εξυψώνει την καταστροφική και την αυτοκαταστροφική δυναμική, ορισμένων μορφών νεύρωσης, στη θέση μια οικουμενικής ανθρωπολογικής σταθεράς. Το ένστικτο της επιθετικότητας ή ένστικτο του θανάτου, σύμφωνα με τον Φρόιντ, καμιά κοινωνία δεν μπορεί να το αποφύγει. Μπορεί να αλλάξουν οι διαφορές ισχύος της επιρροής τους, δεν πρόκειται όμως ποτέ να εξαλειφθεί. Αυτή του η θέση, είναι ένα από τα σημαντικά επιχειρήματα που επιστρατεύθηκαν για να δικαιολογήσουν τις πραγματικές ταξικές - κοινωνικές συγκρούσεις, πίσω βέβαια από φαινομενικά άλυτες ανθρωπολογικές συγκρούσεις των ενστίκτων.

Για τον Φρόιντ, ολόκληρη η ιστορία, στηρίζεται σε μια γιγάντια προβολή του παρόντος στο παρελθόν, της οντογένεσης στη φυλογένεση. Ακρογωνιαίος λίθος της Φροϊδικής αντίληψης για την Ιστορία είναι το Οιδιπόδειο δράμα που ξαναπαίζεται στην οντογένεση του κάθε ανθρώπου, κάθε πολιτισμού και ιστορικής περιόδου.

Για τον πολιτισμό, πιστεύει ότι είναι μια προϊούσα νεύρωση της ανθρωπίνης ιστορίας, που στηρίζεται σ' ένα αυξανόμενο αίσθημα ενοχής, που πηγή του είναι η πολιτιστική σεξουαλική ηθική. Ο πολιτισμός κατά τον Φρόιντ, πληρώνεται με την ολοένα αυξανόμενη παραίτηση από τα ένστικτα. Έτσι λοιπόν, ενώ στην αρχή υποστηρίζει ότι στο ασυνείδητο απωθούνται σκέψεις και ανάγκες ανατρεπτικές και κοινωνικά ανεπιθύμητες, στα όψιμα έργα του εγκαταλείπει την κοινωνική σημασία του ασυνείδητου. Το ασυνείδητο πλέον αντιπροσωπεύει μόνο τη βιολογική πλευρά της προσωπικότητας, τη λεγόμενη αρχαϊκή κληρονομιά, μέσα στην οποία έχει κατακαθίσει η φυσική ιστορία του ανθρώπου.

Η συμβολή του Φρόιντ στη διερεύνηση και στην κατανόηση της βαθύτερης ανθρωπίνης φύσης αποτέλεσε την αφετηρία μιας νέας προσέγγισης των κοινωνικών και πολιτιστικών φαινομένων. Η αντίληψη ότι δεν υπάρχει κανένα ψυχικό περιεχόμενο πέρα από το περιεχόμενο της συνείδησης, υπέστη θανάσιμη ήττα. Η ανακάλυψη του υποσυνειδήτου, της παιδικής σεξουαλικότητας, της εξέλιξης των ενστίκτων, αλλά και άλλων απωθημένων γνωρισμάτων του χαρακτήρα, όπως ο ναρκισσισμός, η υποταγή, η αλλοτρίωση, η φαντασιακή φύση της εκτίμησης για την πραγματικότητα, η αδιαφορία, οι

λόγοι που απατούν και υποθάλλουν την ακεραιότητα, έδωσε νέες διαστάσεις στην υπόθεση της ατομικής και κοινωνικής απελευθέρωσης.

Ράιχ: Η πιο σοβαρή απόπειρα ανάπτυξης της κριτικής κοινωνικής θεωρίας που περιέχονται στα έργα του Φρόιντ, έγινε στην πρώιμη θεωρητική και πρακτική δραστηριότητα του Ράιχ. Η ιστορική του προσφορά, συνίσταται στο ότι κατήγγειλε ριζικά τον μεταφυσικό ιδεαλισμό του Φρόιντ στις φυλογενετικές του κατασκευές και μας έδωσε ένα καταρχήν πρότυπο υλιστικής ερμηνείας για τη σχέση σεξουαλικής καταπίεσης και οικονομικής εκμετάλλευσης.

Συμφωνώντας με τις εθνολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες των Μαλινόφσκι, Μόργκαν, Μπαχόβεν και Ένγκελς, περιγράφει πως το πέρασμα από τη μητριαρχική κοινωνία της κοινοκτημοσύνης, στην πατριαρχική της ατομικής ιδιοκτησίας, η πολιτιστική σεξουαλική ηθική εσωτερικεύθηκε και θεσμοποιήθηκε. Η απαγόρευση της αιμομιξίας, η επιβολή του ασκητισμού, της μονογαμίας και ο περιορισμός της σεξουαλικής ικανοποίησης στη γενετήσια λειτουργία της αναπαραγωγής, ερμηνεύονται ως σεξουαλο-οικονομικές διασφαλίσεις της ιδιοποίησης και της μονοπώλησης της οικονομικής ισχύος. Ο Ράιχ θεωρεί ότι η βασικότερη λειτουργία της σεξουαλικής απώθησης είναι η εξασφάλιση της υφιστάμενης ταξικής - κοινωνικής διάρθρωσης. Κάθε κυρίαρχη κοινωνική τάξη δημιουργεί με τη βοήθεια της εκπαίδευσης και του θεσμού της οικογένειας εκείνες τις μορφές χαρακτήρα που απαιτούνται για τη διατήρηση αλλά και την αναπαραγωγή της. Έτσι η κυρίαρχη ιδεολογία, γίνεται η ιδεολογία και των κυριαρχούμενων τάξεων, με αποτέλεσμα να παρασύρονται σε επιλογές διαμετρικά αντίθετες από τα πραγματικά τους συμφέροντα.

Δεν είναι, δηλαδή, μόνο θέμα επιβολής ιδεολογιών, αντιλήψεων και ηθών το ότι η ζωή στον καπιταλισμό διατηρείται με την ανοχή και τη συγκατάθεση των μαζών, είναι επίσης και σε πιο σημαντικό βαθμό ο σχηματισμός μιας ψυχικής δομής που αντιστοιχεί στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη. Αυτή η ψυχική δομή δεν είναι υπεύθυνη μόνο για τις πεποιθήσεις μας ή για τις ιδέες που έχουμε συνειδητοποιήσει, αλλά και για παραπλήσιες ασυνείδητες ενορμήσεις που προέρχο-

νται από τη χαρακτηροδομή.

Η χαρακτηροδομή περιλαμβάνει αμυντικά πρότυπα συμπεριφοράς, (πειποθήσεις και σωματικές εκφράσεις) που απωθούν τις ενστικτώδεις παρορμήσεις. Πίστευε ο Ράιχ, ότι η χαρακτηροδομή σχηματίζεται κατά τη διάρκεια της Οιδιπόδειας πάλης, σαν τρόπος αντιμετώπισης των εξωτερικών πιέσεων και απειλών. Το κίνητρο για την ανάπτυξη τέτοιων μηχανισμών είναι η απειλή ή ο φόβος της τιμωρίας. Η μορφή και η δύναμη αυτών των μηχανισμών κατοπτρίζει το είδος της καταπίεσης που υπέστη το άτομο εκείνη την περίοδο. Η χαρακτηροδομή είναι υπεύθυνη για τις παρενέργειες της αισθαντικότητας του ανθρώπου, κάνοντάς τον ανίκανο να ρυθμίσει τη σεξουαλική του ζωή. Όλες οι εκδηλώσεις της χαρακτηροδομής, φόβος, αδράνεια, ακαμψία εργάζονται στο ατομικό επίπεδο για να περιορίσουν την απόλαυση και την ένταση του οργασμού και στο κοινωνικό επίπεδο να κάνει τους ανθρώπους ικανούς να αποδέχονται αδιαμαρτύρητα την ανιαρή, μονότονη και καταπιεστική εργασία. Στο μνημειώδες έργο "Η μαζική ψυχολογία του Φασισμού" ο Ράιχ συμπεραίνει ότι ο καταπιεζόμενος δεν είναι ούτε μονόπλευρα αντιδραστικός, ούτε μονόπλευρα επαναστάτης. Μέσα του επικρατεί μια οριζόντια διαχωριστική γραμμή: από τη μια λόγω της ταξικής του θέσης έχει μια επαναστατική στάση, από την άλλη λόγω της ιδεολογικής κατήχησης προβάλλει τις αστικές αναστολές του. Τελικά, αυτή η παλινδρόμηση είναι μοιραία, γιατί αυτό που κυριαρχεί τις περισσότερες φορές είναι η ψυχο-ιδεολογική εμπλοκή.

Από πολύ νωρίς ο Ράιχ διέκρινε ότι τα προβλήματα που διαπραγματεύεται η ψυχανάλυση είναι στην ουσία τους κοινωνικά και για να επιλυθούν χρειάζεται κοινωνική θεραπεία. Έτσι προχώρησε - ενώ είναι μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας - στη συνένωση κινημάτων σεξουαλικής μεταρρύθμισης και στη δημιουργία μιας ενιαίας σεξο-πολιτικής οργάνωσης, η οποία πέρα από τις διαλέξεις, έδινε συμβουλές, υποστήριξη και παρείχε δωρεάν θεραπευτικές υπηρεσίες.

Αυτή του η δράση ενόχλησε και θορύβησε τόσο το Κόμμα όσο και τη Διεθνή Ψυχαναλυτική Εταιρία, της οποίας ήταν μέλος. Το αποτέλεσμα να διαγραφεί και από τα δύο όργανα. Αυτή η εξέλιξη συ-

νετέλεσε αποφασιστικά στο να εκτραπεί ο Ράιχ από τις ιστορικο-υλιστικές απόπειρες ερμηνείας που είχε διατυπώσει στην αρχή σε ένα σεξουαλο-οικονομικό νατουραλισμό. Από ψυχαναλυτής και κοινωνικός φιλόσοφος κατέβαινε στο τέλος σε φυσιογνώστη. Μια μεταμόρφωση καταλυτική για την εξέλιξη της σκέψης του.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι σ' αυτόν τον μεγάλο άνθρωπο χρεώνεται η αφαίρεση της ψυχολογικής διάστασης από τις ιδεαλιστικές αναφορές του Φρόιντ, για την αντιδραστική θεωρία του ένστικτου του θανάτου, που βασιζόταν στην αντίληψη για τον πρωτογενή μαζοχισμό. Επίσης, ο Ράιχ κατήγγειλε ορισμένες αντιδραστικές απόψεις της κλασικής ψυχανάλυσης, όπως ότι η ενστικτική ζωή πρέπει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της κοινωνίας της οποίας η ταξική φύση δεν διακηρύσσεται σαφώς. Επίσης, απορρίπτει την εξιδανίκευση της απείθαρκης σεξουαλικότητας, που σκοπό είχε τη διατήρηση της πολιτισμικής σταθερότητας.

Άντλερ: Ο Άντλερ αποδίδει τον αιτιολογικό προσδιορισμό των ψυχικών φαινομένων περισσότερο στην ψυχοπλαστική δύναμη της εγωιστικής ορμής, επικρατήσεως και διακρίσεως (η λίμπιντο θεωρεί ότι έχει δευτερεύουσα σημασία) παρά στη λίμπιντο ως τον κυριότερο παράγοντα της ψυχοσύνθεσης του Ατομικού Εγώ. Πιστεύει, ότι οι άνθρωποι επηρεάζονται λιγότερο από τις έμφυτες παρορμήσεις και τα κατάλοιπα τραυματικών εμπειριών του παρελθόντος και περισσότερο από τη φιλοδοξία. Οι υγιείς έχουν σαφείς και συγκεκριμένους κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους, οι δε νευρωτικοί εξωπραγματικούς και εγωκεντρικούς. Στο επίκεντρο των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων βρίσκεται η επιδίωξη κυριάρχησης του εαυτού μας μέσω της εκδίπλωσης ικανοτήτων και δεξιοτήτων στην κατεύθυνση της αυτοπραγμάτωσης.

Ο Άντλερ δεν πιστεύει στην απώθηση βασικών ψυχικών λειτουργιών, που επιβάλλει το ασυνείδητο. Υποστηρίζει, βέβαια, ότι οι ασθενείς χρειάζονται βοήθεια και εκπαίδευση στην κατανόηση και τον καθορισμό της εσωτερικής τους ζωής. Συμπληρώνει, όμως, ότι αυτό δεν οφείλεται τόσο στις ασυνείδητες Φροϊδικές διαδικασίες, όσο στο κοινωνικό περιβάλλον, στις διαπροσωπικές σχέσεις κατά την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Επιμένει ότι πρέπει να συνε-

κτιμηθούν τόσο ο κοινωνικός περίγυρος όσο και η ατομική ιδιοσυγκρασία, τόσο η άμεση ζωή του σήμερα όσο και η απώτερη ζωή του παρελθόντος, στη διαμόρφωση μιας παθολογικής συμπεριφοράς.

Γιουνγκ και αναλυτική ψυχολογία: Ο Γιουνγκ εισαγάγει την έννοια του κοινωνικού ασυνείδητου. Κατ' αυτόν η εξέλιξη έχει προκαθορίσει τις εγκεφαλικές λειτουργίες να αντιδρούν με όρους αμετάβλητων αρχών που κληρονομούνται από τη μακραίωνη ανθρώπινη εμπειρία. Τις προδιαθέσεις αντίληψης, αντίδρασης ή εμπειρίας της ζωής, ο Γιουνγκ υποστηρίζει ότι προέρχονται από τη χαραυγή της ανθρώπινης φυλής και τις ονομάζει αρχετυπικές τάσεις. Τα αρχέτυπα είναι συγγενείς συνθήκες διαίσθησης. Εκδηλώνονται στα είδωλα, στα σύμβολα αλλά και στην κοινή ονειρική ζωή των ανθρώπων, εντελώς διαφορετικών πολιτισμών, ομάδων και ιστορικών περιόδων. Αυτά αναδύονται από τα βαθύτερα στρώματα του ασυνείδητου και ποτέ δεν είναι άμεσα προσιτά. Τα αρχέτυπα φέρουν ίχνη των πρωτόγονων απαρχών τους που αφορούν τις βασικές εμπειρίες του ανθρώπινου είδους, όπως η γέννηση, ο θάνατος, ο κίνδυνος, το ζευγάρωμα, η νύχτα και η μέρα. Στοιχειώδεις προσδοκίες, φόβοι και καταστροφές φαίνεται να έχουν αφήσει κατάλοιπα στις ψυχές των ανθρώπων, πάνω στα οποία αναπτύσσονται τα αρχέτυπα. Αυτά αναδύονται σε κρίσεις, που αφορούν εμπειρίες που αποπνέουν φόβο ή κίνδυνο. Τα σύμβολα των ονείρων αναφέρονται συχνά σε αρχέτυπα και έχουν συγγένεια με τα στοιχεία της παράδοσης και της μυθολογίας άλλων πολιτισμών ή φυλών. Τα όνειρα, τα παραμύθια, η μυθολογία δείχνουν πώς αντιδρούν οι άνθρωποι σε κρίσιμες δοκιμασίες, με τους όρους αρχετυπικών αντιδράσεων. Αυτές είναι ενδείξεις για τη συμμετοχή του συλλογικού ασυνείδητου στο σχηματισμό βασικών μοντέλων προσαρμογής.

Έρικ Φρομ: Τονίζει την κοινωνιολογική ουσία της θεωρίας του Φρόιντ. Προσπαθεί να απελευθερώσει τη θεωρία του Φρόιντ από τη συνταύτισή της με την κοινωνία, διερευνώντας τις ψυχαναλυτικές έννοιες που αποκαλύπτουν τη σύνδεση μεταξύ της δομής των ενστίκτων και της οικονομικής δομής. Ταυτόχρονα, επιχειρεί να καταδείξει τη δυνατότητα της προόδου πέρα από τον "πατροκεντρικό-αποκτητικό" πολιτισμό.

Ο Φρομ είχε επισημάνει την αναγκαιότητα μιας αναλυτικής κοινωνικής ψυχολογίας που βάση της θα αποτελούσε η δυαδική θεωρία των ενστίκτων του Φρόιντ. Των ενστίκτων της αυτοσυντήρησης (πείνας, δίψας) που επιζητούν άμεση ικανοποίηση και των σεξουαλικών ενστίκτων, που σε μεγάλο βαθμό μπορούν να αναβληθούν και να τροποποιηθούν. Η μη ικανοποίησή τους επιζητά ένα υποκατάστατο, σε παθολογικούς σχηματισμούς συμπτωμάτων, χαρακτηριστικών ή ιδεολογικών μορφωμάτων. Έτσι, μέσα σ' αυτό που ο Φρομ ονομάζει "πατροκεντρική-αποκτητική κοινωνία" οι λιμπιντικές ορμές και η ικανοποίησή τους, συντονίζονται με τα συμφέροντα της κυριαρχίας. Έτσι, γίνονται μια δύναμη σταθεροποίησης του ταξικού καθεστώτος. Το άγχος, η αγάπη, η θέληση για ελευθερία και η αλληλεγγύη περιορίζονται μέσα στην ομάδα στην οποία ανήκει ο καθένας. Όλα αυτά καταλήγουν να εξυπηρετούν τις οικονομικές σχέσεις της κυριαρχίας και της υποταγής.

Εν κατακλείδι, ο Φρομ δεν παραγνωρίζει τον ψυχισμό. Θεωρεί, όμως, ως τον δυναμικό παράγοντα της ιστορικής εξέλιξης τον κοινωνικό χαρακτήρα του υποκειμένου.

Φρουδομαρξιστές (Ροχάιμ, Φερέντσι, Λαφόργκ) προσπάθησαν να μεσολαβήσουν ανάμεσα στις κριτικές θεωρίες των Φρόιντ και Μαρξ. Το αποτέλεσμα ήταν να τυποποιήσουν και αμοιβαία να ακρωτηριάσουν και τις δύο κριτικές θεωρίες, οδηγώντας τη θεωρία τους σε μια επικίνδυνη ψυχολογικοποίηση των κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων. Προσπάθησαν, δηλαδή, να ερμηνεύσουν τις κοινωνικές συγκρούσεις συμφερόντων από τις ατομικές συγκρούσεις των ενστίκτων. Ο ψυχολογισμός αυτού του είδους ασκούσε μια ακατάσχετη πίεση στο άτομο, αφού μετέβαλλε την ατομική μορφή κοινωνικοποίησης σε ένα εξω-κοινωνικό-φυσικό καθορισμό του ατόμου. Η διαστρέβλωση των κοινωνικών θεσμών από την ψυχολογία του Εκείνου που τους θεώρησε απόρροιες και προβολές ενός οντολογικοποιημένου ασυνείδητου, συνδυάστηκε αρκετές φορές με έναν ψυχαναλυτικό αντικομμουνισμό που φαινόταν να δικαιώνει την καταδίκη της ψυχανάλυσης από τους επικριτές της.

Σχολή της Φρανκφούρτης (Αντόρνο, Ντάμερ, Χορν) επιχειρούν να αποκαθάρουν τις δύο κριτικές θεωρίες των Μαρξ και Φρόιντ από

τους εξωραϊσμούς και τις δυσφημίσεις που έχουν υποστεί αποβλέποντας σε μια θεωρητική ανταλλαγή μεταξύ τους. Στην κάθαρση του ιστορικού υλισμού και της ψυχανάλυσης βλέπουν την προϋπόθεση για μια συνεργασία στη βάση του καταμερισμού της εργασίας. Ενώ ερευνούν πάνω στη βάση του καταμερισμού της εργασίας, την ιστορία της ζωής των μεμονωμένων ατόμων και την ιστορία της αστικής κοινωνίας, εντούτοις αναγνωρίζουν μικρότερη αξία στην κριτική της πολιτικής οικονομίας, και αποδέχονται de facto την απειρίστη ισχύ της ψυχανάλυσης στα πράγματα της ψυχολογίας.

Έτσι, η συνεργασία ιστορικού υλισμού, ως κριτικής θεωρίας της κοινωνίας και της ψυχανάλυσης, ως κριτικής θεωρίας του υποκείμενου, καταλήγει στην υποβάθμιση της ψυχολογικής διάστασης του ιστορικού υλισμού και κατ' επέκταση στην αποδυνάμωσή του. Ταυτόχρονα μειώνεται και η έννοια της ψυχολογίας μιας και αυτή διακρίβώνεται μόνο στις οικογενειακές διαδικασίες κοινωνικοποίησης.

Δυστυχώς, δεν λαμβάνουν υπόψη, στο βαθμό που τους αξίζει, τις εξω-οικογενειακές ορίζουσες της πρωτογενούς και της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, δηλαδή την κοινωνικοποιητική εξουσία της μισθωτής εργασίας.

Ο Μπεκαβιορισμός θεμελιώθηκε από τον Γουάτσον. Αυτή η θεωρία ενδιαφέρεται μονάχα για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συμπεριφέρονται και ακόμα για τις κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους. Αδιαφορούν πεισματικά για τις υποκειμενικές δυνάμεις που κάνουν τον άνθρωπο να συμπεριφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο, αδιαφορούν επίσης γι' αυτά που οι άνθρωποι αισθάνονται. Έτσι, απέκλεισαν όλες τις υποκειμενικές έννοιες, όπως αίσθηση, αντίληψη, επιθυμία, σκέψη, με το αιτιολογικό ότι αυτές δεν υπόκεινται σε άμεση παρατήρηση.

Ο Νεομπεκαβιορισμός του Σκίνερ αντιλαμβάνεται την ψυχολογία σαν επιστήμη της μηχανικής της συμπεριφοράς. Το αντικείμενο της ψυχολογίας του δεν είναι, και για αυτόν, οι προθέσεις, οι σκοποί και οι στόχοι της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αλλά η επινόηση εξαναγκασμών που θα διαμορφώσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και πως αυτοί οι εξαναγκασμοί θα εφαρμόζονται αποτελεσματικά.

Όπως γίνεται ευκόλως αντιληπτό, οι Μπεκαβιοριστικές θεωρίες συνέβαλαν δραματικά στη θεμελίωση της αλλοτρίωσης της χειραγώγησης και της εξατομίκευσης, στο σύγχρονο κόσμο.

Η κουλτουραλιστική ψυχανάλυση βασιζόταν προπάντων στις έρευνες της αμερικάνικης εθνολογίας (Μπένεκτικτ, Χόρνευ, Φρομ). Η συγκριτική πολιτισμική σχολή πρόσφερε σημαντική υπηρεσία στην Εθνο-αποκέντρωση της ψυχανάλυσης, που υποστήριζε τη σχετικότητα των πολιτισμών. Δέχτηκε ότι κάθε πολιτισμός έχει κάποια ποιοτική αυτονομία έναντι των άλλων και προσπάθησε να τον κατανοήσει από τα ίδια του τα στοιχεία. Έδωσε κοινωνιολογική στροφή στη Φροϊδική θεωρία των ενστίκτων. Όρισε ως νεύρωση τη διαταραχή των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στο Εγώ και τους άλλους. Έβλεπε τις ρίζες του κοινωνικού άγχους όχι στο φόβο του ανθρώπου για τα ίδια του τα ένστικτα, αλλά στον κοινωνικό φόβο από τις καταπιεστικές κοινωνικές σχέσεις, ως αποτέλεσμα του οικονομικού ανταγωνισμού. Ισχυρίστηκε ότι, ο πολιτισμός προηγείται της βιολογίας, το τρέχον κοινωνικό περιβάλλον από τις παιδικές εμπειρίες. Οι κουλτουραλιστές, σε αντίθεση με τον ισχυρισμό του Φρόυντ για τον στατικό και αδιαφοροποίητο χαρακτήρα του Οιδιπόδειου, επιβεβαίωσαν τον ισχυρισμό του Μαλινόφσκι ότι το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα δεν αποτελεί οικογενειακή σταθερά, αλλά εξαρτάται από τις εκάστοτε οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες κάθε πολιτισμού και οικογενειακής οργάνωσης. Απέδειξε, επίσης, ότι υπάρχει ποιοτική διαφορά ανάμεσα στον φανταστικό κόσμο του νευρωτικού και στον κόσμο του πρωτόγονου.

Η δομική ψυχανάλυση, με εκπροσώπους τους Λακάν, Φουκώ κ.ά.

Το αναθεωρημένο σχέδιο της Φροϊδικής ψυχανάλυσης, από τον Lacan, στοχεύει: Α) να αντιτεθεί σ' όλες τις άλλες ψυχαναλυτικές ερμηνείες, οι οποίες μετατοπίζουν το ερευνητικό και κλινικό ενδιαφέρον πέραν της γλώσσας, σε βιολογικές προσεγγίσεις. Επίσης, ο Λακάν, αντιτίθεται στην πραγματολογική λογική της αγγλοσα-

ξωνικής ψυχανάλυσης, την “ψυχολογία του εγώ”, και τις κεντρικές έννοιες αυτού του ρεύματος, όπως “προσαρμογή” και “αυτόνομο εγώ”. Β) Η φράση “επιστροφή στο Φρόυντ” συνδηλώνει ότι απαιτείται να επανέλθουμε στις μεταψυχολογικές αφετηρίες της ψυχανάλυσης και, συγκεκριμένα, να αντιμετωπίσουμε την αναλυτική σχέση ως σχέση μεταξύ ενός λόγου με έναν άλλο λόγο, ο οποίος τον θεωρεί φορέα του. Τόσο στον Φρόυντ, όσο και στον Λακάν, η διαφορά ανάμεσα στη συνείδηση και το ασυνείδητο δεν είναι οντολογικής φύσης, και αυτό γιατί και οι δύο διαστάσεις του ψυχικού κόσμου, δομούνται με βάση το συμβολικό στοιχείο και, ως εκ τούτου, καθορίζονται από ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Στην απόπειρα του Lacan να επαναφέρει την απωθημένη δυναμική της Φροϋδικής σκέψης στο ιστορικό γίνεσθαι, αντλεί θεωρητικούς και μεθοδολογικούς πόρους από ποικίλα πεδία των κοινωνικών, ανθρωπιστικών και μαθηματικών επιστημών. Έτσι, οι συνδέσεις και οι διασυνδέσεις της Λακανικής επιστημολογίας με άλλα ερευνητικά εγχειρήματα, υφαίνουν ένα πυκνό ερμηνευτικό δίκτυο. Όλα αυτά τα θεωρητικά εργαλεία χρησιμοποιούνται από τον Λακάν για να εντοπίσει στη δυναμική και στην οικονομία των ασυνείδητων μηχανισμών το ντετερμινισμό των γλωσσικών γεγονότων. Ισχυρίζεται ότι “η ψυχανάλυση θα έπρεπε να είναι η επιστήμη της κατοικημένης, από το υποκείμενο, γλώσσας”.

Ολόκληρο το θεωρητικό έργο της Λακανικής επιστημολογίας περιστρέφεται γύρω από ένα θεμελιακό σύστημα κατηγοριοποίησης-ταξινόμησης (πραγματικό-φαντασιακό-συμβολικό) που καλύπτει ολόκληρο το πεδίο της ψυχαναλυτικής εμπειρίας και τεχνικής. Αυτές οι τρεις τάξεις, ενώ είναι ετερογενείς μεταξύ τους μιας που αναφέρονται σε διαφορετικές πλευρές της αναλυτικής εμπειρίας, εντούτοις βρίσκονται σε δομική αλληλεξάρτηση. Το πραγματικό είναι το πεδίο που δεν μπορούμε να φανταστούμε και δεν μπορούμε να το συμβολοποιήσουμε, μ’ αυτή την έννοια το πραγματικό εξισώνεται με την αδυνατότητα. Το πραγματικό είναι το αδιαφοροποίητο και συνεχές, ενώ το συμβολικό τέμνει το πραγματικό με την ταξινομητική λογική που το χαρακτηρίζει και δημιουργεί τον κόσμο του νοήματος και της σημασίας. Το συμβολικό είναι το πεδίο της ριζικής ετερότητας την οποία, ο Λακάν, αποκαλεί ο “Άλλος”. Το ασυνείδητο

είναι ο λόγος αυτού του Άλλου και έτσι το ασυνείδητο ανήκει καθ’ ολοκληρίαν στη συμβολική τάξη. Το συμβολικό είναι το πεδίο του Νόμου που ρυθμίζει την επιθυμία στο Οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Είναι το πεδίο του πολιτισμού που διαχωρίζεται από τη φαντασιακή τάξη της φύσης. Ενώ το φαντασιακό χαρακτηρίζεται από δυαδικές σχέσεις, το συμβολικό χαρακτηρίζεται από τριαδικές σχέσεις, επειδή η διυποκειμενική σχέση διαμεσολαβείται, πάντοτε, από έναν τρίτο όρο, τον μεγάλο Άλλο. Το θεμέλιο της τάξης του φαντασιακού είναι η συγκρότηση του εγώ κατά στο στάδιο του καθρέφτη. Από τη στιγμή που το εγώ συγκροτείται μέσα από την ταύτιση με την κατοπτρική του εικόνα, η ταύτιση αποκαλύπτεται ως μια σημαντική πλευρά της φαντασιακής τάξης. Έτσι, το εγώ, διαμορφώνεται σε φαντασιακό επίπεδο από το σύνολο των κατοπτρικών ταυτίσεων που βιώνει το υποκείμενο στις κοινωνικές του σχέσεις και που ουσιαστικά το αλλοτριώνουν και το καθηλώνουν στις αυταπάτες της ομοιότητας, της ολότητας, της σύνθεσης. Έτσι, σκοπός της ψυχαναλυτικής διαδικασίας είναι να μετατρέψει τις εικόνες σε λέξεις, “το φαντασιακό είναι δυνατόν να αποκωδικοποιηθεί μόνο αν αποδοθεί σε σύμβολα”. Σκοπός είναι ο λόγος του Άλλου να αναγνωρισθεί και να αναδειχθεί η μοναδική αλήθεια του υποκειμένου.

Σε αντίθεση με τις άλλες ψυχαναλυτικές σχολές που καθιστούν την ταύτιση με τον αναλυτή και τη δυαδική σχέση σκοπό της ανάλυσης, για τον Λακάν, η χρήση του συμβολικού, βοηθάει την αναλυτική διαδικασία να “διασχίσει το επίπεδο της ταύτισης” και να οδηγήσει τον αναλυόμενο στην αναγνώριση της αλήθειας γύρω από την επιθυμία του. Αυτή η διαδικασία είναι δυνατή όταν αρθρώνεται στο λόγο η επιθυμία του υποκειμένου, παρουσία ενός άλλου. Η έννοια του υποκειμένου στη Λακανική επιστημολογία αφορά εκείνες τις διαστάσεις του ανθρώπινου όντος που δεν μπορούν να αναχθούν σε πράγμα, δηλαδή δεν μπορούν να αντικειμενικοποιηθούν. Η μοναδικότητα του υποκειμένου συγκροτείται μέσα από μια πράξη αυτοκατάφασης, δηλαδή ανάληψης της ευθύνης του. Ο Λακάν τοποθετεί το ασυνείδητο στην τάξη του συμβολικού και μ’ αυτή την έννοια, το ασυνείδητο, είναι διυποκειμενική δομή. Το ασυνείδητο είναι το πεδίο της συνομιλίας του υποκειμένου με τον Άλλο, αναφέρεται σε κάτι που είναι πέραν από το υποκείμενο, αλλά δομεί το υποκείμενο

που το αναγνωρίζει ως “δικό του”. Η αναγνώριση του Κοινωνικού άλλου, η οποία συνιστά το λόγο της αλλοτρίωσης και της αποξένωσης του υποκειμένου από την αλήθειά του, αποτελεί την αφετηρία της εξατομίκευσης του υποκειμένου και την ανάληψη της ευθύνης του ως αυτόνομο κοινωνικό ον.

Ο Φουκώ αναζητά τις γενεαλογίες των πολιτισμικών λόγων (ταξινόμητικά-ιδεολογικά συστήματα) για την τρέλα, την πειθαρχία, την επιτήρηση και την τιμωρία, τη σεξουαλικότητα και την καταστολή της και καταδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους αναδεικνύονται, αναπτύσσονται και εδραιώνονται οι νεωτερικές κοινωνικές σχέσεις και τα δίκτυα εξουσίας. Ο Φουκώ εξετάζει τις ιστορικές σχέσεις ανάμεσα σε μορφές γνώσης και μορφές άσκησης της εξουσίας. Η ανάλυση των σχέσεων εξουσίας, γνώσης και τεχνικών χειραγώγησης, ελέγχου και καταστολής δεν περιορίζεται στο επίπεδο των κοινωνικών θεσμών, αντίθετα, ο Φουκώ, εστιάζει την ανάλυση του στη διάχυση στο σύνολο της κοινωνικής ζωής, συγκεκριμένων τεχνολογιών εξουσίας και διαπιστώνει την αμοιβαία σχέση τους με την ανάδυση συγκεκριμένων μορφών επιστημονικής γνώσης που έχουν ως θεωρητικό ενδιαφέρον τους, το άτομο. Οι “τεχνικές κυριαρχίας” που διαμορφώνονται από τη διαπλοκή εξουσίας και γνώσης, παράγουν τις “τεχνικές εαυτού”, οι οποίες προσλαμβάνουν μια αυτονομία μιας που διαμορφώνουν σε φαντασιακό επίπεδο τον τρόπο αντίληψης και αξιολόγησης της ανθρώπινης εμπειρίας. “Οι τεχνικές εαυτού” είναι τα γνωστικά, γλωσσικά, επικοινωνιακά και τελετουργικά εργαλεία που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι μιας εποχής και με τα οποία μπορούν να επηρεάσουν το σώμα, την ψυχή, τις σκέψεις και τη συμπεριφορά τους, έτσι ώστε να σχηματίσουν και να μετασχηματίσουν την αυτοεικόνα τους

Η συγκριτική εθνοψυχανάλυση με εκπροσώπους τους Παρίν, Μοργκεντάλερ, Ράιχε, επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα: τι ανήκει πραγματικά στη βάση της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης των ενστίκτων και τι αποτελεί πρόσθετες βιολογικές απόπειρες εξασφάλισης των εθνοκεντρικών προκαταλήψεων. Η μέθοδος αυτής της σχολής προσπαθεί να καταδείξει τη σχέση ανάμεσα στις εκάστοτε μορφές παραγωγής και οργάνωσης κάθε κοινωνίας και στις αντίστοιχες

μορφές εξέλιξης των ενστίκτων και μετουσίωσης στα αντικείμενα. Ταυτόχρονα περιγράφει τις κοινωνικές συνθήκες μέσω συγκεκριμένων αλλαγών, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ελεύθερες μορφές εξέλιξης των ενστίκτων, σε ποιοτικά νέες σχέσεις με τα αντικείμενα και σε μια νέα ενσωμάτωση των ενστίκτων στη συνείδηση.

Αποπειρούνται, επίσης, να διατυπώσουν τις κοινωνικές προδιαγραφές που απαιτούνται για το ξεπέρασμα του Οιδιπόδειου συμπλέγματος, όπως εμφανίζεται στην κλασική ευρωπαϊκή μορφή του.

Αντι-Ψυχιατρική: Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 οι Λαινγκ - Κούπερ - Έστερσον επεξεργάστηκαν ζητήματα κατανόησης των επιδράσεων του οικογενειακού πεδίου. Προχώρησαν στη δημιουργία εξω-θεσμικών θεραπευτικών μονάδων και εφαρμογής αντι-εξουσιαστικών μεθόδων.

Αφού δέχτηκαν ότι ψυχωτικός είναι εκείνος που αρνείται να ορισθεί, αποπειράθηκαν να εισχωρήσουν στην εμπειρία του. Πρακτικά, μέσα σε μια σχέση πρόσωπο με πρόσωπο. Η ερμηνεία ενός ανθρώπου πλέον δεν αποτελεί παρά τη μεταβατική στιγμή ανάμεσα σε δυο επίπεδα δράσης συν-πράξης. Η έννοια του υποκειμένου δεν παραπέμπει σε θεωρητικές συντεταγμένες, αλλά χρησιμεύει σαν εισαγωγή σε μια μορφή πράξης μέσα στο πεδίο της αλληλεπίδρασης και της αδιαμεσολάβητης επικοινωνίας. Η μέθοδός τους περιορίζει τη δυνατότητα του θεραπευτή για ερμηνεία και παραχωρεί στον ασθενή τη δυνατότητα να αυτοερμηνευθεί. Αυτή η κίνηση, τους οδήγησε έξω από τα όρια της επιστήμης και των ασφαλειών που παρέχει. Διακινδύνεψαν την προσωπική τους ανεξαρτησία, με οδυνηρά αποτελέσματα. Το “αντί” της ψυχιατρικής συνιστάται στη μετάβαση από την ιδιότητα του θεραπευτή και από τον επιστημονικό λόγο, στις προλογικές περιοχές της εμπειρίας, στην απο-πολιτιστικοποίηση της τρέλας. Η αντι-ψυχιατρική κίνηση, η οποία έθεσε τα θεμέλια για μια υπαρξιακή ψυχολογία, αντιτάχθηκε στις κανονιστικές προϋποθέσεις της θετικιστικής επιστημολογίας και στην αντιμετώπιση του συνόλου της ανθρώπινης συμπεριφοράς, νομοτελειακά και αιτιοκρατικά. Ότι αξιολογείται μη “κανονικό” ανάγεται στο πρόβλημα της δυσλειτουργίας που τη προκαλεί και έτσι παραβλέπεται ή αγνοείται το ενδεχόμενο το δρων υποκείμενο να λειτουργεί με διαφορετικούς

τρόπους σε σχέση με τους καθιερωμένους και ηθικά αποδεκτούς από την κοινωνική πλειονότητα. Η παράβλεψη αυτή μετατρέπει τα “μη κανονικά” υποκείμενα σε αντικείμενα προς χειραγώγηση, ενώ χρειάζεται να αντιμετωπίζονται ως ενεργά υποκείμενα που διαθέτουν συνείδηση των πράξεων τους. Η κριτική της αντι-ψυχιατρικής κίνησης στις κανονιστικές αρχές της θετικιστικής επιστημολογίας, συμπίπτει ιδεολογικά με την κριτική που ασκεί την ίδια περίοδο ο Γάλλος στοχαστής Μισέλ Φουκώ. Ο Φουκώ καταδεικνύει με τις έρευνες του για την τρέλα, τη σεξουαλικότητα και την εγκληματικότητα, ότι υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στις αξιώσεις γνώσης και την άσκηση καταναγκαστικής βίας.

Η Διάνοιξη της Σκέψης.....Ο ίσκιος του Λόγου

Η ανακάλυψη της ασυνείδητης σφαίρας του ανθρώπινου ψυχισμού και των πολύπλοκων διεργασιών του, δεν παρείχε, απλώς, ένα ευρετικό εργαλείο για την ερμηνεία και κατανόηση των ψυχικών τραυμάτων, αλλά διεύρυνε την ικανότητα εξορθολογισμού της ψυχικής ζωής. Η “κοπερνίκεια” μετατόπιση του κέντρου της συνείδησης από το υποκειμενικό εγώ στην ασυνείδητη δομή του ψυχισμού υπονόμωσε, απομυθοποίησε και ταπείνωσε τον ανθρωποκεντρικό ναρκισσισμό και την κλασική φιλοσοφική- μεταφυσική πεποίθηση ότι το αυτοσυνειδητοποιημένο υποκείμενο είναι υπεύθυνο και ελέγχει τις σκέψεις, τις επιθυμίες και τις πράξεις του. Αναγνωρίζεται η ανεξιχνίαστη περιοχή του ασυνειδήτου, ως σύμπλεγμα βιολογικών καταβολών και απωθημένων απαγορεύσεων και καταστολών κοινωνικο-πολιτιστικού χαρακτήρα. Η ψυχαναλυτική σκέψη και πρακτική τολμά να αναγνωρίσει την ριζική άγνοια του ανθρώπου και τα σκοτάδια της ψυχής του και τον “διευκολύνει” στην άρθρωση της αλήθειας του και στην υπεύθυνη ανάληψη της επιθυμίας του. Μ’αυτή την έννοια η ψυχανάλυση ανανεώνει τους υπαρξιακούς και ανθρωπολογικούς προβληματισμούς. Όμως, η επαναστατική αυτή τομή της κυρίως ειπείν φιλοσοφικό-ψυχολογικής σκέψης, αποστεώθηκε και συρρικνώθηκε απελπιστικά, αποτέλεσμα δε τούτης της διαδικασίας ήταν η μετατροπή της σε μια στενόμυαλη και θεραπευ-

τική, απλώς, επιστημονική μέθοδο. Και μάλιστα ελεγχόμενη και αμφιλεγόμενη, αφού κύριο μέλημά της, σήμερα, είναι η προσαρμογή και η ένταξη του αναλυόμενου.

Κεφάλαιο IV

ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η φιλοσοφική κίνηση του 20^{ου} αιώνα, όπως είναι φυσικό, επηρεάζεται αφενός μεν από την εξέλιξη της επιστήμης και των συνεπαγόμενων ανακαλύψεών της, αφετέρου δε από τα σημαντικά γεγονότα - “σταθμούς” που έχουν λάβει χώρα (θεωρία της σχετικότητας, ψυχανάλυση, διάσπαση του ατόμου, ραγδαία ανάπτυξη της βιογενετικής, μικροφυσική, κβαντική φυσική, κατάκτηση του διαστήματος, δύο παγκόσμιοι πόλεμοι με τις ολέθριες συνέπειές τους, έντονες τάσεις αναθεώρησης πνευματικών αρχών, νεόδημιες καλλιτεχνικές και γενικότερες πνευματικές μορφές, ιδεολογική απαξίωση μεγάλου τμήματος της νεολαίας κλπ.). Η αλματώδης πρόοδος της επιστήμης - και ιδιαίτερα η επιστημονικο-τεχνολογική και πληροφορική επανάσταση - ενισχύει την πεποίθηση ότι ο θετικισμός και η αιτιοκρατία μπορεί μεν να επαρκούν για την ερμηνεία των φυσικοχημικών φαινομένων, όχι όμως και για την επίλυση θεμελιωδών, πολυσύνθετων προβλημάτων του ανθρώπου και της ζωής. Η μεταφυσική πίστη στην παντοδυναμία της επιστήμης και η επικράτηση του επιστημολογικού παραδείγματος του θετικισμού ως το κυρίαρχο γνωστικό πρότυπο του ορθολογικού στοχασμού, οδήγησε σε υπερβολές και τραγικά αδιέξοδα τη σκέψη τον πολιτισμό και την κοινωνία. Το θετικιστικό επιστημολογικό αίτημα και ο θεωρητικός του στόχος για την ένταξη και τη νοηματοδότηση της σκέψης και του κοινωνικού προβληματισμού στα μεθοδολογικά πρότυπα των φυσικών επιστημών, ενσωμάτωσε τη δημιουργική και αναστοχαστική κοινωνική δραστηριότητα της σκέψης, αλλά και της τέχνης, στο λειτουργικό σύστημα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν η αποδυνάμωση του νοηματικού πυρήνα της φιλοσοφικής σκέψης που είναι ο ριζοσπαστικός Κριτικός και αναστοχαστικός Λόγος και η μετατροπή του Λόγου σε σύγχρο-

νο Μύθο. Για τους παραπάνω λόγους, μια σειρά στοχαστών στον 20 αιώνα εξεγέρθηκαν και προέταξαν ένα διαφορετικό παράδειγμα συγκρότησης της σκέψης. Ενδεικτικά, και με συνοπτικό τρόπο, θα σκιαγραφήσουμε τα κυριότερα φιλοσοφικά ρεύματα και τους στοχαστές που εξεγέρθηκαν εναντίον του επιστημονισμού (και του συν-τροφοδοτούμενου από αυτήν την εξέλιξη θετικισμού) και της υπερ-λογίκευσης, της πίστης δηλαδή ότι μόνο μέσω του ορθολογισμού επιλύονται τα προβλήματα της ζωής και εξασφαλίζεται η πρόοδος της ανθρωπότητας.

Ο Αυστριακός φιλόσοφος Βιτγκενστάιν αντιπαράκειται σφοδρά τόσο με τους αντι-μυστικούς φιλοσόφους της αναλυτικής παράδοσης όσο και με τους εκπροσώπους του λογικού θετικισμού του κύκλου της Βιέννης, οι οποίοι ανανέωσαν τον κλασικό Βρετανικό εμπειρισμό. Η κριτική του Βιτγκενστάιν, που διατρέχει το σύνολο του έργου του, στρέφεται εναντίον του ορθολογιστικού επιστημονισμού που κυριαρχούσε από την Αναγέννηση έως τις μέρες του. Ο Βιτγκενστάιν αναγνωρίζει ότι οι συμβολικές-γλωσσικές μορφές της θρησκείας, της ηθικής, της αισθητικής, της ποίησης μπορεί να μην διέπονται από τους κανόνες της τυπικής λογικής και μ’ αυτήν την έννοια είναι μη ορθολογικά γλωσσικά συστήματα, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι στερούνται νοήματος και αξίας. Αντίθετα είναι μορφές ζωής που νοηματοδοτούν τις ζωές όλων όσοι μετέχουν σ’ αυτές. Αυτές οι μορφές ζωής ικανοποιούν την ανάγκη του ανθρώπου για το πέραν του κόσμου της εμπειρίας, το μυστικό και το υπερβατικό στοιχείο, ενώ οι μορφές ζωής της επιστήμης και της τυπικής λογικής ασχολούνται με τον κόσμο της εμπειρίας και με τους νόμους λειτουργίας του νου. Άλλωστε, για τον Βιτγκενστάιν η γλώσσα δεν επιτελεί μόνο τη λειτουργία της αναπαράστασης, δηλαδή δεν περιγράφει και δεν αναλύει νοητικά, απλώς, φαινόμενα του κόσμου, αλλά επιτελεί πολλαπλές λειτουργίες. Ο λόγος των πολλαπλών μορφών ζωής θεμελιώνεται στη χρήση τους και όχι σε κάποιο υπερβατικό ή εξω-γλωσσικό θεμέλιο. Από αυτό συνάγεται ότι δεν μπορεί να υπάρξει αντικειμενικό και καθολικό κριτήριο αξιολόγησης των μορφών ζωής. Όλες θεωρούνται, πλέον, ισοσθενείς και έτσι αποκαθίσταται το κύρος τόσο των μη περιγραφικών ειδών λόγου, επίσης, αποκαθίστανται οι προ-δυτικές ή μη-δυτικές μορφές

ζωής, μορφές ζωής δηλαδή που δε χαρακτηρίζονταν από τον επισημονικό τρόπο σκέπτεσθαι και οι οποίες είχαν υποτιμηθεί από τον ιμπεριαλισμό της Δυτικής λογοκρατικής συνείδησης.

Η υπαρξιακή κατεύθυνση της φιλοσοφικής θεολογίας υποβαθμίζει την αξία της θεωρητικής αλήθειας και στοχεύει στην “αλήθεια της ζωής”, τη σωτηρία και την αυτοπραγμάτωση της ύπαρξης. Η αναζήτηση του θεού δε μεθοδεύεται με ορθολογικά, οντολογικά ή άλλου είδους επιχειρήματα, αλλά με υπαρξιακά αιτήματα. Για παράδειγμα το λογικό επιχείρημα δεν διατυπώνεται με τη συλλογιστική μορφή: “υπάρχει θεός” ή “επειδή το σύμπαν έχει μια πρώτη αιτία”, αλλά με την ηθικο-δεοντολογική αξίωση “πρέπει να αποδεχτούμε θεό για να έχει λόγο ύπαρξης η ζωή μας”. Τυπικοί εκπρόσωποι αυτής της κατεύθυνσης θεωρούνται οι Γιάσπερς, Μαρσέλ, Τίλλιχ. Η “θεολογία και φιλοσοφία της ελπίδας” υποστηρίζει ότι το κεντρικό νόημα της θρησκείας εντοπίζεται στην ελπίδα και με αυτό εννοείται η ελπίδα για έναν καλύτερο κόσμο που δεν τον εξασφαλίζει ο θεός με την παραδοσιακή χριστιανική έννοια, αλλά η αποδοχή της ιερότητας του κόσμου. Η ιερότητα της ύπαρξης επιτυγχάνεται μέσω ενός είδους φωτισμού της ύπαρξης. Ο φωτισμός της ύπαρξης δε συντελείται μέσω της εννοιολογικής και οντολογικής μορφής της γνώσης, ούτε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής έρευνας μιας που δε δύναται να αναπαρασταθεί. Αντίθετα, ο φωτισμός της ύπαρξης, αποκαλύπτει στον άνθρωπο την αυθεντική και μοναδική του ύπαρξη, όπως επίσης αποκαλύπτει την ελευθερία των δυνατοτήτων του. Τη μοναδικότητα της ύπαρξης και την ελευθερία του ο φωτιζόμενος άνθρωπος την αντιλαμβάνεται ως δωρεά και τότε αισθάνεται την επιθυμία να γνωρίσει το υπερβατικό, αυτό, δηλαδή, που αποτελεί το θεμέλιο της ύπαρξης και της ελευθερίας του. Η ελπίδα για έναν καλύτερο κόσμο προϋποθέτει την υπέρβαση του υφιστάμενου κόσμου και με αυτήν την έννοια η “θεολογία και φιλοσοφία της ελπίδας” αποτελεί ρηξιγενής και ανατρεπτική σκέψη.

As μην ξεχνάμε, επίσης, τον τρίτο λεγόμενο “ανθρωπισμό”, του Βέρνερ Γέγκερ, ο οποίος εξεγέρθηκε εναντίον της στροφής προς τις θετικές επιστήμες και της συνακόλουθης υποτίμησης των κλασικών σπουδών.

Επίσης, και η φιλοσοφία του Ρώσου Μπερντιάεφ είναι ανθρωπιστική. Ο θρησκευοφιλόσοφος αυτός διδάσκει ότι ο άνθρωπος είναι στο κέντρο του παντός. Εκπρόσωπος του χριστιανικού υπαρξισμού υποστηρίζει πως η ύπαρξη προηγείται της σκέψης και της γνώσης. Η θρησκεία, για τον Μπερντιάεφ, πηγάζει από την επιθυμία του ατελούς ανθρώπου προς την αθανασία και την αιωνιότητα. Θεωρεί τη διαίσθηση όργανο της φιλοσοφικής αναζήτησης, ενώ αποδέχεται ότι η διάνοια είναι το όργανο της επιστήμης. Γι’ αυτόν, η φιλοσοφία είναι “η μάχη προς το περατό, εν ονόματι του απείρου”. Πάντως, αν και εκπροσωπεί - όπως προαναφέραμε - τη θρησκευτική ροπή του υπαρξισμού, εν τούτοις, ανήκει και στον περσοναλισμό (προσωποκρατία), αφού μέσω του ζωντανού προσώπου τείνει να ανακαλύψει τον εξωτερικό κόσμο.

Ο περσοναλισμός είναι η φιλοσοφική αντίληψη, η οποία δέχεται ως υπέρτατη αρχή και μόνη πηγή αλήθειας την ολοκληρωμένη ανθρώπινη προσωπικότητα. Διαμορφώθηκε, κυρίως, κατά το 19^ο αιώνα από τον Γερμανό φιλόσοφο Ταιχμίλερ. Κατ’ αυτόν, το προσωπικό εγώ είναι αιώνιο και ανόλεθρο, προβάλλεται δε σχηματικά προς τα έξω ως χρόνος. Οι προσωπικές μονάδες, οι ψυχικές, δηλαδή, οντότητες είναι οι μόνες πραγματικότητες.

Ο Εβραιογερμανός φιλόσοφος Στερν ανέπτυξε κριτικό περσοναλισμό. Γι’ αυτόν, υπάρχουν “αυτοτελή και αυθυπόστατα πρόσωπα, βασικό γνώρισμα των οποίων είναι η ικανότητα αυτοσυνείδησης και σκέψης και η ικανότητα να πραγματώνουν στόχους και σκοπούς”. Ο Στερν ορίζει και διατάσσει ιεραρχία βαθμού τον άνθρωπο και ανώτατη το Θεό. Ανάμεσά τους παρεμβάλλει την οικογένεια, το λαό, την ανθρωπότητα ολόκληρη.

Ο Μαρξ Σέλερ, Γερμανός φιλόσοφος - εκπρόσωπος του ηθικού περσοναλισμού και της φαινομενολογίας, υποστηρίζει ότι “το περιεχόμενο, και όχι η μορφή της πράξης, προσδιορίζει επακριβώς την αξία αυτής”. Ορίζει δε τη “συγκίνηση και τη συναισθηματική ενόραση” ως τον πιο σίγουρο τρόπο για την αποκάλυψη των ηθικών αξιών, καταπολεμώντας μ’ αυτόν τον τρόπο τους ορθολογιστές.

Ο Χανς Γιόνας αναπτύσσει μια ηθική του μέλλοντος, η οποία θεμε-

λιώνεται στην αρχή της υπευθυνότητας. Για τον Γιόνας, η ιλιγγιώδης ανάπτυξη των επιστημών και της τεχνολογίας, θέτει σε αμφισβήτηση τη μελλοντική ύπαρξη των ανθρώπινων όντων και την ανθρωπιά αυτών των όντων. Οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα είναι πολλοί, από τη μια η εξαφάνιση του ανθρώπινου είδους λόγω μιας μεγάλης πυρηνικής καταστροφής και από την άλλη η βιολογική τεχνολογία που απειλεί να μεταβάλλει την ανθρώπινη φύση. Για να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος αυτές τις υπέρτατες απειλές χρειάζεται μια μέθοδο και αυτή είναι το “στήριγμα του φόβου”, το οποίο συνίσταται στο να φανταστούμε ότι φοβόμαστε τις συνέπειες που θα προκύψουν, αν πραγματοποιηθούν οι απειλές που μας περιβάλλουν.

Για τον Γάλλο φιλόσοφο Μπέρξον, η αξία μιας φιλοσοφικής θεωρίας βρίσκεται στην υποβλητικότητα προς υψηλούς στοχασμούς. Οραματίζεται έναν αφελή φιλόσοφο “που δεν θα περνά από τα συστήματα”. Ζητάει από τη φιλοσοφία να απαρνηθεί την ιστορική παράδοση της φιλοσοφίας, και να συγκροτήσει μια νέα τέχνη του ζην. Έτσι υποβάλλει σε δριμεία κριτική τη φιλοσοφική θεωρία, που θεμελιώνεται στο χειρισμό των εννοιών, που προκαλεί η ανθρώπινη νόηση. Η κριτική της έννοιας συνδέεται άρρηκτα με την ανακάλυψη της φιλοσοφικής ενόρασης μέσα από την πνευματική εμπειρία, της ψυχολογικής διάρκειας.

Η ενόραση της διάρκειας, ως εσωτερικός χρόνος της καθαρής συνείδησης, αποτελεί το καταληκτικό στοιχείο, της μπερξονικής φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία του, είναι ψυχολογία που παραδέχεται ότι ο ψυχικός βίος είναι “συνεχής ρους”. Ένα συνεχές “μέλλει γενέσθαι” και “παρέρχεσθαι”. Μια κίνηση ετερογενής με ποιοτική πολλαπλότητα, σε αντιδιαστολή με τον ομοιογενή χρόνο, που έχει χωροποιηθεί, ποσοτικοποιηθεί και καταστεί ασυνεχής.

Πολλοί φιλόσοφοι της περσοναλιστικής και της υπαρξιακής τάσης ανήκουν στη λεγόμενη “φαινομενολογική” σχολή, ιδρυτής της οποίας είναι ο Γερμανός Εδμόνδος Χούσερλ. Η μεθοδολογία του συνιστά την “περιγραφική σπουδή ενός συνόλου φαινομένων”, που συλλαμβάνονται ευθύς εξ αρχής από την ενόραση, με την οποία προσπαθεί να κατανοήσει τις “ουσίες” “από τα εμπειρικά γεγονότα”.

Το Υπερβατικό Εγώ, κατά τη φαινομενολογική μέθοδο, αποτελεί το φορέα της αένας και αδιάλειπτης ροής εσωτερικών γεγονότων, τα οποία συνεχούν και μορφοποιούν την εσωτερική ζωή του ανθρώπου. Η “φαινομενολογική αναγωγή”, δηλαδή η αναδίπλωση του ατόμου στον ίδιο του τον εαυτό, ευοδώνει την “καθαρή υποκειμενικότητα, που μόνη έχει απόλυτη ύπαρξη”. Με την αναγωγή αυτή, ο άνθρωπος απαλλάσσεται από την εμπειρία και μεταπηδά στη σφαίρα των καθαρών ιδεών, απ’ όπου εκπηγάει η απριόρι (εκ των προτέρων) γνώση, που είναι ασφαλής. Μ’ αυτόν τον τρόπο, η φαινομενολογία ομολογεί “την πραγματική αρχή κάθε γνώσης”. Η διδαχή του Χούσερλ βρήκε πολλούς οπαδούς και υποστηρικτές.

Το κίνημα του Υπαρξισμού σχετίζεται στενά με τη φαινομενολογία. Ο Μουνιέ - και αυτός περσοναλιστής φιλόσοφος - στο έργο του “Εισαγωγή στους υπαρξισμούς” δηλώνει ότι: “Δεν υπάρχει φιλοσοφία, η οποία να μην είναι υπαρξιακή”. Για τον Μουνιέ, “ο Πασκάλ χάραξε όλους τους δρόμους και άγγιξε όλο σχεδόν το πνεύμα. Παρά ταύτα, ο Κίρκεγκορ φαίνεται ο πατέρας αυτής της νέας σχολής”.

Ο Κίρκεγκορ, θεμελιωτής του Υπαρξισμού και συγγραφέας εμπνευσμένων πραγματειών, άσκησε μεγάλη επιρροή και επέδρασε καταλυτικά στο πνεύμα του Νίτσε, του Ίμπεν και πολλών άλλων αξιόλογων συγγραφέων, διαμορφώνοντας ολόκληρη εποχή. Η βασική αρχή της φιλοσοφίας του είναι: “Ότι υπάρχει δεν αποτελεί γενικότητα, αλλά συγκεκριμένη και καθορισμένη ύπαρξη στο χρόνο. Εξάλλου, μόνον ο άνθρωπος διαθέτει ύπαρξη και προσπαθεί εναγωνίως να επικοινωνήσει με το απόλυτον ον, τον Θεό, που υπάρχει πέραν αυτού”. Το συναίσθημα της ματαιώσης, που προκύπτει από την ανεπιτυχή έκβαση της προσπάθειας αυτής, γεννά την αγωνία του, η οποία, όμως, είναι δημιουργική πηγή για τον άνθρωπο.

Ο Κίρκεγκορ διακρίνει τρία είδη ζωής αισθητική, ηθική και θρησκευτική. Από την πρώτη στη δεύτερη, μεταπηδά ο άνθρωπος μέσω της “υπαρξιακής ειρωνίας” από τη δεύτερη στην τρίτη, μέσω του χιούμορ. “Υπαρξιακή ειρωνεία” δε είναι η κατάσταση, κατά την οποία ο άνθρωπος, “όταν προσανατολισθεί πια προς την ηθική έκφραση της ζωής, ως μεταβατικό στάδιο προπαρασκευής του προς τη θρησκευτική σφαίρα, δεν εκτιμά τις απολαύσεις που του προσφέρει η

αισθητική μορφή ζωής”. Απαξίζει την αισθητική και μεταπηδά στην ηθική ζωή. Το χιούμορ είναι η ικανότητα να ανακαλύπτει ο άνθρωπος την ασήμαντοτητα όσων θεωρούσε σημαντικά και αντίστροφα, για να μεταρσιώνεται έτσι στη θρησκευτική ζωή.

Ο Χάιντεγκερ, οπαδός της φαινομενολογικής μεθόδου (υλιστής - υπαρξιστής) εξετάζει την πραγματικότητα όχι “ως κάτι αφηρημένο και γενικό, αλλά ως συγκεκριμένη παρουσία”. Κατ’ αυτόν, “Ουσία του μηδενός είναι η “αγωνία”, που γεννιέται από τη μέριμνα η οποία συνιστά την ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης”. Διαχωρίζει δε τη μέριμνα σε: “Βιομέριμνα”, “ανθρωπομέριμνα” (μέριμνα, δηλαδή, του ανθρώπου για τους συνανθρώπους του) και γνήσια μέριμνα (που στρέφεται προς τον εαυτό μας). “Στις δύο πρώτες μορφές, εκείνο που εκφράζει τη μέριμνα είναι το βίωμα του φόβου. Την τρίτη μορφή, την καθαρή και γνήσια μέριμνα, την εκφράζει η “αγωνία”. Η μέριμνα, ως οντολογική ύπαρξη, προϋποθέτει το χρόνο, κυρίως κάτω από την προοπτική του μέλλοντος. Ο Χάιντεγκερ, τονίζει τη “μοναξιά”, την παντελή αδυναμία, το παράλογο και το μάταιο της ανθρώπινης ύπαρξης. Και καταλήγει ότι “όλα οδηγούν στην άβυσσο του “θανάτου”. Η απαισιοδοξία του είναι κατηγορηματική.

Το πολυσήμαντο έργο του Μερλώ Ποντύ, στοχάζεται δια μέσου της φαινομενολογίας του Χούσερλ και της ψυχολογικής θεωρίας Gestalt, πάνω στο φυσικό σύμπαν, όπως το οριοθετεί η πίστη της αντίληψης. Η γλώσσα και το σώμα αποτελούν τους κεντρικούς άξονες της έρευνας του Μερλώ Ποντύ. Αυτός εισήγαγε τη γλωσσολογία στη φιλοσοφία. Επίσης, επηρέασε την ψυχολογία και την ψυχοπαθολογία με την προσκόμιση κλινικών παραδειγμάτων που περιλαμβάνονται στο έργο του, “η φαινομενολογία της αντίληψης”.

Αναζητώντας το ακατέργαστο υλικό του πρωτόγονου όντος, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι υπάρχει ένα στρώμα εμπειρίας - όπου γεννιώνται οι ιδέες και τα πράγματα - που προηγείται και ταυτόχρονα είναι ανεξάρτητο, τόσο από τη διάνοια όσο και από τον βιολογικό οργανισμό. Ισχυρίζεται ότι είναι μάλλον, η σύνολη τοποθέτηση του όντος, μέσα στον κόσμο. Αυτό συνιστά μια δοσμένη κίνηση που το κάνει ένα “είναι-μέσα-στον κόσμο”, εξαρτημένο από το πώς το σώμα είναι διευθετημένο, μέσα σ’ αυτόν. Ο άνθρωπος

ορίζεται στον κόσμο ως σημαίνον ον και ως ένα ον που σημαίνεται δια μέσου του σώματός του στον άλλον. Ενσώματη συνείδηση και σκεπτόμενο υποκείμενο, συνυφαίνονται αδιάκοπα, συγκροτώντας το Είναι.

Πρωταρχικός σκοπός της θεωρίας του Μερλώ Ποντύ, είναι να παρακολουθήσει τη διαλεκτική ανάμεσα στην αυτο-συνείδηση του υποκειμένου και στην αρχέγονη γενετική εμπειρία που διαδραματίζεται στο πεδίο της ύπαρξης ως όλου. Η φιλοσοφία του, όμως, δεν ανάγεται σε απόλυτο και αυτό γιατί έγκαιρα διέγνωσε, πως η ολότητα της ύπαρξης, δεν είναι κάτι που εκπληρώνεται οριστικά, αλλά είναι ένα σταθερό ζητούμενο, μιας συνεχής παρόρμησης. Έτσι, ενώ η κοινωνική εμπειρία είναι ολική και μέσα σ’ αυτήν τα πάντα οδηγούνται στον κοινό χώρο των σημαινόντων ενός και μοναδικού σημασινομένου, της πραγματωμένης ολότητας της ύπαρξης, ωστόσο αυτή δεν είναι πραγματοποιήσιμη.

Τώρα, από την ίδια υλιστική όχθη του υπαρξισμού, ο Ζαν Πολ Σαρτρ δε δέχεται ότι “το υπερβατικό εγώ” αποτελεί την ουσία της απόλυτης συνείδησης. Απορρίπτει την ιδέα της ψυχής και την πνευματική ζωή ως μόνο δε “κύριο και ουσιώδες” θεωρεί το σώμα. Η οντολογική πραγματικότητα παρουσιάζεται στο φιλοσοφείν κάτω από δύο απόψεις ως “καθ’ εαυτό ον” και ως “προς εαυτό ον”. Το πρώτο είναι συνολικά πλήρες είναι αποκλειστικά και μόνον, ότι είναι σύνολο απόλυτα κεκορεσμένο, δίχως καμία έλλειψη και μετατόπιση. Εκλείπει απ’ αυτό η Συνείδηση. Μπορεί δε να χαρακτηριστεί Σύνθεση του Εαυτού του με τον Εαυτό του.

Εάν στο καθ’ εαυτό τούτο ον εμφιλοχωρήσει η κίνηση, γιατί η ζωή έγκειται σ’ αυτήν ακριβώς την κίνηση, στη μετατόπιση επί της γραμμής που παριστά το χρόνο, τότε το καθ’ εαυτό ον θα πάψει να είναι σύνθεση εαυτού προς εαυτό, και στο εσωτερικό του θα παρεισφρήσει το μηδέν και θα εμφανισθεί αμέσως το, προς εαυτό, ον. Ο Σαρτρ διακηρύσσει ότι “η ανθρώπινη ύπαρξη είναι ο φορέας της οντολογικής ύπαρξης του μηδενός”. Επίσης το μηδέν, κατ’ αυτόν, είναι ο Συντελεστής της Εξέλιξης. Εν τέλει, ο μηδενισμός είναι αυτό που χαρακτηρίζει και σφραγίζει την υπαρξιστική φιλοσοφία του Σαρτρ.

Η Ευρωπαϊκή λογοτεχνία με τις “προφητικές” ενοράσεις της (Ντοστογιέβσκυ, Μούζιλ, Τόμας Μαν κ.α) διέβλεψε και προειδοποίησε έγκαιρα για τον κίνδυνο πτώσης της ανθρώπινης ελευθερίας από την ανεξέλεγκτη δύναμη που αποδεσμεύει η τεχνική. Η απειλή της “εκτεχνίκευσης” του ανθρώπου, η αλλοτρίωση του ανθρώπου από τις απρόσωπες δυνάμεις της τεχνολογίας που εξορθολογίζουν την κοινωνία σε βαθμό να απο-νοηματοδοτούν τη ζωή, είναι συνειδητοποιήσεις που αναλύονται διεξοδικά, αλλά μελαγχολικά, στα έργα των Κάφκα, Έλιοτ, Μπέκετ, Κόνραντ κ.ά. Οι άνθρωποι αρχίζουν όλο και περισσότερο να μοιάζουν στις μηχανές, δίχως αισθήματα, φαντασία και προσωπική ευθύνη, παράγονται μαζικά και όπως όλα τα προϊόντα της μαζικής εποχής απαρχαιώνονται γρήγορα και αχρηστεύονται.

Ουσιαστικά, αυτοί οι συγγραφείς “εγγράφονται” στην παράδοση των “καταραμένων” ποιητών του 19 αιώνα (Ρεμπώ, Μποντλέρ, Πόε, κ.ά) οι οποίοι προειδοποιούσαν για την επερχόμενη συντριβή του ανθρωπιστικού διαφωτισμού της νεωτερικότητας, η οποία ανέδειξε και προώθησε, μέσω της τεχνικής, αρχαϊκές και απρόσωπες δυνάμεις. Ο Ρεμπώ, πιο συγκεκριμένα, στο έργο του “Μια εποχή στην κόλαση” διαισθάνθηκε τον κίνδυνο να εγκαθιδρυθεί η “πραγματική κόλαση” στη γη και αναζητούσε αγωνιωδώς την “καινούργια σοφία” -και όχι γνώση- τη σοφία που θα μπορούσε να οπλίσει τους ανθρώπους με πίστη και ελπίδα για να αντιμετωπίσουν την απειλή των αρχαϊκών “δαιμόνων και τυράννων” στην καινούργια εποχή της νεωτερικότητας που χάραζε στους καιρούς του.

Η υπερρεαλιστική έκφραση, επίσης, αντιπροσωπεύει την ορμητική καταγγελία της σύγχρονης ύπαρξης που ασφυκτιά από τις συμβάσεις, την ψυχολογία της παράδοσης και τις υποκριτικές συνήθειες της αστικής ζωής. Οι πρωταγωνιστές αυτής της κίνησης, Μπρετόν, Τζαρά, Αρτώ, Ελυάρ, Αραγκόν και άλλοι, θέτουν στο στόχαστρο της κριτικής της χλεύης και της περιφρόνησης, την ηθική των εξουσιών, τις λογικές και γνωστικές φόρμες του ρασιοναλισμού. Ισχυρίζονται ότι όλα αυτά ευνουχίζουν, αλλοτριώνουν και υποβιβάζουν τον άνθρωπο στις θλιβερές κατηγορίες του “κάνω” και του “έχω”. Επιτίθενται, επίσης, με σφοδρότητα στους “καθαγιασμένους” κώ-

δικες και στις πρακτικές της τέχνης, που χρησιμεύουν για να καλύπτουν και να εξωραϊζουν τον πόνο, την αγωνία και τα εγκλήματα του πολιτισμού. Πιστεύουν, ότι για την αλλαγή της ζωής και του κόσμου χρειάζεται μια αδιάκοπη δημιουργικότητα που πρέπει να ασκείται μέσα σε μια απόλυτη ελευθερία κινήσεων και αισθήσεων. Εναντία στον κατακερματισμό της ζωής και της τέχνης προτάσσουν την αποκατάσταση του ανθρώπου, που θεωρείται, ένα ενιαίο όλο. Το μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου, είναι η ποίηση, που την ταυτίζουν με την πνευματική δράση. Η οργάνωση του λόγου σε ποίημα, απορρίπτεται και τη θέση του παίρνει η “αυτόματη γραφή”, η ανυπόκριτη αφήγηση του ασυνείδητου και του ονείρου. Οι υπερρεαλιστές διακήρυξαν την επιστροφή στις φυσικές πηγές της έκφρασης, την έμφυτη έμπνευση, τη διαίσθηση και το όνειρο.

Εν κατακλείδι, τόσο το ρεύμα του υπαρξισμού (και στην ιδεαλιστική, αλλά και στην υλιστική εκδοχή) όσο και τα υπόλοιπα νεότερα φιλοσοφικά ρεύματα, “ανθρωπισμός”, περσοναλισμός, φαινομενολογία, υπερρεαλισμός, μπερξονισμός κ.ά., μπορούμε να πούμε ανενδοίαστα ότι ήρθαν ως αντίδραση εναντίον της υπερλογίκευσης της εποχής μας μα εμφανίσθηκε, ομοίως, δίκην κριτικής ματιάς -παρέμβασης- η εν λόγω σύγχρονη υπερλογίκευση.

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εντεύθεν, η φιλοσοφική σκέψη άρχισε σιγά σιγά να εκτοπίζεται από το αντιφιλοσοφικό πνεύμα του επιστημονισμού. Απότοκος του θετικισμού, ο οποίος απλουστεύει το σχήμα και αφαιρεί το βάθος των προβλημάτων και που βέβαια ανδρώθηκε από τις λαμπρές κατακτήσεις των φυσικών επιστημών. Ο θετικισμός, λοιπόν, αυτός κυριαρχεί προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και επιβάλλει στους χώρους αναζήτησης και διακίνησης ιδεών ένα στενόμυαλο και στείρο πνεύμα ορθολογικού επιστημονισμού που διέπεται από τη λογική του υπολογισμού, της μέτρησης και της ποσοτικοποίησης των “αντικειμένων” ερεύνης. Μπορούμε, με παρρησία, να δηλώσουμε ότι με τον επιστημονισμό - θετικισμό άρχισε να μπαίνει η ταφόπλακα της νεο-ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Από τον πυρήνα του άρχισε να εκρέει ο νέος δογματισμός, που με την παντιέρα της αυστηρά θετικής “επιστήμης” συνεπήρε την ευρωπαϊκή διανόηση στα στερνά του περασμένου αιώνα. Αποτέλεσε το προοίμιο των πολυώνυμων και ποικιλώνυμων “-ισμών”, που εξακολουθούν να ταλαιπωρούν την ανθρωπότητα μέχρι τις μέρες μας. “-Ισμοί” που στριμώχνουν την πραγματικότητα στο σχήμα που κατηγοριοποιούν τη ζωή στο “φαινόμενο” και που δεν εμβαθύνουν ποτέ στα έγκατα των αποριών της, αποφεύγοντας να δώσουν απάντηση σε καίρια και αδυσώπητα ερωτήματα του αιώνα που σε λίγο μας εγκαταλείπει, τραγικά ανυποψίαστους.

Μιας που αναφερθήκαμε στους “-ισμούς” να επισημάνουμε ότι: Η οικονομία της ανθρώπινης γνώσης προαπαιτεί μια γενική αρχή από το Γενικό περνάμε στο Ειδικό και από το Ειδικό πάμε πάλι στο Γενικό. Αυτή όμως, ως γενική αρχή, καταθέτει τόσο τον αφηρημένο όσο και τον τυπικό χαρακτήρα της. Διότι βαθαίνοντας στην ουσιαστική εξέταση της, βρίσκουμε ότι στην πραγματικότητα η σχέση έχει ως

εξής: Αφηρημένο Καθολικό - Συγκεκριμένο Μερικό - Γενικευμένο Καθολικό(ή Καθολικιστικό). Με άλλους λόγους, το Γενικό παράγει το Ειδικό και το Ειδικό, με τη σειρά του, επάγει Γενικευμένα τον εαυτό του, δηλαδή το Ειδικό. Αυτή η ουσιαστική σχέση συνιστά πολύτιμο γνωστικό κλειδί, διότι δι’ αυτής είναι δυνατόν πλέον να αποκρυπτογραφηθεί ο κώδικας του γενετικού υλικού των ποικιλώνυμων “-ισμών” που ταλαιπώρησαν και συνεχίζουν να ταλανίζουν την ανθρώπινη Ιστορία. Στην περίπτωση του Λόγου και των ορθολογικών περιπετειών του, γινόμαστε αδιάφευστοι μάρτυρες ανάλογων “-ισμών”: Ιδεοκρατισμός, Υλομορφισμός, εκλεκτικός ανθρωποκεντρισμός, θετικός δογματισμός, θετικισμός, επιστημονισμός και ως επιστέγασμα, τεχνοκρατικός θετικισμός. Αλλά και η ίδια η ιστορία της φιλοσοφίας, κατατράχεται από διαδοχικούς “-ισμούς”: Σκεπτικισμός, σχετικισμός, αγνωστικισμός, εμπειρισμός, ιδεαλισμός, υλισμός, ρομαντισμός, περσοναλισμός, υπαρξισμός, φροϋδισμός υπερρεαλισμός κ.λ.π. Τώρα, όσον αφορά τη θεωρία της γνώσης, τη γνωσιολογία, αυτή διέπεται από σχολαστικισμό και θεωρητικό αναλυτικισμό. Αλλά και η κοινωνιολογική και πολιτική σκέψη ταλαιπωρείται από ανάλογους “-ισμούς”: Φιλελευθερισμός, καπιταλισμός, κομμουνισμός σοσιαλισμός, αναρχισμός κ.λ.π

Όπως γράψαμε παραπάνω “το Γενικό παράγει το Ειδικό και το Ειδικό επάγει γενικευμένα τον εαυτό του”. Αυτή η αρχή που διέπει την οικονομία της ανθρώπινης γνώσης αποτελεί την καταστατική αρχή του Ιδεολογικού Λόγου. Και εξηγούμε: οι προαναφερθέντες “-ισμοί”, ανεξάρτητα το πεδίο αναφοράς τους (φιλοσοφικό, ιστορικό-φιλοσοφικό, γνωσιοθεωρητικό, κοινωνικο-πολιτικό) αποτελούν ερμηνευτικά και εξηγητικά σχήματα, τα οποία επιχειρούν να νοηματοδοτήσουν γενικά και ολικά την περιοχή του ενδιαφέροντός τους. Μ’αυτή την έννοια, αποτελούν μυθο-λογικά συστήματα σκέψης (δεν στερούνται ακριβείας και χρήσης ορθολογικής μεθόδου) μιας το εύρος της εξηγηματικής τους δύναμης είναι καθολικό και ολικό. Από τη στιγμή, που αυτά τα συστήματα σκέψης μπορούν να εξηγήσουν τα πάντα, κάθε γεγονός και συμβάν, τότε δεν υπάρχει πιθανότητα να ανευρεθούν εμπειρικά δεδομένα, τα οποία να χρησιμοποιηθούν ως βάση, για να αποδειχθούν οι συγκεκριμένες ιδέες, που εκπροσωπούν αυτά τα συστήματα σκέψης, ως προβληματικές,

εσφαλμένες ή αδιέξοδες. Έτσι, δεν διατρέχουν τον κίνδυνο της δι-
άψευσης και της κατάρριψης των θεωρητικών τους υποθέσεων και
των προβλέψεων που διατυπώνουν, αφού δεν υποβάλλουν τις θε-
ωρίες και τα ευρήματά της, σε εμπειρικό έλεγχο. Αυτοπροστατεύο-
νται και αυτοεπιβεβαιώνονται συνεχώς από την καθολικότητα της
επεξηγηματικής τους δύναμης, η οποία υποβάλλει τους φορείς τους
σε μια εμπειρία θρησκευτικού προσηλυτισμού και αποκάλυψης.

Ο κάθε “-ισμός αποτελεί μια προοπτική θεώρησης του “αντικειμένου”
η οποία είναι πλαισιακά εξαρτημένη από μεταφυσικά, επιστημολο-
γικά, ιδεολογικά κ.ά. συμφραζόμενα. Τοποθετήσαμε σε εισαγωγικά
το αντικείμενο γιατί η οντολογική δομή του αντικειμένου κατασκευ-
άζεται από το νόημα της εμπειρίας μας που είναι κωδικοποιημένο
συμβολικά. Με άλλους λόγους το “αντικείμενο” το κατασκευάζει η
οπτική γωνία θεώρησής του και μ’ αυτήν την έννοια αποτελεί νο-
ητικό “υλικό” ιστορικο-πολιτισμικής φύσης. “Η αναγνώριση αυτής
της αρχής αποδυναμώνει τον “τυπικό δογματικό και αφηρημένο
ορθολογισμό” των νεότερων χρόνων (η γενεαλογία του οποίου
ανάγεται στην αυτο-αναφορικότητα του λόγου που ήδη παρουσιάζ-
εται στη γενέθλια κοιτίδα του ορθολογισμού την αρχαία Ελλάδα) και
την αξίωσή του για απόλυτη και καθολική αντικειμενική αλήθεια.
Κατανοούμε, από τα παραπάνω, ότι η κάθε προοπτική θεώρησης
αν θέλει να γίνει αποτελεσματική και να επιβληθεί θα πρέπει να
μεταμφιεστεί το μανδύα της αντικειμενικότητας και της καθολικής
εγκυρότητας, τις οποίες χρησιμοποιεί ως αυθεντικές κανονιστικές
αρχές. Βέβαια, οι -ισμοί στο σύνολό τους, προϋποθέτουν και αυτό
είναι το βαθμοδομικό γνώρισμα της Ελληνο-δυτικής μεταφυσικής
παράδοσης ότι το Είναι, είναι καθορισμένο και μπορεί να αναπα-
σταθεί αντικειμενικά, ανεξάρτητα από τις ανθρώπινες πεποιθήσεις,
αξίες και προσδοκίες.

Όπως, γράψαμε παραπάνω, στη μεγάλη παράδοση του δυτικο-ευ-
ρωπαϊκού, επιστημονικο-κεντρικού ορθολογισμού, οτιδήποτε δεν
δύναται να αναπαρασταθεί, να απεικονισθεί, να υπολογισθεί και
να μετρηθεί θεωρείται ανύπαρκτο και καταδικάζεται στην αφάνεια.
Ο αναπαραστατικός τρόπος σκέψης μετασχηματίζει το πράγμα ως
γεγονός σε νοούμενο του υποκειμενικού κόσμου. Τα γεγονότα και

τα πράγματα, οι κοινωνικοί θεσμοί και η φύση, ο θεός και ο άνθρω-
πος μεταμορφώνονται σ’ έναν αντικειμενικό κόσμο των νοητικών
σχημάτων και των υποκειμενικών παραστάσεων. Η κατανοητική και
αυτοσυνειδησιακή διαδικασία περιορίζεται στον νοούμενο υποκει-
μενικό κόσμο. Τα αφαιρετικά σχήματα, οι φορμαλιστικές μέθοδοι, οι
καθολικές ιδέες και έννοιες υποτάσσουν καθετί υπαρκτό στην ταυ-
τιστική λογική του αυτονόμου υποκειμενικού Λόγου και της νοησι-
αρχικής βούλησης για δύναμη που αποτελεί, πλέον, το θεμελιώδες
κατηγορήμα του. Μ’ αυτή τη διαδικασία υποτιμήθηκε ή αγνοήθηκε
η σχέση και η διαφορά μεταξύ της έννοιας και του πράγματος, του
Λόγου και της Φύσης, της ενότητας και της ετερότητας, του υποκει-
μένου και του αντικειμένου, του καθόλου και του καθέκαστον. Μ’
αυτόν τον τρόπο όμως μηδενίζεται η ποικιλία των ποιότητων του
κάθε όντος, αναιρείται η ιδιομορφία (ενικότητα) κάθε ετερότητας,
αγνοείται το άμεσο, το ακατάλυτο, το ξένο, το μη-ταυτόν.

Συνέπεια όλων των παραπάνω είναι να εμφανίζονται οι κοινωνικο-
οικονομικές συνθήκες ως “απρόσωπες φυσικές δυνάμεις”, η φύση
να μεταβάλλεται σ’ έναν “χαοτικό υλικό” που προσφέρεται για εκ-
μετάλλευση και τα πράγματα να αντιμετωπίζονται από την εξουσία
της ταυτιστικής λογικής του υποκειμένου ως α-νόητες υπάρξεις.
Αναπόφευκτα, η άρνηση της σχέσης και της διαφοράς οδήγησε
στην πολιτική επιβολή των ολοκληρωτικών ιδεολογιών του 20 αι-
ώνα, την καταστροφή του “άλλου”, τη μεθοδευμένη χειραγώγηση
και εξαπάτηση των μαζών, την οικολογική καταστροφή, την απονο-
ματοδότηση και ερήμωση του ψυχικού κόσμου, την υποταγή των
ανθρώπινων σχέσεων στη λογική του εργαλειακού Λόγου και της
ωφελιμιστικής και χρησιμοθηρικής ηθικής.

Η επικράτηση αυτού του είδους της γνωστικής σχέσης του ορθο-
λογικού όντος με τον φυσικό και κοινωνικό κόσμο κατέτεινε στο
θρίαμβο της ορθολογιστικής διάστασης του Λόγου που παρήγα-
γε σπουδαία επιτεύγματα, επιστημονικά και τεχνολογικά. Η εισα-
γωγή της μέτρησης και οι ποσοτικοποιημένες έννοιες συνέβαλλαν,
αναμφίβολα, στη διαμόρφωση ενός πνεύματος υπολογισμού και
ακρίβειας. Από την άλλη πλευρά όμως η μονομερής και δογματική
προσήλωση στην ορθολογιστική διάσταση του Λόγου, οδήγησε σε

μία κυριαρχική στάση έναντι της φύσης (ανθρώπινης και μη ανθρώπινης) και στον εξοβελισμό των υπόλοιπων ψυχικών και νοητικών ικανοτήτων του ανθρώπινου παράγοντα. Η μεταβολή της φύσης και του σύμπαντος υπαρκτού σ' ένα αντικείμενο ορισμού των εννοιών και των κατηγοριών του υποκειμένου είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός ανορθόλογου και εν τέλει άλογου κόσμου. Η αντικειμενικοποίηση της υποκειμενικής προοπτικής μέσω των εννοιολογικών-συμβολικών παραστάσεων που την νοηματοδοτούν και η φαντασιακή ταύτιση μ' αυτές, μετουσιώθηκε σε μαγική-γενεσιουργός αιτία ενός πεπρωμένου κυριαρχίας και εξουσίας. Το Υποκείμενο, ως Άνθρωπος, έγινε το είδωλο που κατοπτριζόταν η εικόνα του φυσικού και κοινωνικού κόσμου και με αυτήν την έννοια η σκέψη του Υποκειμένου -της Ανθρωπιστικής παράδοσης- ήταν σκέψη ειδωλο-ποιητική. Βέβαια, όπως ξαναγράψαμε στην εισαγωγή αυτού του κειμένου, η θετικιστική λογική του ταυτιστικού Λόγου και η αυτοαναφορικότητά του (αυτο-προσδιορισμός και αυτο-νοηματοδότηση του Λόγου, ο Λόγος ως Υποκείμενο), αποτελεί το "στέλεχος στο DNA" του Λόγου από τον γενέθλιο τόπο του, την Αρχαία Ελλάδα έως και το νεωτερικό ορθολογιστικό εγχείρημα του Διαφωτισμού. Το "άλλο" του Λόγου, η φαντασία, η ενόραση, η κριτική ικανότητα, οι επιθυμίες και τα πάθη, ο τυχαίος, ο μη ορισμένος, εμβόλιμος παράγοντας, τα άλλα όντα του φυσικού κόσμου και ο αδιάσπαστος δεσμός του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα κόσμο, υποβαθμίστηκαν ή και εκτοπίστηκαν για άλλη μια φορά από τον προβληματισμό του ορθολογικού υποκειμένου των Νεότερων Χρόνων, το οποίο αναγορεύθηκε σε ηθική-κανονιστική αξία, ρυθμιστική ιδέα και καταστατική αρχή όλων των σχέσεων που συνάπτει ο άνθρωπος με τον κόσμο.

ΠΡΟΛΟΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟ

Μέσα από την ιστορική διαδρομή της φιλοσοφικής σκέψης, που προσπαθήσαμε να ξεδιπλώσουμε στις σελίδες τούτου του γραπτού, αναδύεται και αναδεικνύεται, απρόσκοπτα, μία αναμφισβήτη-

τητη αλήθεια: Ολόκληρη η κοινωνιολογική, ψυχολογική, ακόμη και οικονομική ανθρώπινη σκέψη διυλίζεται στην ευρύτερη, και επεκτείνεται αυτής, διαδικασία της Φιλοσοφικής Σκέψης και Στοχασμού. Συνεπώς, ολόκληρος ο πολιτισμός του ανθρώπου καθιζάνει στη φιλοσοφική του ερμηνεία. Το σύνολο των υλικών και πνευματικών δημιουργημάτων του σαρκώνεται - πραγματώνεται στην Ιστορία μεν, θεωρείται στη Φιλοσοφία δε. Με τούτο τον τρόπο, Ιστορία και Φιλοσοφία λειτουργούν παραπληρωματικά η μία προς την άλλη.

Αν και υπάρχει πληθώρα ορισμών της έννοιας της, η φιλοσοφία, εν τούτοις, ορίζεται απ' όλους τους φιλόσοφους ως έρευνα και αναζήτηση όχι μόνο της γνώσης, αλλά ιδίως των αρχών της γνώσης, του ανθρώπινου πνεύματος σε αντιδιαστολή με την επιστήμη που επιμερίζει και διαιρεί τα φαινόμενα διασπώντας την ενότητά τους, για να μελετήσει τις μεταξύ τους σχέσεις, και τους νόμους που τα διέπουν. Η επιστήμη περιγράφει, ενώ η φιλοσοφία τείνει προς την εξήγηση.

Η επιστήμη αναφέρεται σε ορισμένα αντικείμενα ή φαινόμενα. Η φιλοσοφία αναφέρεται στην ολότητα του είναι όσον αφορά τον άνθρωπο, παρακάμπτοντας "-ισμούς" και θέσφατα, ακριβώς επειδή είναι άνθρωπος.

Για τις επιμεριστικές επιστήμες, ο κόσμος είναι ένας καθρέπτης σπασμένος, που κάθε κομμάτι του δίνει μια περιορισμένη ή θαμπή εικόνα της πραγματικότητας. Η φιλοσοφία προσαρμόζει τα κομμάτια και δίνει καθολική και καθαρή εικόνα, για τον κόσμο, ερευνά όχι μόνο τις σχέσεις μεταξύ των φαινομένων, αλλά τα φαινόμενα μόνα τους, τις λογικές προϋποθέσεις των όντων και τους σκοπούς τους. Για το λόγο αυτόν, χρησιμοποιεί τα αποτελέσματα των επιστημών που ερευνά με την επαγωγική σύνθεση και φτάνει στις αρχές του "Είναι" και του Γίνεσθαι.

Από την ανάγκη του καθορισμού της θέσης του ανθρώπου μέσα στο πραγματικό γεννιέται η φιλοσοφία, που γι' αυτό αναζητεί τις πρώτες αιτίες των όντων είναι επιστήμη αρχών. Πέραν όμως τούτου, αυτή ακριβώς η ανάγκη του αυτοκαθαρισμού του ανθρώπου είναι που καθιστά τη φιλοσοφική σκέψη επαναστατική αυτοδικαίως

επειδή χρειάζεται και θέλει όχι μόνο να ερμηνεύει, αλλά και να ανα-
τρέπει στο διηνεκές.

Πράγματι. Παρακολουθώντας όλη την περιπέτεια της δυτικής, του-
λάχιστον, φιλοσοφικής απελευθερωτικής κίνησης, βλέπουμε -από
την αρχαία Ελλάδα μέχρι τις μέρες μας- πως γεννήθηκε, αναπτύ-
χθηκε και ωρίμασε ο απελευθερωτικός Ορθός Λόγος πώς έδωσε τη
μάχη του με το σκοταδισμό και τις προλήψεις πώς και με ποιο τρόπο
επεδίωκε την αυτογνωσία του τα ρεύματα και τα υποσύνολα που
δημιουργήθηκαν και εξετράφησαν στους κόλπους του την αφαι-
ρετική ανθρωποκεντρική υπεραξία και το θετικισμό, που πάντοτε
ελλόχευαν στον πυρήνα του, με αποτέλεσμα το διαζυγίό του από
την Κατανοητική Φιλοσοφία (που κι αυτή υπήρχε, εν σπέρματι στον
πυρήνα του) και τη θλιβερή μετεξέλιξή του σε έναν άκραιο επιστη-
μονισμό-θετικισμό.

Όμως, από την άλλη μεριά, είδαμε την Επανάσταση της Φιλοσοφίας
του Ορθού Λόγου, σε μια υπέροχη ιστορική "στιγμή", να μετατρέ-
πεται σε συνολική ανθρώπινη χειραφέτηση. Ήταν όταν η Φιλοσο-
φία άγγιξε την Κατανόησή της κι έγινε Διαφωτιστικό και Εργατικό
Κίνημα, που θα έσπερνε τόσο την ατομική όσο και την κοινωνική
ανθρώπινη ανακατάταξη σε παγκόσμιο επίπεδο.

Βέβαια, το πρώτο εγχείρημα για την κατάληψη του ουρανού, ως
γνωστόν, απέτυχε... Όμως υπάρχει η υποθήκη όπως και η κληρο-
νομιά. Και απέτυχε, επειδή το αποκρυστάλλωμα της ανατρεπτικής
διαδικασίας του φιλοσοφικού ορθολογισμού που είναι η Κριτική της
Κριτικής Φιλοσοφίας, υπερίμνησε (και άρα υποτίμησε) τον παράγο-
ντα άνθρωπο. Βασίστηκε υπέρμετρα σ' αυτόν και οι προσδοκίες,
σε μεγάλο βαθμό, διαψεύστηκαν. Συνέπεια τούτης της απειρίσκε-
ψίας, ήταν ο μεταφυσικός θετικισμός της αγιοποίησης του ανθρω-
που. Οπωσδήποτε τούτη η διαδικασία ήταν αναπόφευκτη, αφού
ήταν αποτέλεσμα της εγγενούς αδυναμίας, όπως ξαναγράψαμε,
της ανθρωποκεντρικής υπεραξίας του ορθολογισμού, που καρπώ-
θηκε, εξ αντικειμένου, ολοκληρωτικά μια συνολικότερη ορθολογική
κοσμοθεώρηση.

Ήδη, και ενώ παρέρχεται ο 20^{ός} αιώνας, η φιλοσοφική σκέψη βρί-

σκεται στο κρισιμότερο, ίσως, σταυροδρόμι της ιστορίας της. Δύο
δρόμοι ξεκουλουριάζονται μπροστά της: Ο ένας είναι αυτός της
ακροτελεύτιας αποσύνθεσής της αυτός που οδηγεί προς τον από-
λυτο δογματισμό, τον ανομοιογενή συγκρητισμό και, εν τέλει, στον
σύγχρονο απόλυτο ιρασιοναλισμό. Ο άλλος προσανατολίζει, με
επιτακτικό ρυθμό, τον φιλοσοφικό στοχασμό του 21^{ού} αιώνα προς
τον επαναπροσδιορισμό του τόσο ως προς τα θεωρητικά και ιδεο-
λογικά ζητήματα που βάζει, όσο και ως προς την κριτική επεξεργα-
σία εννοιών και μεθόδων που μετέρχεται. Κοντολογίς, οδηγεί προς
την ανακαίνιση της Κριτικής Φιλοσοφίας προς την επανάκαμψη του
Κριτικού Λόγου, που θα αναχαιτίζει τόσο τον επιστημονισμό - θε-
τικισμό και τη σύγχρονη λογο-κρατία, όσο και την επιστροφή στα
αταβιστικά αντανάκλαστικά του αν-ορθολογικού ιδεαλισμού.

Το φιλοσοφικό αυτό ανάχωμα ακούει στο όνομα Κατανοητική Φιλο-
σοφία και θέτει, εκ νέου, τον Ορθό Λόγο προ των ευθυνών του: το
Όριο και την Αυτογνωσία του.

Κεφάλαιο VI

ΠΕΡΑΝ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ - Η ΜΕΤΟΥΣΙΩΣΗ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Η σύγχρονη φιλοσοφία της φύσης (Κοσμολογία) διευρύνει και υπερβαίνει τα ορθολογικά όρια της Ευκλείδειας Γεωμετρίας και της Νευτώνειας φυσικής φιλοσοφίας -Ύλη, Ενέργεια, Πεδίο, Κενό-Πλήρες.....

Η σύγχρονη φυσική αποδομεί τον “υλικό” κόσμο και μαζί τη νευτώνεια κλασική φυσική με την οποία μελετούσαμε το Σύμπαν. Η κοσμοεικόνα της νευτώνειας φυσικής αντικαθίσταται από τη σχετικιστική και κβαντική φυσική, καθώς και από τη φυσική των στοιχειωδών σωματιδίων. Αυτό που θεωρούσαμε ως αισθητή και εξατομικευμένη ύλη δεν αποτελεί παρά μια κατασκευή του αισθητηριακού μας συστήματος. Στο πλαίσιο της θεωρίας της σχετικότητας, η ύλη δεν είναι το αναλλοίωτο πλέγμα μορίων του Νεύτωνα, αλλά το πύκνωμα ενός ενεργειακού ρεύματος. Στο πλαίσιο του χωροχρόνου, η ύλη δεν αποτελεί μια διακεκριμένη οντότητα, αλλά μια ιδιομορφία του πεδίου. Ένα στοιχειώδες σωματίδιο δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας κινούμενος στροβίλος μέσα στο χώρο και τον οποίο δεν μπορούμε να αντιληφθούμε με τις αισθήσεις.

Εντέλει αυτό που οι αισθήσεις μας αντιλαμβάνονται ως διακριτή και στέρεη ύλη δεν αποτελεί παρά έκφραση μιας ιδιομορφίας του χώρου που είναι κενός. Το κενό δεν είναι άδειο και στατικό όπως αφελώς θεωρείται, αλλά είναι πλήρους βαρυτικής ενέργειας σε κίνηση η οποία αντιστοιχεί σε κάποια συγκεκριμένη ποσότητα μάζας. Η μάζα δεν θεωρείται παρά μια μορφή ενέργειας και κατά συνέπεια τα σωματίδια δεν αποτελούν παρά συμπυκνώσεις ενέργειας. Τα σωματίδια δεν απεικονίζονται πλέον ως στατικά τρισδιάστατα

αντικείμενα, αλλά σαν τετραδιάστατες οντότητες του χωροχρόνου. Από την άποψη του χώρου μοιάζουν με “αντικείμενα” που διαθέτουν κάποια μάζα, ενώ από την άποψη του χρόνου μοιάζουν περισσότερο με εξελικτικές διαδικασίες που απαιτούν την αντίστοιχη ενέργεια την πραγματοποιήσή τους. Η θεωρία των κβάντα εν προκειμένω, απέδειξε ότι τα σωματίδια δεν είναι απομονωμένοι κόκκοι ύλης, αλλά πρότυπα πιθανοτήτων, δεσμοί ενός αδιάσπαστου κοσμικού πλέγματος. Έτσι, λοιπόν, η θεωρία του πεδίου μας προτείνει να εγκαταλείψουμε την κλασική διάκριση ανάμεσα στο κενό και την ύλη. Μάλιστα αποδείχθηκε πως τα στοιχειώδη σωματίδια μπορούν να εμφανιστούν αυθόρμητα από το κενό. Το κενό περιέχει έναν απεριόριστο αριθμό σωματιδίων που δημιουργούνται και εξαφανίζονται ασταμάτητα. Το κενό παύει πλέον να θεωρείται σαν το παθητικό και αμέτοχο πλαίσιο όπου εξελίσσονται τα φυσικά φαινόμενα και αναγνωρίστηκε σαν μια δυναμική κατάσταση που έχει πρωταρχική σημασία. Η αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg επιτρέπει στα πλαίσια της κβαντικής θεωρίας πεδίου, ποικίλες διακυμάνσεις της ενέργειας του πεδίου σε όλο το χώρο, οι οποίες οδηγούν στη στιγμιαία υλοποίηση και πάλι εξαφάνιση ζευγών σωματιδίων. Κάθε πεδίο δυνάμεων δημιουργείται από την εναλλαγή σωματιδίων και κάθε σωματίδιο στο χώρο παριστάνει μια “υλοποίηση” στο συγκεκριμένο χωρικό σημείο του πεδίου. Υπό αυτή την έννοια το “κενό” παύει να είναι, πλέον, κενό.

Ο Χώρος και η Διάσταση - Ο Χωροχρόνος - Οι Μν Ευκλείδειες Γεωμετρίες και οι Πολλαπλές Διαστάσεις.....

Η Νέα κοσμολογική φιλοσοφία διευρύνει την έννοια του Σύμπαντος. Η κοσμοεικόνα της Νέας κοσμολογίας δεν περιορίζεται στο αισθητό και παρατηρήσιμο Σύμπαν της Νευτώνειας και Ευκλείδειας Γεωμετρίας, αντίθετα μέσω της αφαιρετικής λειτουργίας της νόησης και της μαθηματικής λογικής της “διεμβολίζεται” ο υπεραισθητός κόσμος του Σύμπαντος. Υποστηρίζεται ότι το τρισδιάστατο αισθητό και παρατηρήσιμο Σύμπαν της Ευκλείδειας γεωμετρίας αποτελεί μια απειροελάχιστη εκδήλωση της ευρύτερης τετραδιάστατης

συμπαντικής πραγματικότητας που είναι ενιαία και αδιαίρετη. Στην κλασική Κοσμολογία ο χώρος (τρεις διαστάσεις) και ο χρόνος γίνονταν αντιληπτές ως διακριτές - ασυνεχείς οντότητες, ενώ στη σχετικιστική φυσική ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν μια άτμητη και συνεχή οντότητα, την τετραδιάστατη χωροχρονική οντότητα. Η τέταρτη διάσταση συνδέεται με την ύπαρξη ενός μη Ευκλείδειου υπεραισθητού υπερ-χώρου (χώρος Ρίμαν) που ενυπάρχει μεν με το αισθητό Σύμπαν αλλά είναι αόρατο για τις ανθρώπινες αισθήσεις. Ο υπεραισθητός υπερ-χώρος εξελίσσεται στα πλαίσια του τετραδιάστατου χωροχρονικού συνεχούς. Οι πεπερασμένες αισθητηριακές και αντιληπτικές δυνατότητες της ανθρώπινης βιολογίας τέμνουν το αδιάσπαστο, συμπαντικό, τετραδιάστατο χωροχρονικό συνεχές σε πολλαπλά συστήματα τριδιάστατου χρόνου και χώρου. Οι τριδιάστατες μορφές και τα σχήματα που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας αποτελούν τομές στην αρχιτεκτονική του συμπαντικού χωροχρονικού συνεχούς και αντικειμενικοποιούν περιορισμένα τμήματα της ενιαίας συμπαντικής τετραδιάστατης χωροχρονικότητας. Η αντίληψη στο χώρο μορφοποιημένων σχημάτων και όγκων συνίσταται στο ότι στις ανθρώπινες αισθήσεις συγκεκριμενοποιούνται και καταγράφονται μόνο τμήματα του μη ευκλείδειου υπερ-χώρου που μας περιβάλλει. Αυτά τα τμήματα έχουν αποκοπεί αυθαίρετα από τον συνεχή και αδιαίρετο κοσμικό υπερ-χώρο που δε γίνεται αντιληπτός από τις αισθήσεις. Αυτός που γίνεται αντιληπτός και παρατηρήσιμος, είναι τα μικρά μόνο τμήματα του μη ευκλείδειου χώρου που συμπεριφέρονται ως ευκλείδειος χώρος και στα οποία διαθέτουμε δυνατότητα προσέγγισης και παρατήρησης με τις αισθήσεις μας. Έτσι, λοιπόν, ο τριδιάστατος κόσμος που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας είναι ο "ίσκιος" ενός τετραδιάστατου κόσμου που προβάλλεται "πάνω του".

Η Ολιστική δομή του Κόσμου - Οι ατοπικές αλληλεπιδράσεις - Ενδεχομενικότητα και Πιθανοκρατία - Ο Παρατηρητής ως "όν" του Κόσμου και όχι απέναντι από τον Κόσμο.....

Η κοσμοεικόνα της κλασικής φυσικής στη σύλληψη της θεωρητικής της δομής ήταν ατομιστική. Ο φυσικός κόσμος απεικονιζόταν ως ένα οργανωμένο σύνολο αυθύπαρκτων, αυτοτελών και ανεξάρτητων οντοτήτων, με πάγια προσδιορισμένες και αμετάβλητες ιδιότητες, οι οποίες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με νομοτελειακό τρόπο, ανεξάρτητα από το πλήθος και το μέγεθός τους. Επίσης, η κλασική φυσική είναι αναγωγιστική, δηλαδή αποβλέπει στην ερμηνεία των μορφών της ύπαρξης, των δομών και των σχέσεων της φυσικής πραγματικότητας έχοντας ως αφετηρία τα στοιχειώδη υλικά αντικείμενα των οποίων η ταυτότητα είναι αναλλοίωτη, δηλαδή δεν επηρεάζεται από τις πειραματικές συνθήκες και τις περιστάσεις στις οποίες εκδηλώνεται η ύπαρξή τους. Έτσι, η ποιοτική ποικιλία του φυσικού κόσμου ερμηνεύεται μόνο μέσω των ποσοτικών μεταβολών κατά τη διαδικασία της ατομικής συγκρότησης των σωμάτων. Η κλασική φυσική θεμελιώνεται στον καρτεσιανό δυϊσμό, "σκεπτόμενη ουσία" και "εκτεινόμενη ουσία", μ' αυτήν την αντίθεση διαχωρίζει και αντιπαραθέτει τον "εξωτερικό κόσμο" από την ανθρώπινη νόηση, αποκλείοντας κάθε δυνατότητα αλληλεπίδρασης ή αλληλοδιείσδυσης. Το γνωρίζον υποκείμενο, ο παρατηρητής με σύγχρονη ορολογία, αντιμετωπίζεται ως αποσπασμένος από το εξατομικευμένο αντικείμενο που παρατηρεί, το οποίο δομείται από συντελεσμένες, εγγενείς ιδιότητες. Το σύνολο των προαναφερθέντων γνωρισμάτων της κλασικής φυσικής μπορούν να αναχθούν στην αρχή της διαχωρισιμότητας. Με βάση την αρχή της διαχωρισιμότητας και των λογικών προϋποθέσεων που συνεπάγονται απ' αυτήν, τότε θα λέγαμε ότι στην κλασική φυσική το σύμπαν χαρακτηρίζεται: α) ως ένα κλειστό σύστημα που μπορεί να αναλυθεί στα διακριτά στοιχεία που το συνθέτουν, β) η κατάσταση του κάθε στοιχείου είναι πλήρως και επακριβώς προσδιορίσιμη, γ) η σχέση μεταξύ των στοιχείων του όλου σύμπαντος καθορίζεται μέσω αυστηρά αιτιακών νόμων.

Η κβαντομηχανική φυσική συνιστά μια στατιστική θεωρία της μικροσκοπικής δομής της ύλης. Ο στοχαστικός και στατιστικός χαρακτήρας της Θεωρίας δεν γίνεται αντιληπτός ως αποτέλεσμα ατέλειας των εμπειρικών μας τεκμηριώσεων ή ανεπάρκειας της υπολογιστικής μας ακρίβειας, ή ακόμη έλλειψης γνώσης του συνό-

λου των παραμέτρων ενός φυσικού συστήματος. Αντιθέτως, θεωρείται ότι συνιστά έκφραση της ενδεχομενικής και πιθανοκρατικής συμπεριφοράς της ύλης στο μικροσκοπικό επίπεδο, ο στοχαστικός και στατιστικός χαρακτήρας της θεωρίας νοείται πλέον ως εγγενής και συνεκτικός παράγοντας της φυσικής πραγματικότητας. Και αυτό γιατί το γνωρίζον υποκείμενον αντιμετωπίζεται ως ύπαρξη - εἶναι-τον-κόσμο και όχι ως ύπαρξη που τίθεται απέναντι από τον κόσμο, όπως στην κλασική αναπαραστασιακή οντολογία. Η μη- διαχωρίσιμη δομή της κβαντικής μηχανικής, τα πειραματικώς επικυρωμένα ολιστικά χαρακτηριστικά που αναφέρονται απ' αυτήν και η συνακόλουθη πλαισιοκρατική περιγραφή του φυσικού κόσμου, καθιστούν το γνωρίζον υποκείμενο, αναπόσπαστο τμήμα του φυσικού κόσμου. Και επειδή ο φυσικός κόσμος της κβαντικής φυσικής λειτουργεί ενδεχομενικά και πιθανοκρατικά τότε μόνο στοχαστικά και στατιστικά δύναται να διερευνηθεί.

Η κβαντική φυσική αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως μια μη διαχωρίσιμη Ολότητα, ως ένα σύνολο συσχετιζόμενων, αλληλομεταβαλλόμενων και αλληλοεπικαλυπτόμενων χωροχρονικών σχέσεων ή διαδικασιών που προσδιορίζουν την Ολότητα, με πιθανοκρατική στατιστική οροθέτηση και όπου μια μονοσήμαντη περιγραφή αυτού που μεταβάλλεται δείχνει ότι είναι αδύνατη ανεξάρτητα από τη μέθοδο και τα μέσα της παρατήρησης. Αυτό σημαίνει ότι η κβαντική οντότητα και οι ιδιότητές της αποκτούν οντική ύπαρξη μόνο όταν ενταχθούν εντός ενός πειραματικού πλαισίου. Το πειραματικό πλαίσιο δεν επιτελεί διαμεσολαβητικό ρόλο, ρόλο, δηλαδή, που πιστοποιεί οντότητες, ιδιότητες ή γεγονότα που προ-υπήρχαν. Αντίθετα, το πειραματικό πλαίσιο λειτουργεί ως μορφοποιητικός παράγοντας για τον παραγωγικό καθορισμό ενός γεγονότος. Τα δομικά στοιχεία του πειραματικού πλαισίου και οι ιδιαίτερες συνθήκες του, αποτελούν αναπόσπαστη συνιστώσα της συγκρότησης του κβαντικού γεγονότος ή της κβαντικής οντότητας. Λόγω της μη διαχωρίσιμης δομής της κβαντικής μηχανικής, όλων και στοιχεία που το απαρτίζουν, αλληλο-επηρεάζονται και αλληλο-καθορίζονται κατά τρόπο αμοιβαίο, η διάταξη των στοιχείων του όλου ρυθμίζεται από το όλον, ενώ το όλον εξαρτάται από τη συσχέτιση των μερών του.

Σύμφωνα με την αξιωματική διατύπωση της κβαντικής μηχανικής, κατά Βον Νόουμαν, η χρονική εξέλιξη της κατάστασης ενός συστήματος παρουσιάζει μια ιδιότυπη διττή κατάσταση. Ενώ, η κυματοσυνάρτηση ενός απομονωμένου (κλειστού) συστήματος αναπτύσσεται κατά έναν αιτιοκρατικό, συνεχή και συμμετρικό τρόπο, σύμφωνα με τη χρονοεξαρτημένη εξίσωση του Σρέντιγγερ, όταν αυτό το σύστημα παρατηρηθεί-μετρηθεί από ένα άλλο σύστημα τότε εισάγεται μέσω του αξιώματος της προβολής, η τυχαιότητα, η ασυνέχεια και η ασυμμετρία. Ο κβαντικός κόσμος ως ύλη-ενέργεια-πληροφορία είναι μη- διαχωρίσιμος, ολιστικός και συμμετρικός. και μ' αυτήν την έννοια "αρνείται" το τετελεσμένο των διαχωρισμών. Ο κόσμος της κβαντικής φυσικής ως ζεύγος δυνητικότητας-πραγματικότητας είναι το σύνολο όλων των προοπτικών και των δυνατοτήτων μέχρι που τίθεται υπό παρατήρηση. Με την παρατήρηση η συμμετρία, ως εύτακτη Ολότητα, καταρρέει και έτσι εμφανίζονται υλικές μορφές και σχήματα στο χωροχρονικό συνεχές που ομοιάζουν της αρχικής συμμετρίας, αποτελούν θα λέγαμε "ατελή" της αντίγραφα.

Η κοσμοεικόνα της κβαντικής φιλοσοφίας επαναπροσδιορίζει τις κλασικές οντολογικές και μεταφυσικές πεποιθήσεις για τον κόσμο και αυτό γιατί: α) θεμελιώδες χαρακτηριστικό του κβαντικού κόσμου είναι η αδιαίρετη ενότητα του όλου συμπαντικού κόσμου. β) Δεν μπορούμε να διερευνήσουμε και να προσπελάσουμε γνωστικά το όλον γιατί κάθε φορά που το παρατηρούμε τέμνουμε το όλον σε μέρη. Ο παρατηρητής, σύμφωνα με το αξίωμα της κβαντικής μέτρησης, σπάει τη χρονική συμμετρία κατά τη διαδικασία μέτρησης και έτσι εισάγει το βέλος του χρόνου στο σύμπαν. Η αδιαίρετη και μη -διαχωρίσιμη υφή του κόσμου διαπιστώνεται από το γεγονός ότι από την ανασύνθεση των μερών του όλου, που βρίσκονται σε σχέσεις αμοιβαιότητας και συμπληρωματικότητας, δεν προκύπτει το όλον. γ) Το παρατηρησιακό ενέργημα είναι πάντα πλαισιωμένο από το εννοιολογικό σύστημα, τις πειραματικές συνθήκες, το αντικείμενο προς παρατήρηση, την αλληλεπίδραση κατά την παρατήρηση. Αυτοί οι παράγοντες, οι οποίοι συνιστούν οργανικά συναρτώμενους όρους κατά την "πρόσληψη" του πραγματικού, επηρεάζουν πάντοτε το πραγματικό και το μεταβάλλουν και μ' αυτήν την έννοια το αποτέλεσμα της παρατήρησης είναι αβέβαιο και απροσδιόριστο

δ) έτσι το σύγχρονο οντολογικό παράδειγμα της σύγχρονης φιλοσοφίας της φύσης αποκλείει a priori τη δυνατότητα απόλυτης γνώσης και βέβαιης πρόβλεψης. ε) από τα παραπάνω συνάγεται ότι η φυσική πραγματικότητα συνιστά συναρτησιακή κατηγορία, συναρτησιακή ως προς το ρόλο συμμετοχής του γνωρίζοντος υποκειμένου. Η “εξωτερική” πραγματικότητα δεν αντιμετωπίζεται ως ύπαρξη προ-δεδομένη, ως προ-καθορισμένη που τίθεται προς περιγραφή, αλλά ως δυνητικότητα πολλαπλών πραγματικοτήτων, οι οποίες θα καθοριστούν και θα συν-διαμορφωθούν από τον παρατηρητή.

Το αυτο-οργανωμένο Χάος και η Τυχαιότητα.....

Με τη δυναμική αστάθεια των φυσικών συστημάτων που υποστηρίζει η χαοτική φυσική, αμφισβητούνται οι ντετερμινιστικοί νόμοι του Νεύτωνα (κυρίως ο νόμος σύνδεσης της δύναμης με την επιτάχυνση) που ενσωμάτωσαν στη νεότερη φυσική την ιδέα ότι οι νόμοι αιτίου και αποτελέσματος διέπουν πλήρως όλες τις κινήσεις και τη δομή του υλικού κόσμου και ότι το σύμπαν ξεδιπλώνεται στο χρόνο με προκαθορισμένους νόμους που αποκλείουν κάθε απόκλιση ή τυχαιότητα. Συνεπώς, οι νόμοι της φύσης τους οποίους διατυπώνει η φυσική επιστήμη σχετίζονται με μια ιδανική γνώση που αντιστοιχεί στη βεβαιότητα. Από τη στιγμή που οι αρχικές συνθήκες είναι δεδομένες και τα πάντα μπορούν να προσδιοριστούν, τότε η ανθρώπινη γνώση οδηγείται εγγύτερα στην κατανόηση της άχρονης ουσίας του στατικού σύμπαντος.

Ο ντετερμινισμός και η χρονική συμμετρία (που διατηρούνται στην κβαντική μηχανική μιας που η εξίσωση του Σρέντιγγερ είναι επίσης ντετερμινιστική και αναστρέψιμη στο χρόνο μέχρι να μετρηθεί οπότε σπάει όταν εισάγεται μέσω του αξιώματος της προβολής, η τυχαιότητα, η ασυνέχεια και η ασυμμετρία) τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του νόμου της Νευτώνειας φυσικής αμφισβητούνται από τη σύγχρονη χαοτική φυσική (φυσική των δυναμικών και πολύπλοκων συστημάτων) που αποκαλύπτει ότι οι διεργασίες με τις οποίες δημιουργούνται εύτακτες δομές (από ένα κύτταρο έως έναν γαλαξία)

παραμένει αβέβαιη και απρόβλεπτη. Δεν μπορούμε με απόλυτη ακρίβεια να υπολογίσουμε τη συμπεριφορά πολλών φαινομένων γιατί οι διαδικασίες και οι χρονικές εξελίξεις που τα χαρακτηρίζουν είναι ακραία και ευαίσθητα εξαρτημένες από τις αρχικές συνθήκες. Επίσης, η φυσική των διαδικασιών μακράν της ισορροπίας υποστηρίζει ότι από καταστάσεις χάους και αταξίας εμφανίζονται τυχαία, αλλά αυτο-οργανωμένα, πολύπλοκες δομές ευταξίας και οργάνωσης που διέπονται από μη αναγώγιμες και μη αναστρέψιμες, χρονικά, διαδικασίες. Η τυχαιότητα δεν σημαίνει άρση του ντετερμινισμού ή απουσία προβλεψιμότητας γιατί σ’ αυτήν την περίπτωση κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα θα καταντούσε μάταιη και ανώφελη. Αντίθετα, στη φυσική των διαδικασιών μακράν της ισορροπίας, υποστηρίζεται το ντετερμινιστικό χάος, δηλαδή μεταξύ των δύο παραστάσεων, ενός πλήρως ντετερμινιστικού κόσμου που αποκλείει την καινοτομία και ενός πλήρως τυχαίου και αυθαίρετου κόσμου, αναδύεται μια περιγραφή του φυσικού κόσμου όπου οι φυσικοί νόμοι αντιστοιχούν σε μια μορφή κατανόησης που εκφράζεται από τις μη αναστρέψιμες πιθανοκρατικές παραστάσεις. Αυτές συνδέονται με την αστάθεια και είτε σε μικροσκοπικό είτε σε μακροσκοπικό επίπεδο, περιγράφουν τα φυσικά γεγονότα ως δυνατότητες, χωρίς να τα ανάγουν σε αναπόφευκτες και προβλέψιμες συνέπειες ντετερμινιστικών νόμων. Η έννοια της μη αναστρεψιμότητας συνδέεται με την πιθανοκρατική διατύπωση των νόμων της φύσης, αυτό σημαίνει ότι το μέλλον δεν είναι δεδομένο και προβλέψιμο. Αντίθετα, η μη αναστρέψιμη φορά του χρόνου περιορίζει τη βεβαιότητα, αυξάνει την αβεβαιότητα. Έτσι, παρουσιάζεται μια κοσμολογική πραγματικότητα όπου η δημιουργικότητα και η ελευθερία αποτελούν δομικές σταθερές της.

Πέραν του Απολύτου - το μη Ορίσιμο και η Διαβάθμιση

Στα μαθηματικά, τα δύο θεωρήματα του Γκέντελ και τα θεωρήματα των Λοβενχάιμ-Σκόλεμ αμφισβητούν τη 0-1 φύση των κλασικών καντοριανών μαθηματικών και την Αριστοτέλεια δίτιμη λογική. Τα μη-καντοριανά μαθηματικά εμπεριέχουν ως δομικό στοιχείο τους

την ασάφεια, το διφορούμενο, το αμφίπλευρο και το δυναμικό άπειρο. Θα λέγαμε ότι στα μη καντοριανά μαθηματικά εισάγεται η λογική της διαβάθμισης, του μεταβαλλόμενου και του πολύπλοκου. Να σημειώσουμε ότι οι καινοτόμες εξελίξεις στη μαθηματική σκέψη και τη λογική επεκτείνουν και διευρύνουν τα καντοριανά μαθηματικά που διέπονται από σαφήνεια, ακρίβεια και το ενεστωτικό άπειρο. Επίσης, τα θεωρήματα του Γκέντελ, τα οποία διέπονται από την Αρχή της αντίφασης συμβιβαστού και πληρότητας, καταδεικνύουν ότι η μαθηματική δομή των φυσικών θεωριών δεν μπορεί να μας οδηγήσει σε μια καθολική και οριστική διάκριση αλήθειας και ψεύδους. Έτσι, σε κάθε μορφή επιστημονικής εξήγησης που εξαρτάται από τη λογική παραγωγή εντός ενός τυπικού αξιωματικού συστήματος, ερχόμαστε αντιμέτωποι με τους περιορισμούς που επιβάλλει το θεώρημα της μη πληρότητας του Γκέντελ, σύμφωνα με το οποίο κάθε πρωτοβάθμια θεωρία που “περιέχει” ένα σημαντικό τμήμα της αριθμητικής είναι κατ’ ανάγκην, μη πλήρης, με την έννοια ότι περιέχει προτάσεις των οποίων η τιμή αληθείας δεν γίνεται να προσδιοριστεί βάσει των αξιωμάτων της θεωρίας. Αυτή η μαθηματική ανακάλυψη πλήττει καίρια τη δυνατότητα διατύπωσης μιας “θεωρίας των πάντων”.

Πέραν του γνωσιολογικού σχεδίου της νεωτερικότητας.....

Η ιστορική εξέλιξη της γνωσιολογίας στους νεότερους χρόνους, τόσο στην ορθολογιστική (Καρτέσιος) όσο και στην εμπειριστική (Λόκ) έκφανσή της αποκόβεται από την Αριστοτέλεια τροπικότητα της γνώσης. Σύμφωνα μ’ αυτήν, η αναπαράσταση της νοητικής εικόνας έχει συμμετρική σχέση με το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται. Με άλλα λόγια, η γνώση συνίσταται στην νοητική (εσωτερική) αναπαράσταση του εξωτερικού κόσμου. Στον Καρτέσιο ο νους στρέφεται στοχαστικά στον εαυτό του αναζητώντας τις προϋποθέσεις για να θεμελιώσει με βεβαιότητα τη γνώση. Η ενδοσκοπική ενέργεια του νου αποβλέπει στην εξέταση των νοητικών εικόνων-ιδεών ανεξάρτητα από αυτό που οι νοητικές εικόνες-ιδέες αναπαριστούν. Αυτή η εξέλιξη καθιστά τη γνωσιολογία, μια γνωσιολογία

των αναπαραστάσεων. Από τον Καντ και εντεύθεν η γνωσιολογική αντίληψη μετασχηματίζεται σε θεμελιοκρατική, με άλλους λόγους η γνωσιολογία λειτουργεί ως υπόβαθρο και θεμέλιο της γνωσιοθεωρητικής και επιστημονικής πρακτικής. Το Καντιανό γνωσιολογικό εγχείρημα εξηγείται και κατανοείται μέσα στο κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο της νεότερης κοινωνίας. Το νεωτερικό πλαίσιο νοηματοδοτεί τις ανθρώπινες δραστηριότητες με γνώμονα τις ηθικές αρχές της ατομικής ευθύνης, της αυτονομίας και της αυτοδιάθεσης του ατόμου. Μ’ αυτόν το τρόπο συντάσσονται οι ανθρωπολογικές πίστεις των τελευταίων αιώνων.

Η σύγχρονη γνωσιοθεωρία αποκαλύπτει τον ιδεολογικοποιημένο χαρακτήρα των νεωτερικών παραστάσεων για τον κόσμο. Αναγνωρίζεται, πλέον, ο δημιουργικός, επινοητικός και κατασκευαστικός ρόλος του υποκειμένου στη συγκρότηση του κόσμου της εμπειρίας, αλλά και του “λόγου” που συγκροτεί τον κόσμο: η φιλοσοφική και επιστημονική γνώση και πρακτική διαμορφώνεται από τα υποκείμενα στις επικοινωνιακές ανταλλαγές και διαπραγματεύσεις που διενεργούν, μέσα σε συγκεκριμένα μεταφυσικά, κοσμοθεωρητικά και κοινωνικο-πολιτικά πλαίσια που καθορίζουν τις γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις των πεδίων της έρευνας. Οι ενδο-κοινωνικές προκείμενες του διερευνητικού εγχειρήματος προβάλλονται-επιδρούν στον κόσμο, τα πράγματα και τις φυσικές διεργασίες και τον επηρεάζουν και επηρεάζονται με τη σειρά τους. Έτσι, ο τρόπος συγκρότησης των παραστάσεων είναι αποτέλεσμα της αμοιβαίας αλληλεπίδρασης του κοινωνικοποιημένου ανθρώπου και του κόσμου.

Ακριβώς γι’ αυτό το λόγο ο επιστήμονας στοχάζεται και αναστοχάζεται το γνωσιοθεωρητικό λόγο που παράγει και παράγεται από τη δράση του: κατανοεί τις κοινωνικο-πολιτιστικές συνθήκες παραγωγής των παραστάσεων του, τις σχέσεις που συνάπτουν αυτές οι παραστάσεις με τον κόσμο και τους συνανθρώπους του, επιδιώκοντας μέσω των αρχών της αυτοκατανόησης και του αναστοχασμού που εφαρμόζει πάνω στην πρακτική της παραγωγής, να εντοπίσει και να αμφισβητήσει την ιδεολογικοποίηση στην οποία υπόκειται *a priori*. Και λέμε υπόκειται *A priori* γιατί ο λογικός και εμπειρικός φορέας της ερευνητικής εργασίας για να ερμηνεύσει και να εξηγήσει το

ερευνώμενο στο οποίο στοχεύει κάθε φορά, αξιοποιεί-προβάλλει τα νοητικά-γνωστικά σχήματα του. Αυτά μπορούν να αναλυθούν σε κοσμοθεωρητικά, γνωσιοθεωρητικά, ιδεολογικά, κατηγοριακά, γλωσσικά και κοινωνικο-πολιτικά ενδιαφέροντα και προσδοκίες. Με αυτήν την έννοια, το παρατηρησιακό ενέργημα δεν είναι αξιολογικά ουδέτερο, αντίθετα είναι προ-ορισμένο, δηλαδή, πλαισιωμένο από το σύστημα των συμβολικών αναπαραστάσεων που δομούν το βιο-ψυχο-νοητική ύπαρξη του κοινωνικοποιημένου όντος μιας δεδομένης εποχής. Έτσι, το υποκείμενο παρα-βλέπει, παρα-ποιεί, και αλλοιώνει αυτό που παρατηρεί.

Η σύγχρονη Φιλοσοφία της Επιστήμης και η αμφισβήτηση του Θετικισμού

Η σύγχρονη φιλοσοφία της επιστήμης (επιστημολογία) με πρωταγωνιστές τους K. Popper, T. Kuhn, I. Lakatos, P. Feyerabend, Hanson κ.ά. ασκεί καταλυτική κριτική στις κυρίαρχες αντιλήψεις του θετικιστικού και νεο-θετικιστικού μοντέλου για τη γνώση και ουσιαστικά υποβαθμίζει την αξιοπιστία του. Οι κυριότερες επικρίσεις κατά του θετικισμού στοχεύουν στις παρακάτω θεμελιώδεις αρχές του:

α) Επιστημονισμός ή ενότητα της επιστημονικής μεθόδου. Μεθοδολογικά, ο θετικισμός δεν αναγνωρίζει καμιά διαφορά μεταξύ των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών. Η υιοθέτηση, όμως, της ενότητας της επιστημονικής μεθόδου γίνεται με ταυτόχρονη παραδοχή του κυρίαρχου ρόλου των φυσικών επιστημών, αφού γενικώς αυτές εκλαμβάνονται ως το μοντέλο των κοινωνικών επιστημών. Το αποτέλεσμα είναι ο επιστημονισμός, δηλαδή, η άποψη ότι η σημασιολογική ερμηνεία της γνώσης απορρέει μόνο από τις φυσικές επιστήμες.

Στην κριτική μας που ακολουθεί, θα συνοψίσουμε, σχηματικά, τις επικρίσεις που έχει δεχθεί το θετικιστικό και νατουραλιστικό παράδειγμα για τη γνώση. Όλοι οι στοχαστές και όλα τα ρεύματα της κοινωνικής θεωρίας και σκέψης που αντιτίθενται στο θετικισμό συγκλίνουν στο εξής σημείο: Η μέθοδος της φυσικής επιστήμης δεν

μπορεί να μεταφερθεί άμεσα στις κοινωνικές επιστήμες και αυτό γιατί οι κοινωνικές επιστήμες ασχολούνται μ' έναν προ-ερμηνευμένο κόσμο συμβάντων, δηλαδή μ' έναν κοινωνικό κόσμο στον οποίο οι κατηγορίες της εμπειρίας έχουν ήδη διαμορφωθεί από και μέσα στα πλαίσια της "νοηματικής συμπεριφοράς των ανθρώπινων υποκειμένων και των μεταξύ των επικοινωνιακών ανταλλαγών και διαντιδράσεων. Ο κοινωνικός επιστήμονας δεν "παρατηρεί" φυσικά συμβάντα, αλλά μετέχει ως δρων κοινωνικό υποκείμενο στα συμβολικά-νοηματικά συστήματα που ερευνά, αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να μελετήσει τα κοινωνικά συμβάντα "από έξω", σαν ήταν "πράγματα". Σκοπός του είναι η ερμηνεία και η κατανόηση των λόγων, των προσδοκιών και των τρόπων που μετέρχονται οι άνθρωποι στις κοινωνικές τους σχέσεις, αλλά και το πώς βιώνουν, υποκειμενικά, την εμπειρία των κοινωνικών σχέσεων. Ο κοινωνικός επιστήμονας μπορεί να κατανοήσει τους ανθρώπους γιατί μετέχει του κοινωνικού κόσμου που αποτελεί το "αντικείμενο" της έρευνάς του και μ' αυτή την έννοια το ερμηνευτικό εγχείρημα του δεν μπορεί να είναι ιδεολογικά και αξιολογικά ουδέτερο. Στόχος του δεν είναι η αναζήτηση των νόμων που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά ή τον κοινωνικό κόσμο, αλλά η κατανόηση του νοήματός του και η εύρεση των κοινωνικο-ψυχολογικών προϋποθέσεων που συνέβαλλαν στη διαμόρφωσή τους. Τα ιστορικο-κοινωνικά φαινόμενα είναι μοναδικά και ανεπανάληπτα και συνδέονται με σχέσεις αξιών και σκοπού, ενώ τα φυσικά φαινόμενα συνδέονται με σχέσεις αιτιότητας. Απ' αυτό συνάγεται ότι ο κοινωνικός επιστήμονας δεν μπορεί να διατυπώσει νόμους και προχωρήσει σε προβλέψεις. Η πρόθεση της θετικιστικής κοινωνιολογίας να ανακαλύψει κοινωνικούς "νόμους" μετατρέπει την κοινωνιολογία σε κοινωνική τεχνολογία.

Για το ίδιο θέμα που μας απασχολεί, οι ΓΚανταμερ και Χάιντεγκερ με την φαινομενολογική ερμηνευτική τους, εισάγουν την κατανόηση ως την οντολογική προϋπόθεση της ανθρώπινης κοινωνίας. Η κατανόηση προηγείται του γνωστικού υποκειμένου και της γνωστικής πράξης του και μ' αυτή την έννοια η διάκριση σε φυσικές και κοινωνικές επιστήμες ακυρώνεται. Η κατανόηση συνιστά την αρχέγονη υπαρκτική συνθήκη της ύπαρξης και έχει σχέση με τη δυνατότητα του Είναι, ως χρονικότητα, η οποία είναι το δομικό στοιχείο της

ανθρώπινης ύπαρξης. “Το Είναι καθαυτό είναι χρόνος” απ’αυτή τη θέση συνεπάγεται ότι η φύση της ανθρώπινης ύπαρξης βρίσκεται στην ιστορικότητα και τη χρονικότητα της, είναι-μέσα-στον-κόσμο. Η ιστορικότητα του βιοτικού κόσμου αποτελεί την *a priori* συνθήκη που καθιστά δυνατή τη γνώση και την αυτοσυνειδησία. Η κατανόηση αποβαίνει ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται η ιστορικότητα της ύπαρξης, μέσω του ερμηνευτικού εγχειρήματος. Το ιδεώδες της αντικειμενικής γνώσης, η αμεροληψία και η ακρίβεια, ως αιτήματα της νεωτερικής σκέψης και η σύνδεσή τους με τη μέθοδο των φυσικών επιστημών, αντικρούεται και καταρρίπτεται. Οποιοδήποτε γνωστικό ενέργημα συνιστά *a priori* ερμηνευτικό εγχείρημα. Ο ερμηνευτής είναι προ-διαμορφωμένος μέσα στον ιστορικό κόσμο ζωής που νοηματοδοτεί την ύπαρξή του. Ακόμα και η διάκριση μεταξύ φυσικών και κοινωνικών επιστημών που συνίσταται στις διαφορετικές μεθόδους που χρησιμοποιούν αυτά τα δύο θεωρητικά και ερευνητικά εγχειρήματα δεν μπορούν να εξαλείψουν την ερμηνευτική εμπειρία από τις μεθοδολογικές τους μέριμνες. Ως εκ τούτου το ιδεώδες της αν-ιστορικής, αντικειμενικής και καθολικής αλήθειας πλήττεται μιας που αναγνωρίζεται η ιστορικότητα της γνώσης και της ερμηνείας. Η φαινομενολογική ερμηνευτική των Χάιντεγκερ, ΓΚανταμερ, συμπίπτει με τις νεότερες εξελίξεις στη φιλοσοφία της επιστήμης. Χαρακτηριστικά θα αναφέρουμε τη δήλωση του επιστημολόγου Μπασκάρ: “Τα πράγματα υπάρχουν και ενεργούν ανεξάρτητα από τις περιγραφές μας, αλλά μπορούμε να τα γνωρίσουμε μόνο μέσα από τις ιδιαίτερες περιγραφές. Οι περιγραφές ανήκουν στον κόσμο της κοινωνίας και των ανθρώπων, τα αντικείμενα στον κόσμο της φύσης. Εκφράζουμε τη δική μας κατανόηση για τη φύση και τη σκέψη”.

β)Φυσιοκρατία ή φαινομενοκρατία. Για το θετικισμό, το αντικείμενο της επιστημονικής μεθόδου είναι μια εξωτερική πραγματικότητα και η επιστήμη σηματοδοτείται από τα παρατηρούμενα φυσικά φαινόμενα. Η θέση αυτή συνεπάγεται αφενός τη φυσιοκρατία, δηλαδή, την ανάδειξη της φυσικής-εμπειρικής προέλευσης της γνώσης, κι αφετέρου τη φαινομενοκρατία ή αντικειμενισμό, δηλαδή, την αποδοχή μιας αντικειμενικής και αυθύπαρκτης υπόστασης των φαινομένων.

Η απάντηση στα παραπάνω επιχειρήματα στοιχειοθετείται από τη θέση του υπο-προσδιορισμού της θεωρίας από τις εμπειρικές ενδείξεις και τη θέση της θεωρητικής επιβάρυνσης της παρατήρησης. Και οι δύο αυτές οι κριτικές θέσεις για το θετικισμό, κυοφορήθηκαν αρχικά στα πλαίσια του συμβατισμού, που ιστορικά αποτελεί τον πρώτο κύριο πόλο αντίθεσης στον θετικισμό (ή, καλύτερα, τον επαγωγισμό). Η βασική θέση της επιστημολογίας του συμβατισμού είναι ότι οι επιστημονικοί νόμοι (όπως της Νευτώνειας μηχανικής) και τα μαθηματικά αξιώματα (όπως της Ευκλείδειας γεωμετρίας) δεν είναι ούτε πειραματικές επαγωγικές γενικεύσεις ούτε *a priori* γνώση αλλά αποτελούν συμβάσεις ή γλωσσικούς ορισμούς. Ο Γάλλος φιλόσοφος της επιστήμης, Πουανκαρέ, θεωρείται ο κύριος εμπνευστής του συμβατισμού.

Η θέση του υπο-προσδιορισμού της θεωρίας από τις εμπειρικές ενδείξεις απορρίπτει τη δυνατότητα του πλήρως εμπειρικού προσδιορισμού της θεωρίας, δηλαδή, τη δυνατότητα να υπάρχει μόνο ένας θεωρητικός σχηματισμός που να βρίσκεται σε καθολική συμφωνία με την εμπειρία. Η αιτιολόγηση της θέσης του υπο-προσδιορισμού εδράζεται σε κάποια επιχειρήματα που αναπτύχθηκαν από τους Ντουνχέμ και Κουάιν και, για το λόγο αυτό, η θέση του εμπειρικού υπο-προσδιορισμού της θεωρίας ονομάζεται και θέση Ντουνχέμ-Κουάιν (παρότι οι δυο εκδοχές των Ντουνχέμ και Κουάιν δεν συμπίπτουν πλήρως).

Ερχόμαστε τώρα στη θέση της θεωρητικής επιβάρυνσης της παρατήρησης, που κι αυτή αρχικά προέρχεται από τον Ντουνχέμ. Χαρακτηριστικά ο Ντουνχέμ διατύπωνε το κεντρικό σημείο της θέσης αυτής με τον εξής τίτλο ενός κεφαλαίου του βιβλίου του: “Ένα Πείραμα στη Φυσική Δεν Είναι Απλώς η Παρατήρηση Ενός Φαινομένου Είναι, Επιπλέον, η Θεωρητική Ερμηνεία του Φαινομένου Αυτού.” Μεταγενέστερα η θέση αυτή υιοθετήθηκε και αναπτύχθηκε από τους Κουν, Φογιέρμπαντ, Βομ, Χάνσον, Τούλμιν.

Η θεωρητική επιβάρυνση των παρατηρήσεων, δηλαδή, η θέση ότι οι παρατηρήσεις είναι διαποτισμένες από τη θεωρία, συνήθως γίνεται κατανοητή με δύο έννοιες.

α) Με την έννοια ότι οι παρατηρήσεις περιλαμβάνουν επικουρικές υποθέσεις με τη μορφή θεωριών μέτρησης, ψυχολογίας της παρατήρησης, γλωσσολογικής ταξινόμησης κοκ.

β) Και με την έννοια ότι αυτό που θεωρείται σαν η σχετική και ακριβής εμπειρική ένδειξη προσδιορίζεται, εν μέρει, από το θεωρητικό παράδειγμα, το οποίο υποτίθεται η εμπειρική ένδειξη έχει σκοπό να ελέγξει. Η πρώτη έννοια αντιστοιχεί στη θέση του εμπειρικού υποπροσδιορισμού της θεωρίας. Συνέπεια της έννοιας αυτής της θεωρητικής επιβάρυνσης των παρατηρήσεων είναι ότι οι επιστήμονες μπορούν εξ αρχής να δυσπιστούν μπροστά σε μια συγκεκριμένη παρατήρηση αμφισβητώντας την ισχύ των συστατικών της υποθέσεων. Η δεύτερη έννοια της θέσης της θεωρητικής επιβάρυνσης των παρατηρήσεων έχει κάποιες ενδιαφέρουσες συνέπειες για το ρόλο των παρατηρήσεων στην επιλογή της θεωρίας. Προφανώς, με την έννοια αυτή, οι παρατηρήσεις δεν μπορούν να λειτουργήσουν σαν αμερόληπτοι διαιτητές στην επιλογή θεωριών, όταν η σημασία τους, ο χαρακτήρας τους και η ίδια, η εκτίμηση-μέτρησή τους εξαρτώνται από ανταγωνιστικές θεωρίες. Έτσι, τελικά, οι θεωρητικά επιβαρυνμένες παρατηρήσεις μπορούν να οδηγήσουν σε μεταξύ τους ασύμμετρα παραδείγματα (με την έννοια του Kuhn). Ακόμη, όμως, κι αν οι υποστηρικτές διαφορετικών θεωριών συμφωνήσουν στη σημασία ενός κρίσιμου πειράματος, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι διαφορετικές θεωρητικές προτεραιότητες των επιστημόνων θα διαφοροποιήσουν τη φύση και της ίδιας της αξιολόγησης τους αλλά και των μέσων που χρησιμοποιούν για να εκτιμήσουν το πείραμα. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η θέση της θεωρητικής επιβάρυνσης των παρατηρήσεων δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ύπαρξη διαφορετικών επιστημονικών προτεραιοτήτων. Και είναι στις προθέσεις των κοινωνικών μελετών της επιστήμης η κοινωνιολογική κατανόηση αυτών των διαφορών στα πλαίσια συγκεκριμένων επιστημονικών πρακτικών.

γ) Εμπειρισμός. Στη βάση της θετικιστικής επιστημολογίας βρίσκεται η εμπειρική παρατήρηση (κριτήριο της επαλήθευσης), η οποία υλοποιείται με την πειραματική μέθοδο. Η αναντίρρητη αναγνώριση του θετικού χαρακτήρα της εμπειρίας ως του αποκλειστικού

κριτηρίου της αλήθειας αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα του θετικισμού, σ' όλες τις μορφές της Ελληνο-Δυτικής φιλοσοφικής παράδοσης. Ο Karl Popper, από τη δεκαετία του '30, στρέφεται εναντίον στη θετικιστική επικύρωση και απορρίπτει τη λογική της επαγωγής. Στη θέση τους, ο Popper θεμελιώνει την αρχή της διαψευσιμότητας και δέχεται μόνο την παραγωγική λογική. Για να βγει από το αδιέξοδο αυτό της επαγωγικής λογικής, ο Popper διαμορφώνει έναν άλλο τρόπο συναγωγής, στον οποίον αντικαθιστά την αρχή της επαλήθευσης με την αρχή της διάψευσης. Η επιστημολογική μέθοδος του Popper, που βασίζεται σε εικασίες και ανασκευές, είναι επίσης γνωστή σαν διαψευσιοκρατία ή μέθοδος δοκιμής και λάθους. Σύμφωνα με αυτήν, η επιστήμη δεν ξεκινά από τις παρατηρήσεις, για να προχωρήσει μετά σε επαγωγικές συναγωγές, όπως ισχυρίζονται οι επαγωγιστές. Αντιθέτως, αρχικά τίθενται κάποιες εικασίες, δηλαδή, υποθετικά συμπεράσματα, τα οποία στη συνέχεια οι επιστήμονες υποβάλλουν σε εμπειρικές δοκιμασίες προσπαθώντας να τα ανασκευάσουν κρατώντας απέναντί τους μια κριτική στάση και πειραματιζόμενοι με εναλλακτικές υποθέσεις. Στην θέση, λοιπόν της επαγωγικής λογικής (τη συναγωγή από το ειδικό στο γενικό), ο Popper βάζει την παραγωγική λογική (τη συναγωγή από το γενικό στο ειδικό) μέσω της διάψευσης (ανασκευής) μιας υπόθεσης (εικασίας).

Μια επιστημονική θεωρία, που επιβιώνει μετά από ένα σημαντικό πλήθος κριτικών ελέγχων και πειραματικών δοκιμασιών, μπορεί να γίνει μόνο προσωρινά αποδεκτή, ποτέ σε οριστική βάση, μέχρις ότου συμβεί να απορριφθεί σε κάποια ενδεχόμενη μελλοντική δοκιμασία. Με άλλα λόγια, καμιά θεωρία δεν είναι για τον Popper επαληθεύσιμη, απλώς μπορεί να έχει υψηλό βαθμό εμπειρικής ενίσχυσης, κάτι που σημαίνει ότι όλες οι επιστημονικές θεωρίες είναι εν δυνάμει διαψεύσιμες. Επιπλέον, πολλές φορές, υπάρχουν επιστημονικές θεωρίες, που μολονότι ήδη έχουν διαψευσθεί, συνεχίζουν να γίνονται αποδεκτές. Σαν ένα τέτοιο παράδειγμα, ο Popper συνήθιζε να φέρνει τη Νευτώνεια μηχανική. Η θεωρία του Νεύτωνα βρισκόταν σε μια εντυπωσιακή συμφωνία με την παρατήρηση και το πείραμα από τον καιρό που πρώτο-εμφανίσθηκε (το 1687) ως το 1900. Στην περίοδο όμως 1900-20 βρέθηκε να μην είναι

ακριβής από την άποψη της σχετικιστικής μηχανικής, χωρίς όμως να έχει από τότε εγκαταλειφθεί, αντίθετα, συνυπάρχει στο καινούργιο φυσικο-επιστημονικό πλαίσιο σαν μια οριακή περίπτωση της καινούργιας φυσικής πραγματικότητας. Κάτι ανάλογο ισχύει και με την Ευκλείδεια γεωμετρία που θεωρείται ισχύουσα στο γήινο περιβάλλον και όχι στο συμπαντικό.

δ) Ουδετερότητα ή αξιολογική αδιαφορία. Σύμφωνα με το θετικισμό, η επιστήμη δεν πρέπει να ενέχεται σε καμία αξιολογική κρίση του αντικειμένου της μελέτης της. Είναι μια ουδέτερη δραστηριότητα απαλλαγμένη από οποιαδήποτε κοινωνική ή ηθική αξία. Η αποστολή της είναι να περιορίζεται στα εμπειρικά γεγονότα, από τα οποία, ο θετικισμός πιστεύει, δεν μπορούν να παράγονται αξίες. Επιπλέον, η αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας γίνεται με μοναδικό γνώμονα την εμπειρική επαλήθευση, ανεξάρτητα ηθικής ή αυτοσυνηθισίας. Η γενεαλογία του παραπάνω επιχειρήματος ανάγεται στον Αγγλικό εμπειρισμό του Χιούμ και στη διάκριση γεγονότων/αξιών που εισήγαγε στη γνωσιοθεωρητική προβληματική. Η απόλυτη διάκριση γεγονότων και αξιών συνάπτονταν με τη ρεαλιστική θεώρηση της εξωτερικής προοπτικής “από τη σκοπιά του θεού”. Το σύνολο της Ελληνο-Δυτικής μεταφυσικής παράδοσης εδράζονταν στην πεποίθηση ότι ο νους αναπαριστά έναν ανεξάρτητο κόσμο και οι γνωστικοί ισχυρισμοί (κρίσεις) θεμελιώνονται στον κόσμο και η αντικειμενικότητα των κρίσεων κατανοούνται υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Στη σύγχρονη σκέψη ο νους δεν αναπαριστά, παθητικά, έναν ανεξάρτητο, στατικό και ουσιαστικά προσδιορισμένο κόσμο, αλλά παρεμβαίνει ενεργητικά και τον μεταμορφώνει και μεταμορφώνεται, σε μια αέναη αλληλοσυσχέτιση. Ο κόσμος “είναι” εγγενώς αβέβαιος και απροσδιόριστος και επιδέχεται απεριόριστων προσδιορισμών, ανάλογα με το προθετικό ενέργημα που είναι πλαισιακά εξαρτημένο από τα γνωστικά σχήματα του καιρού. Οι γνωστικοί ισχυρισμοί υφαίνονται μέσα στα πλαίσια της “μορφής ζωής” που διάγουν οι άνθρωποι μιας συγκεκριμένης εποχής. Άρα, οι γνωστικοί ισχυρισμοί έχουν ιστορικό και χρονικό χαρακτήρα, έτσι αμφισβητείται η αντίληψη του κόσμου που θεωρείται υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Η έννοια της απόλυτης θεώρησης του κόσμου και το γνωσιοθεωρητικό αίτημα της καθολικής αλήθειας απο-

δομούνται από τις εξελίξεις στο χώρο της σύγχρονης φυσικής που αναγνωρίζει την προοπτικότητα των εκάστοτε θεωρήσεων. Έτσι, απορρίπτεται ο παραδοσιακός θεμελιωτισμός και η αναγωγή σε ακλόνητες πεποιθήσεις. Αναγνωρίζεται ότι το προθετικό ενέργημα της συνείδησης είναι ενιαίο και κοινωνικο-ιστορικά διαμορφωμένο και έτσι η διάκριση γεγονότων και αξιών είναι λογική και όχι γενετική ή αιτιώδης ή με άλλους λόγους αναγνωρίζεται ο αναλυτικός και όχι οντολογικός χαρακτήρας των διακρίσεων. Ουσιαστικά, αίρεται ο μεταφυσικός και ιδεαλιστικός διαχωρισμός “Είναι” και “Δέοντος” σε οντολογικό επίπεδο (που αναγνώριζε αυτονομία στο “Είναι” έναντι του υποκειμένου), διατηρείται όμως ως μεθοδο-Λογική αρχή του φιλοσοφικού και επιστημονικού στοχασμού.

ε) Εργαλειακή γνώση. Στο θετικισμό, η εμπειρική φόρτιση της θεωρίας οδηγεί αυτόματα σε μια εργαλειακή σύλληψη της επιστήμης. Έτσι, η επιστήμη γίνεται κατανοητή σαν ένα χρήσιμο τεχνικό εργαλείο που μπορεί να εφαρμοσθεί εξίσου καλά σε μια πληθώρα διαφορετικών περιπτώσεων. Η έμφαση στον εργαλειακό και άρα ουδέτερο ρόλο της επιστήμης κρύβει μια πολιτικά συντηρητική και αναχρονιστική στάση, που υποστηρίζει την υπεροχή της επιστήμης σε σχέση με άλλες μορφές γνώσης και νομιμοποιεί την αναπαραγωγή σε κυρίαρχη θέση των επαγγελματικών και θεσπισμένων οργάνων των ειδικών της επιστήμης και βέβαια προωθεί την ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης και των συμφερόντων της. Η εργαλειακή αντίληψη της επιστημονικής γνώσης εδράζεται στην ιδεολογική επένδυση του νεότερου ορθολογισμού που αποβλέπει στην επίτευξη σκοπών και στην αύξηση της ισχύος, μέσα στα πλαίσια του αστικού πολιτισμού και του διοικητικού καπιταλιστικού μηχανισμού του και όχι στην δημιουργία αξιών που θα αποβλέπουν στην διεύρυνση της ανθρωπίνης αλληλεγγύης, της διυποκειμενικής συνειδητότητας και συνεννόησης.

Όμως, με ποιο αντικειμενικό κριτήριο θα αξιολογήσουμε την υπεροχή της επιστημονικής γνώσης σε σχέση με άλλες μορφές γνώσης; Οποιοδήποτε κριτήριο θα χρησιμοποιήσουμε είναι πλαισιακά εξαρτημένο από τους γνωστικούς ισχυρισμούς που το νοηματοδοτούν, ως εκ τούτου δεν υπάρχει αντικειμενικό και αξιολογικά ου-

δέτερο κριτήριο αξιολόγησης των ειδών της γνώσης. Κάθε προσπάθεια υπεράσπισης της υπεροχής κάποιου είδους γνώσης έναντι κάποιας άλλης, υποκρύπτει τη βούληση για εξουσία και κυριαρχία. Η διαφοροποίηση των μορφών γνώσης και τα είδη λόγου που τα τις εκπροσωπούν δεν είναι οντολογική, αλλά αναλυτική και το λέμε αυτό γιατί όλες οι μορφές γνώσης και τα είδη του λόγου που τις αρθρώνουν αποτελούν συμβολικές κατασκευές-ταξινομήσεις και όχι αντικειμενικά δεδομένα του φυσικού κόσμου. Κάθε μορφή γνώσης και λόγου αποτελεί ιδιαίτερο τρόπο διερεύνησης του κόσμου και έχει τη δική της αυτοαναφορική δομή, δηλαδή τη δική της εσωτερική λογική. Το κριτήριο διαφοροποίησης τους είναι ο σκοπός τον οποίο επιδιώκουν και τα μέσα που μετέρχονται για την επίτευξή του. Επίσης, ένα σημείο που αξίζει να υπογραμμίσουμε είναι ότι με την κυριαρχία του επιστημολογικού προτύπου υποβιβάζονται στο πεδίο της μη αλήθειας όλες οι άλλες δυνατότητες γνώσης, εκτός από όσες είναι σύμφωνες με τη μέθοδο της επιστήμης. Μέθοδος είναι μια νοητική και πειραματική συνθήκη που εφαρμόζει ένα υποκείμενο σ' ένα αντικείμενο και το οποίο παράγει ένα αποτέλεσμα που κρίνεται ως αληθές. Η αισθητική συνείδηση και η τέχνη, για παράδειγμα μπορεί να μην υπάγονται στο καθεστώς της αλήθειας ή του ψεύδους και έτσι οι κρίσεις τους να μην μπορούν να ανασκευαστούν ή να αντικρουστούν, όμως είναι δεσμευτικές για τα όντα που μετέχουν στον κόσμο ζωής τους και το πιο σημαντικό, οι κρίσεις τους δεν περιέχουν σκοπιμότητα. Στην τέχνη το υποκείμενο συν-διαμορφώνει το αντικείμενο και διαμορφώνεται από αυτό. Μ'αυτή την έννοια, η σχέση είναι δομικό στοιχείο της οντολογίας της τέχνης και της αισθητικής, αλλά και της σύγχρονης οντολογίας της επιστήμης.

Η σύγχρονη φιλοσοφική και κοινωνική σκέψη

Στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε να χαρτογραφήσουμε το εκτεταμένο πεδίο της φιλοσοφικής-κοινωνικής σκέψης του καιρού μας και να διερευνήσουμε τη προβληματική της, η οποία συνάπτεται σε αρκετά σημεία με προβληματισμούς και κριτικές που έχουν ήδη αναφερθεί.

Η σύγχρονη φιλοσοφική-κοινωνική σκέψη ανακαλύπτει τα όρια και τις συνέπειες τόσο της Καρτεσιανής δυιστικής μεταφυσικής (διάκριση σώματος-νου) και γνωσιοθεωρίας (διάκριση νοείν-νοούμενου) όσο και της Καντιανής ανθρωπολογίας (αυτονομία της βούλησης). Με άλλους λόγους αποδομείται ο δογματικός μεταφυσικός και ιδεαλιστικός Λόγος και η συνεπαγόμενη ανθρωποκεντρική αντίληψη για τον άνθρωπο και τον κόσμο. Ο Λόγος για τη φύση και ο Λόγος περί της φύσης του ανθρώπου αποδεικνύεται μια μυθολογική και ηθικο-δεοντολογική κατασκευή του νεότερου ορθολογιστικού υποκειμένου και αποδομείται συστηματικά από τους σύγχρονους στοχαστές (Heidegger, Wittgenstein, Adorno, Arendt, Derrida, Lacan, Foucault, Gadamer, Ricoeur, Habermas, Rorty, Καστοριάδη κ.ά).

Τα κύρια σημεία της κριτικής που διατυπώνονται μπορούν να συνοψισθούν συνοπτικά, αλλά περιεκτικά στα ακόλουθα:

Α) Ο Λόγος περί ανθρώπου νοηματοδοτείται στην Ιστορική-Κοινωνική Πράξη από το σύστημα των συμβολικών μορφών που διέπουν την εκάστοτε Επικοινωνιακή-Πολιτισμική συνθήκη και όχι σ' έναν αφηρημένο υπερβατικό ή νοούμενο κόσμο. Βέβαια, ο λογικός πυρήνας αυτής της οντολογικής και μεταφυσικής πεποίθησης εδράζεται στον αφηρημένο ορθολογισμό του Διαφωτισμού που "συνέταξε" την ανθρωπολογική εικόνα και η οποία απέδιδε στον άνθρωπο πάγια ουσία και αμετάβλητη υπόσταση. Η έννοια του Ανθρώπου έχει νοηματοδοτηθεί πολλαπλώς τουλάχιστον στη Δυτική ιστορία. Αυτό ακριβώς αποδεικνύει την ιστορικότητα και άρα τη σχετικότητα του λόγου που αποδίδεται στην έννοια Άνθρωπος. Άλλωστε, τα νοηματικά περιεχόμενα των εννοιών και η γλωσσική χρήση τους που τα θεμελιώνει επικοινωνιακά και πρακτικά δεν είναι άχρονα και αμετάβλητα, αντίθετα νοηματοδοτούνται στο εκάστοτε χωροχρονικό περιβάλλον τους, μέσα από τις διασταυρώσεις αντιτιθέμενων κοινωνικών συμφερόντων, θεωρητικών και ιδεολογικών προσεγγίσεων και επιστημολογικών ερμηνειών. Ως εκ τούτου, ο Άνθρωπος γενικά και αφηρημένα δεν υπάρχει, υπάρχει ο λόγος για τον άνθρωπο και αυτός ο λόγος είναι λόγος ιδεολογικός, δηλαδή πολιτισμικός και ιστορικά καθορισμένος. Το γεγονός ότι, ο Ιδεολογικός λόγος αυτοθεωρείται ως αληθινός και ανεξάρτητος από ιστορικούς

προσδιορισμούς τον κάνει να προσφέρει ηθικο-κανονιστικό και προστακτικό προσανατολισμό που έχει γενική ισχύ και δεσμευτικότητα στην ερμηνεία του για τα μέλη της κοινωνίας. Όμως, μια δομική ανάλυση μιας Ιδεολογίας θα έδειχνε ότι κάθε Ιδεολογία τίθεται ως άρνηση σε μια άλλη ή και ως αντιστροφή μιας άλλης και επιπλέον δεν αντεπεξέρχεται στις λειτουργίες της χωρίς να διαθέτει μια αντίληψη που να δαιμονοποιεί μια ιδέα, κατάσταση. Μόνο έτσι μπορεί να καλλιεργήσει την προσδοκία ότι αξίζει κανείς να αγωνιστεί και να πολεμήσει, για να οδηγηθούν οι άνθρωποι στην ουτοπία της ευτυχίας.

Η σχετικότητα των αξιών και η αμφισβήτηση της ύπαρξης αντικειμενικών αρχών, αρχών με υπερβατική αναφορά δηλαδή, δεν υποτιμά την ανάγκη των ανθρώπων να θεμελιώνουν το βίο τους σε στέρεα θεμέλια και σε καθυσυμμετρικές βεβαιότητες, απλώς διαπιστώνει εμπειρικά την ιστορικότητά τους. Από την άλλη, όμως, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ότι κάθε ιδεολογία συνιστά μια θέση που αντιπαράκειται σε μια άλλη. Αυτή η θέση ισχυρίζεται ότι εκπροσωπεί το πραγματικό, το ιδεώδες, το δίκαιο και το ορθό, σε αντίθεση με την αντίπαλη της που ενσαρκώνει τα ακριβώς αντίθετα. Κάθε ιδεολογία θέτει αξιωματικά-δογματικά τον ισχυρισμό ότι θεμελιώνεται σε άχρονες και αμετάβλητες ουσίες και υποστάσεις, τις οποίες χρησιμοποιεί ως “δικαιοδοτικά όργανα” και ως “πηγές άντλησης” των ηθικών και κανονιστικών αρχών και προτροπών. Ως πρακτική, επενεργεί πάντα πάνω στις ανθρώπινες-κοινωνικές σχέσεις και τις μεταμορφώνει στη συνείδηση των ανθρώπων, σε φανταστικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής τους ύπαρξης.

Β) Κριτική ασκείται, επίσης, στον νεότερο τρόπο συγκρότησης της ανθρώπινης εμπειρίας ο οποίος ήταν επηρεασμένος από το Καντιανό σκεπτικό του υπερβατολογικού εγώ το οποίο διαμορφώνει τον κόσμο. Ο Καντ στην πρώτη “Κριτική” αναγνώριζε μέσα στην *a priori* νοητική παράσταση του εγώ “την πηγή των νόμων της φύσης και συνεπώς και της μορφολογικής ενότητας της φύσης”. Βεβαίως ότι “ένας τέτοιος ισχυρισμός είναι απόλυτα ορθός και σύμμετρος προς το αντικείμενο, δηλαδή την εμπειρία”. Κατέληγε, ο Καντ, να υποστηρίζει ότι το καθαρό εγώ, το οποίο αποκαλεί “καθαρό νου” αποτελεί

το ίδιο, μέσω των κατηγοριών που καθιστούν δυνατή τη συνθετική ενότητα όλων των φυσικών φαινομένων, “νομοθεσία για τη φύση”. Επίσης, η Καντιανή γνωσιοθεωρητική θεώρηση υποστήριζε ότι ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν προεμπειρικές μορφές της νοητικής εποπτείας που καθιστούν δυνατή την εμπειρία, προσφέρουν θα λέγαμε τις προϋποθέσεις για τη δυνατότητα ύπαρξης εμπειρίας. Για τον Καντ ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν ανεξάρτητες οντότητες. Οι νόμοι της ευκλείδειας τρισδιάστατης γεωμετρίας, η αντίληψη του Νευτώνειου χρόνου-ανεξάρτητου από το εκάστοτε σύστημα αναφοράς και της άπειρης ταχύτητας, θεμελιώναν την αυτονομία πεποίθηση ότι οι φυσικοί νόμοι ήταν σταθεροί και αναλλοίωτοι στον κόσμο της εμπειρίας. Βέβαια, όπως είναι πια γνωστό, ο Καντ έσφαλε πιστεύοντας πως το αναλλοίωτο και σταθερό αισθητηριακό μας χωρικό πλαίσιο ήταν τρισδιάστατο και ευκλείδειο και πως ο χρόνος είναι ευκλείδειος, μονοδιάστατος και κατευθυνόμενος ομοιόμορφα. Η γενική θεωρία της σχετικότητας έδωσε το αποφασιστικό χτύπημα στην καντιανή αντίληψη.

Από τη γνωσιοθεωρητική θέση του Καντ για το υπερβατολογικό εγώ “εκβάλλεται” η θεμελιώδης αρχή της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας για την αυτονομία του ηθικού προσώπου η οποία αγνοεί όμως τον ιστορικο-πολιτισμικό ορίζοντα από τον οποίο “αρδεύει” νόημα η ανθρώπινη ύπαρξη. Δηλαδή, η οντολογική φύση της ανθρώπινης κατανόησης είναι προ-δομημένη, το ανθρώπινο υποκείμενο ετεροπροσδιορίζεται-νοηματοδοτείται από το σύστημα των συμβολικών μορφών που δομεί την Επικοινωνιακή Δομή ενός Πολιτισμού και διαμορφώνει τις φαντασιακές αναπαραστάσεις, τις προτιμήσεις και τις επιθυμίες, τις πεποιθήσεις και τις προσδοκίες των μελών του, με τις οποίες ταυτίζονται. Ο προ-υποκειμενικός δομημένος ορίζοντας νοημάτων, θεσμών και κοινωνικών πρακτικών “προσφέρει” στο υποκείμενο τη δυνατότητα να αυτοπροσδιοριστεί ως διακεκριμένη ύπαρξη με τον μοναδικό τρόπο που θα τα βιώσει και θα τα ερμηνεύσει. Έτσι, λοιπόν, η αυτοκατανόηση και ο αυτοπροσδιορισμός προϋποθέτουν την κοινωνικοποίηση σε περιβάλλον Λόγου, δηλαδή την πρόσληψη και την αφομοίωση των συμβολικών-νοηματοδοτικών συστημάτων.

As επιμένουμε σ' αυτό το σημείο, μιας που αναδεικνύονται βαθύτεροι προβληματισμοί από τη σύγχρονη φιλοσοφικο-κοινωνική σκέψη, οι οποίοι αφορούν την οντολογική δομή της ανθρωπίνης ύπαρξης. Αναγνωρίζεται, πλέον, ότι τα ανθρώπινα "όντα" είναι όντα κοινωνικά και ιστορικά και όχι υπερβατικά ή ανήκοντα στη σφαίρα του νοούμενου (Καντ). Οι άνθρωπινες πεποιθήσεις και πρακτικές διαμορφώνονται στο πλαίσιο των ιστορικο-κοινωνικών σχέσεων. Θέσαμε, παραπάνω, σε εισαγωγικά τα όντα, για να υπογραμμίσουμε ότι ο άνθρωπος δεν έχει πάγια φύση ή εγγενείς ουσίες και εν τέλει προ-κοινωνικά συγκροτημένη ταυτότητα. Ο άνθρωπος "είναι" το ον που δίνει κατηγορήματα -σύνολο περιγραφών- λόγων- για την ύπαρξή του και έτσι αυτοδημιουργείται, μέσα στο ολικό πολιτισμικό και κοινωνικό συμφραζόμενο που δραστηριοποιείται. Υπό αυτή την έννοια τα κατηγορήματα είναι οι -σημειωτικές- συμβολικές προϋποθέσεις για τη δόμηση της ταυτότητάς του αλλά και κοινωνικό αποτέλεσμα της δράσης του. "Ο άνθρωπος" ως πολιτισμική κατασκευή με τη διπλή σημασία, ως εστία των πολιτισμικών ερμηνειών και άρα καθορισμών αλλά και του πεδίου των ερμηνευτικών του δυνατοτήτων, δηλαδή ένα ιδιότυπο πλέγμα πολιτισμού και επιλογής. Τα κατηγορήματα έχουν πολιτισμικό περιεχόμενο και οι εννοιολογήσεις τους, υπόκεινται στην ιστορική μεταβολή. Δεν έχουν νόημα παρά μόνο στα κοινωνικά τους συμφραζόμενα και στο εκάστοτε πλαίσιο χρήσης τους, δεν αντανakλούν (τα κατηγορήματα) και δεν οργανώνουν παρά τις κοινωνικές σχέσεις ως μορφές συμβολικής ταξινόμησης. Η ταυτότητά του νοηματοδοτείται πολιτισμικά μέσα από τη χρήση δημόσιων συμβόλων και των ερμηνευτικών δυνατοτήτων που διαθέτει σε συγκεκριμένη περίπτωση, όπως επίσης και των συμφραστικών περιορισμών που επέδρασαν κατά τη διαδικασία παραγωγής της κατανοητικής και ερμηνευτικής διαδικασίας. Πάντα ανοιχτός και ρευστός ο άνθρωπος βρίσκεται συνεχώς -η ταυτότητά του- σε διαδικασία σχηματισμού, ανασχηματισμού και διατήρησης στο πλαίσιο της συμβολικής πράξης που του αποδίδει ιδιότητες, λόγους και σκοπούς και την εμπλουτίζει με το αναστοχαστικό του εγχείρημα. Ο άνθρωπος αποκτά νοηματικό περιεχόμενο και ταυτότητα, μέσω της αδιατάρρακτης σχέσης του με τον άλλο, όπως ξεδιπλώνεται στη μεταβαλλόμενη γεωμετρία του ιστορικο-κοινωνικού χρόνου, όπου πραγματώνεται η επικοινωνιακή και διαλογική συνάντηση. Η ταυτότητα είναι μια συνεχής, αμοιβαία και αμφίδρομη αλληλόδραση με την ετερότητα και τις κοινωνικά οργανωμένες συμβολικές συσχετίσεις τους.

Βέβαια, η συμβολή της Καντιανής πολιτικής φιλοσοφίας και η μεταφυσική-ιδεαλιστική πεποίθηση για την αυτονομία του ηθικού προσώπου προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες στο εγχείρημα της ανθρωπίνης χειραφέτησης. Τα κοινωνικο-πολιτικά αποτελέσματα που προέκυψαν μεταμόρφωσαν την ιστορικο-κοσμική εμπειρία του Δυτικού ανθρώπου που παγκοσμιοποιείται. Αυτά τα αποτελέσματα μπορούν να συνοψιστούν: Από τη μεταφυσική και υπερβατική θεμελίωση της ανθρωπίνης ιστορίας μεταβαίνουμε στην εκκοσμικευμένη και αυτοοργανωμένη έλλογη θέσμισή της. Από το συμφυρμό θρησκείας και κοινωνίας που κυριαρχούσε, όπου η συλλογική ταυτότητα ετεροκαθορίζονταν από τις παραδόσεις, από τους θεούς και το ιστορικό παρελθόν, στην ανάδειξη του κοινωνικού ως τον πολιτικό νομοθέτη που ρυθμίζει τις ανθρώπινες υποθέσεις και δομεί συγχρονικά τη συλλογική ταυτότητα. Από τα άχρονα και αμετάβλητα νοηματικά μορφώματα από όπου αντλούσαν τα δικαιοδοτικά όργανα του θρησκευτικού κόσμου την άντληση των ηθικών και κανονιστικών αρχών και προτροπών, στην ανάδειξη της δυνατότητας των αυτόνομων όντων να διαβουλεύονται και να ορίζουν τα ενδιαφέροντα και τις προτεραιότητες του δημόσιου λόγου, το κανονιστικό πλαίσιο δράσης τους στα πλαίσια της πολιτικής κοινωνίας. Βέβαια, αυτό που δεν μπορούσαν να διανοηθούν οι πρωταγωνιστές του νεωτερικού εγχειρήματος είναι η δύναμη των φαντασιακών εικόνων, οι ναρκισσιστικές ταυτίσεις με τα άρρητα θεσπίσματα μιας κοινωνίας, τις ιστορικές παραδόσεις και συνήθειες που προσφέρουν νόημα και προσανατολισμό στην ύπαρξη. Απόδειξη γι' αυτό που λέμε είναι ότι η ορθολογική σκέψη δεν κατόρθωσε, όσο αξίωνε και προσδοκούσε, να μεταβιβάσει τις φυλετικές, εθνικές, θρησκευτικές και άλλες ταυτότητες-ταυτίσεις σε ταυτίσεις ευρύτερες, όπως είναι η παγκόσμια κοινωνία και η ταύτιση με την ανθρωπότητα ως συλλογικό υποκείμενο.

Γ) Στην κοπερνίκεια επανάσταση που εισήγαγε ο Καντ στη φιλοσοφία υποστηρίζεται η συσσωρευτική ανάπτυξη της γνώσης, δηλαδή

η ανθρώπινη γνώση εξελίσσεται και προοδεύει με γραμμικό τρόπο. Η κριτική που ασκείται σ' αυτή τη θέση θεωρεί ότι η εκάστοτε φιλοσοφική και επιστημονική επανάσταση δεν παράγει ανώτερες μορφές γνώσης, αλλά διαφορετικές μορφές γνώσης. Τα φιλοσοφικά επιχειρήματα που διατυπώνονται για να υποστηρίξουν την παραπάνω πεποίθηση, συγκροτούν τη σχετικιστική θεώρηση στη φιλοσοφία της επιστήμης και μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

i) η εμπειρία και τα παρατηρησιακά δεδομένα, όπως και τα πειραματικά αποτελέσματα είναι φορτισμένα με θεωρία

ii) η ασυμμετρία των επιστημονικών θεωριών. Η αντικειμενική σύγκριση δύο θεωριών προϋποθέτει την ύπαρξη μιας γλώσσας στην οποία διατυπώνονται οι προτάσεις τους. Όμως, η εξέλιξη της επιστήμης επιφέρει αλλαγές και στη γλώσσα στην οποία εκφέρονται οι επιστημονικές θεωρίες, με αποτέλεσμα οι γλώσσες που χρησιμοποιούν οι επιστήμονες σε διαφορετικές χρονικές περιόδους να είναι ασύμμετρες μεταξύ τους. Δηλαδή, κάποιες προτάσεις της προγενέστερης γλώσσας είναι αδύνατον να διατυπωθούν με τους όρους της μεταγενέστερης γλώσσας και μ' αυτήν την έννοια είναι αδύνατον να χαρακτηρισθούν από μια μεταγενέστερη οπτική, ως αληθείς ή ψευδείς

iii) η θέση του υπο-καθορισμού των θεωριών, δηλαδή η θέση ότι τα παρατηρησιακά δεδομένα και ευρύτερα τα εμπειρικά τεκμήρια δεν καθορίζουν μονοσήμαντα μία και μοναδική επιστημονική θεωρία. Υπάρχουν πολλές θεωρίες (δυνητικά άπειρες) που είναι συμβατές με ένα πεπερασμένο πλήθος δεδομένων. Αυτό το φαινόμενο προκύπτει, μερικές φορές, άμεσα στην επιστημονική πρακτική.

iv) Η θέση των Ντουχέμ-Κουάιν ότι η παρατήρηση και το πείραμα ελέγχουν ένα σύνολο υποθέσεων και θεωριών και ποτέ μια μεμονωμένη υπόθεση. Όταν τα πειραματικά αποτελέσματα έρχονται σε αντίθεση με τις συνέπειες αυτού του συνόλου γνωρίζουμε ότι κάποια ή κάποιες από τις υποθέσεις που το πλαισιώνουν είναι λανθασμένες. Δεν μπορούμε όμως να γνωρίζουμε ποια ακριβώς. Σ' αυτήν την περίπτωση μπορούμε να τροποποιήσουμε κάποιες από αυτές τις υποθέσεις με γνώμονα την αποκατάσταση της συμφωνίας

παρατήρησης-θεωρίας. Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να διατηρήσουμε μια υπόθεση που εκ πρώτης όψεως φαίνεται να διαψεύδεται από την παρατήρηση και το πείραμα.

Να σχολιάσουμε ότι η σχετικιστική θεώρηση στη φιλοσοφία της επιστήμης προβληματικοποίησε και αναίρεσε την πεποίθηση ότι η συγκριτική αξιολόγηση των επιστημονικών θεωριών διέπεται από αντικειμενικά κριτήρια και ανάδειξε τη σημαντικότητα των μη ορθολογικών παραγόντων στη "σύνταξη" της επιστημονικής θεωρίας. Η αποδοχή του υποκειμενικού, εμβόλιμου και τυχαίου παράγοντα στη συγκρότηση της επιστημονικής θεωρίας δεν αναιρεί την έννοια της επιστημονικής ορθολογικότητας, αλλά μετριάζει την ακραία ορθολογιστική πεποίθηση για τη γραμμική πρόοδο της επιστήμης, η οποία κατατείνει στη μία και μοναδική Αλήθεια, τη συγκρότηση της μιας και μοναδικής θεωρίας που θα αντιπροσωπεύει τη "ματιά από το πουθενά" (Νάγκελ). Αλλά και η ακραία σχετικιστική πεποίθηση που υποστηρίζει την έλλειψη προόδου, αντικρούεται, εμπειρικά, από το γεγονός ότι οι επιστημονικές θεωρίες και οι ορθολογικές διαδικασίες που τις σχηματίζουν, οδηγούν σε προβλέψεις που επαληθεύονται. Η αποτελεσματικότητα των επιστημονικών θεωριών είναι εμφανέστατη μέσω των τεχνολογικών εφαρμογών της, οι οποίες οδηγούν στον μετασχηματισμό της φύσης. Αν η αποτελεσματικότητα των επιστημονικών θεωριών δεν επιτυγχανόταν και με ορθολογικές διαδικασίες, τότε θα έπρεπε να μιλάμε για ανεξήγητο θαύμα. Όπως καταλαβαίνουμε, από τα παραπάνω, η ιστορία και η φιλοσοφία της επιστήμης χαρακτηρίζονται τόσο από λόγο όσο και από αντίλογο: στη θέση ότι υπάρχουν διυποκειμενικά και διαχρονικά κριτήρια/αξίες που διέπουν την επιστημονική δραστηριότητα, αντιπαρατίθεται η αντίθετη θέση, η οποία υποστηρίζει, τη συγχρονική, τοπική και υποκειμενική έκφανση αυτών των κριτηρίων. Στην ορθολογικότητα της επιστημονικής σκέψης που δικαιώνει τη συνεχή εξέλιξη της επιστημονικής προόδου, αντιπαρατίθεται το μη ορθολογικό και ενδεχομενικό στοιχείο που υποστηρίζει την ασυνέχεια και την αντι-εξέλιξη της επιστημονικής προόδου. Οι παραπάνω αντιθέσεις νοηματοδοτούνται στο πλαίσιο του τυπικού και δογματικού πυρήνα του Λόγου (μεταφυσικής προέλευσης), ο οποίος αντιπαραθέτει το ορθολογικό με το μη ορθολογικό στοιχείο της νόησης, την

αναγκαιότητα με το μη ορισμένο, το απρόσμενο και εμβόλιμο στοιχείο. Η οντολογία-μεταφυσική που αναδεικνύεται από τη σύγχρονη φιλοσοφία της φύσης είναι σχεσιακή (ενιαία και διαφορική) και μ' αυτήν την έννοια οι παραπάνω αντιθέσεις αίρονται: Αναγκαιότητα και συνέχεια, τυχαιότητα και ασυνέχεια, νομοτέλεια και κανονικότητα, απροσδιοριστία και ενδεχομενικότητα, τοπικό και καθολικό, συγχρονικότητα και διαχρονικότητα λειτουργούν συμπληρωματικά και συνδυάζονται σε μια ανοικτή ενότητα που ξετυλίγεται σπειροειδώς από την πανχρονικότητα του Κόσμου. Επίσης, η κριτική που διατυπώθηκε στα πλαίσια της σχετικιστικής πεποίθησης για τη γνώση, αποκατέστησε και δικαίωσε και τη μη ορθολογιστική διάσταση της νόησης ως διαμορφωτικού παράγοντα στην επιστημονική ανακάλυψη. Η φαντασία, η ενόραση, η διαίσθηση, το ένστικτο, η ενσυναίσθητική κατανόηση της εμπειρίας, το ψυχολογικό στοιχείο δηλαδή μαζί με το λογικό, υπερβαίνουν την Πλατωνική και Καρτεσιανή μεταφυσική σώματος-νου και αναδεικνύουν την ενιαία και διαφορική λειτουργία της σκέψης: η σωματικότητα, οι αισθήσεις και τα αισθήματα, οι διαισθήσεις και οι εννοήσεις, οι φαντασιακές ικανότητες, οι λογικές και στοχαστικές δυνάμεις, οι βιωματικές εμπειρίες και οι πρακτικές δοκιμασίες, αποτελούν το Αυτό, το ριζικό φαντασιακό, το οποίο αποτελεί τη συνθήκη ύπαρξης και προϋπόθεσης για την ανθρώπινη πράξη.

Δ) Από την παραπάνω κριτική (Γ) επάγεται η άρση της ανθρωπιστικής πίστης, που χαρακτηρίζει την σκέψη του Χέγκελ και του Καντ, η πεποίθηση δηλαδή ότι η γνωσιολογική και επιστημολογική πρόοδος θα επέφερε και την κοινωνικο-ιστορική πρόοδο. Στους σύγχρονους στοχαστές, η πεποίθηση στον εξελικτικό και προοδευτικό χαρακτήρα της γνώσης, όπως, επίσης, η πεποίθηση στη αέναη ηθική βελτίωση της ανθρωπότητας, αντικρούεται σφοδρά και απορρίπτεται. Βέβαια οι πεποιθήσεις της ανθρωπιστικής παράδοσης, όσον αφορά τον εξελικτικό και γραμμικό χαρακτήρα της γνώσης, θεμελιώνονται στην Νευτώνεια ντετερμινιστική φυσική που υποστήριζε τη γραμμική και μονοσήμαντη έννοια του χρόνου. Η πεποίθηση στον εξελικτικό και προοδευτικό χαρακτήρα της επιστημονικής γνώσης καλλιέργησε την προσδοκία για την κοινωνικο-ιστορική πρόοδο και την απελευθέρωση του ανθρώπου από τα ψυχο-κοινωνικά δεσμά,

όπως νοσηματοδοτούνταν στα πλαίσια της μυθικο-θρησκευτικής πρόσληψης του κόσμου αλλά και την αποδέσμευση από τους φυσικούς καταναγκασμούς. Η απομυθευτική και απομαγευτική λειτουργία του επιστημονικού λόγου, η ορθολογική ερμηνεία, οργάνωση και αναδιάταξη του φυσικού κόσμου, που επιδέχεται απεριόριστου και ανεξάντλητου καθορισμού, προκάλεσε τη ρήξη της αρχέγονης σχέσης ανθρώπου και φύσης και την απεμπόληση της αμεσότητας και της φυσικότητας της ζωής. Ο νεωτερικός άνθρωπος αποσπάται από την τάξη της φύσης και εγκαθίσταται στη θέση του ορθολογικά σκεπτόμενου και δρώντος υπο-κειμένου, το οποίο τίθεται απέναντι στο αντι-κείμενο της γνωστικής και πρακτικής του δραστηριότητας. Ο πολιτισμός συγκροτείται ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης πράξης, ως τέχνημα και τεχνική κατασκευή. Μ'αυτή την εξέλιξη ο πολιτισμός μετουσιώνεται σε μια "οιονεί φύση" που σκοπεύει να διορθώσει ή να αντικαταστήσει τη φύση και ο άνθρωπος προσλαμβάνει το χαρακτήρα της τεχνικής ύπαρξης. Και όταν λέμε "τεχνική ύπαρξη" εννοούμε την επικράτηση μιας μοναδιάστατης εικόνας για τον άνθρωπο ως κατασκευαστή ορθολογικών υποθέσεων και ερμηνειών και την υποβάθμιση ή και απαξίωση του μη ορθολογικού στοιχείου της ανθρώπινης ύπαρξης που είναι η ριζική φαντασία, ως δημιουργική ικανότητα, η οποία όμως αποτελεί την *a priori* συνθήκη και προϋπόθεση της κοινωνικής πράξης. Αυτό το δομικό στοιχείο (ο άνθρωπος ως κατασκευαστής ορθολογικών υποθέσεων) του νεότερου κόσμου και η συνάρτηση του με την ιδεολογία της τεχνικο-επιστημονικής προόδου και με την εξέλιξη της μηχανής, η οποία μετουσιώνει τις μεθόδους και τις θεωρίες των φυσικών επιστημών, τις οποίες τροφοδοτεί με εργαλεία και ανανεώνει, συνεχώς, τις ερευνητικές και πειραματικές δυνατότητές τους, κατέτεινε στην αντικατάσταση των θρησκευτικών και μεταφυσικών δογμάτων με το δόγμα και την τυφλή πίστη στην τεχνικο-επιστημονική πρόοδο. Η προοδευτική κοσμοαντίληψη που συνδέεται με την επικράτηση του τεχνικο-επιστημονικού πολιτισμού και της θετικιστικής λογικής του, μέσα στα πλαίσια του βιομηχανικού-αστικού πολιτισμού κατέτεινε: κατέτεινε α) στην απονοσηματοδότηση του ίδιου του μεταφυσικού ορθολογικού στοιχείου και τη μετουσίωσή του σε εργαλείο προς χρήση για καθαρά χρησιμοθηρικούς, πραγματιστικούς και ωφελιμιστικούς σκοπούς. Μέσα σ'αυτό το ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο, όπου

η κυριαρχεί η τυπική ορθολογικότητα και τα τεχνικά επιτεύγματα απαξιώνονται συνεχώς, διαμορφώνεται και η ηθική της σκοπιμότητας σ' όλες τις σφαίρες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής β) την απο-προσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων λόγω της αποικιοποίησης της επικοινωνιακής σφαίρας από τον εργαλειακό ορθολογισμό και τη διείσδυση των καθοδηγητικών μέσων στη διαμόρφωση του ανθρώπινου φαντασιακού. Με άλλα λόγια κυριάρχησε η μαζική ιδεολογία και ένα αυτονομημένο φαντασιακό που ιδιοποιείται το λόγο του υποκειμένου και ρυθμίζει ερήμην του, τις αντιλήψεις, τους πόθους και τις προσδοκίες με αποτέλεσμα το "κλείδωμα" της δημιουργικής φαντασίας και την αδυναμία παραγωγής ιδεών που ανοίγουν τον άνθρωπο στο άγνωστο γ) την αποδυνάμωση του στοχαστικού και αναστοχαστικού πνεύματος λόγω της άκριτης προσκόλλησης στην πρόοδο που αναζητά συνεχώς την αλλαγή και το νέο. Έτσι ο σύγχρονος άνθρωπος δεν μπορεί να αξιολογήσει τη σημασία των επιτευγμάτων του και να εντοπίσει τα προβλήματά τους, μιας που η αντίληψη για τη γνώση του παρελθόντος συνεχώς υποβαθμίζεται και η ερευνητική του ματιά αναισθητοποιείται με συνέπεια να μην μπορεί να διδαχθεί από τα λάθη του δ) Την ομογενοποίηση του παγκόσμιου πολιτισμού και την κατάργηση της διαφοράς που κατατείνει στην εξάλειψη του άλλου και της ετερότητας. Αυτή η εξέλιξη συμβάλλει στην απο-νοηματόδοτηση της ζωής, μιας που το νόημα παράγεται συσχετιστικά ε) τη λεηλάτηση της φύσης με τη συνεχή βελτίωση των όρων και των αποτελεσμάτων της διαδικασίας παραγωγής αγαθών για καταναλωτικούς σκοπούς, γ) τις επεκτατικές ληστρικές επιδρομές στους μη –δυτικούς πολιτισμούς με το εκλογικευτικό επιχείρημα της ανωτερότητας του δυτικού πολιτισμού,

Η επικράτηση μιας μηχανιστικής, υλιστικής και αιτιοκρατικής αντίληψης για τον κόσμο, η εισαγωγή του υπολογισμού, της μέτρησης και της ακρίβειας, ως μεθοδολογικές αρχές της επιστήμης, οι οποίες προϋποθέτουν ποσοτικοποιημένα εννοιολογικά μεγέθη, διαμόρφωσε μια κοινωνική ηθική που διέπεται από ανάλογα χαρακτηριστικά. Τα αφαιρετικά σχήματα, οι φορμαλιστικές μέθοδοι, οι καθολικές ιδέες και έννοιες υπέταξαν καθετί υπαρκτό στην ταυτιστική λογική του αυτόνομου υποκειμενικού Λόγου και της νομισιαρχικής

βούλησης για δύναμη που αποτέλεσε πλέον, το θεμελιώδες κατηγορημά του. Μ' αυτή τη διαδικασία υποτιμήθηκε ή αγνοήθηκε η σχέση και η διαφορά μεταξύ της έννοιας και του πράγματος, του Λόγου και της Φύσης, της ενότητας και της ετερότητας, του υποκειμένου και του αντικειμένου, του καθόλου και του καθέκαστον. Μ' αυτό το τρόπο όμως μηδενίζεται η ποικιλία των ποιότητων του κάθε όντος, αναιρείται η ιδιομορφία (ενικότητα) κάθε ετερότητας, αγνοείται το άμεσο, το ακατάλυτο, το ξένο, το μη-ταυτόν. Εν ολίγοις, οτιδήποτε δεν μπορούσε να αναπαρασταθεί και να συμβολοποιηθεί από την τυπικο-λογική διάσταση της νόησης και την επαναληψιμότητα που την χαρακτηρίζει, θεωρούνταν ανύπαρκτο, δηλαδή το "απολύτως ψυχικό-πνευματικό", το έκτακτο, μοναδικό και ανεπανάληπτο στοιχείο που διαφοροποιεί τους ανθρώπους, τους πολιτισμούς και τα όντα και νοηματοδοτεί τις υπάρξεις. Βέβαια, η μεταφυσική και ιδεαλιστική διάκριση "τυπικο-λογικού" και "απολύτως ψυχικο-πνευματικού", εντάσσεται στην ευρύτερη Δυτική μεταφυσική-ιδεαλιστική παράδοση που διακρίνει το υλικό από το πνευματικό στοιχείο, το ορθολογικό από το θυμολογικό, τη τεχνική από τη τέχνη, τη Θεωρία από την Πράξη, το συλλογικό από το ατομικό. Αυτή η διάκριση είναι απόρροια της Ελληνο-δυτικής σκέψης και του θετικού της στοιχείου, η οποία προϋπέθετε ότι το Είναι είναι οντολογικά καθορισμένο, διέπεται από μια εγγενή ορθολογικότητα, είναι πλήρους νοήματος και επιδέχεται ενδελεχούς εξακρίβωσης και προσδιορισμού από τον ανθρώπινο νου, ο οποίος λειτουργεί με ανάλογα χαρακτηριστικά.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να διευκρινήσουμε την παραπάνω σχέση "τυπικο-λογικού και "απολύτως ψυχικο-πνευματικού", αξιοποιώντας και τροποποιώντας τον προβληματισμό του "γερμανικού πνεύματος" που συμπύκνωσε ο Μαξ Βέμπερ και η ιδεαλιστική του αντίληψη για την ιστορία του πολιτισμού. Η ιστορία της ανθρωπότητας οφείλει την ανάπτυξή της σε δύο, κυρίως, παράγοντες που συναρτώνται αλλά δεν ταυτίζονται: στην πρόοδο του "εξωτερικού" ή λογικά κινούμενου πολιτισμού και στην κίνηση του "εσωτερικού" πολιτισμού. Ο "εξωτερικός πολιτισμός βασίζεται στη λογική εκδήλωση της νόησης, η οποία εκδηλώνεται με αναγκαιότητα και γραμμικότητα. Αποβλέπει στη διαμόρφωση των τυπικών υλικών προϋποθέσεων για αυτοσυντήρηση και αναπαραγωγή του είδους και

διέπεται από την ηθική της σκοπιμότητας και του ωφελιμισμού. Ο “εξωτερικός” πολιτισμός αξιολογείται με βάση το κριτήριο της εξέλιξης και της προόδου και είναι αναφορικός μιας που στοχεύει σε κάτι πέραν από το ενέργημα της νόησης (τον κόσμο της φύσης), το οποίο βέβαια το αναπλάθει νοηματικά μέσω των συμβολικών-πολιτισμικών συστημάτων και των τεχνικών προϊόντων του. Ο “εσωτερικός” πολιτισμός, ο οποίος λειτουργεί με ακαθόριστο και απροσδιόριστο τρόπο, δηλαδή μη γραμμικό, αποβλέπει στην προσπάθεια της νόησης να υπερβεί τα όρια της λογικής και της σκοπιμότητας και να εξυπωθεί στο απόλυτο. Ο “εσωτερικός” πολιτισμός δεν γνωρίζει βαθμίδες εξέλιξης και προόδου, γιατί κάθε εκδήλωσή του συνιστά τελειότητα και υπάρχει μόνο ως προς εαυτήν, δηλαδή είναι μη αναφορικός, επειδή εκφράζει το “ψυχικώς και πνευματικώς απόλυτον” και δεν υπόκειται σε πρόοδο και ούτε συγκρίνεται μιας που ενσαρκώνει αυτοτελή δομική αξία.

Ο “εσωτερικός πολιτισμός” επινοεί μορφές που εκφράζουν αξίες, αλλά και αποτελούν αξίες οι ίδιες. Για να αντιληφθούμε και να κατανοήσουμε την εποχή μας, δεν αρκεί να εξακριβωθεί η αναγκαία, η “αιτιώδης” συνάφειά της με την προοδευτική διαδικασία των τεχνικών μέσων παραγωγής και αναπαραγωγής της ιστορικής-κοινωνικής ζωής και την υπ’ αυτής προσδιοριζόμενων μορφών της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Πρέπει να προϋποθετεί και καθετί το “μοναδικό”, που δεν έχει σχέση με την προοδευτική εξέλιξη. Και αυτό, επειδή στο “μοναδικό” - χωρίς, έστω, να συνδέεται και προς αυτό αιτιωδώς – αντικαθρεφτίζεται ψυχικό – πνευματικά η εποχή μας, όπως στην αρχαία ελληνική τραγωδία και φιλοσοφία, στη θυσία του Χριστού και στο γοτθικό ρυθμό, στη μουσική του Μπαχ και στον Γκέτε. Τέλος, στη σφαίρα του ψυχικού – πνευματικού πολιτισμού (που δεν μετέχει στην προοδευτική διαδικασία, ένεκα των επικρατούντων σ’ αυτήν νοημάτων “απολύτως ατομικής” υφής) ανήκουν όχι μόνο η τέχνη και οι μορφές, εν γένει, της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας, αλλά και ορισμένες μορφές, κάτω από τις οποίες εκδηλώνονται οι ίδιες οι ανθρώπινες καθημερινές σχέσεις. Επειδή, και στον καθημερινό ανθρώπινο βίο παρεισφρεί το μη καθημερινό, το έκτακτο, το καθ’ υπέρβαση του λόγου, το ανεπίδεκτο λογικής ερμηνείας που επενεργεί στις ανθρώπινες-κοινωνικές

σχέσεις και πρακτικές και τις επηρεάζει καθοριστικά πολλές φορές.

Πάρα πολλές εκδηλώσεις της Ιστορίας δεν μπορούν να κριθούν με γνώμονα τα μέτρα της προόδου. Η γλυπτική της Αναγέννησης δεν ήρε την τέχνη της κλασικής αρχαιότητας. Ο “Άμλετ” του Σέξπιρ δεν σημείωσε βήμα προόδου έναντι του “Προμηθέως” του Αισχύλου. Ο γοτθικός ναός δεν υποσκελίζει τον Παρθενώνα κ.λ.π. Η σκοπιμότητα διευθύνει τον εξωτερικό πολιτισμό και οδηγεί προς το διηνεκές του πρακτικότερου και επωφελέστερου. Όμως, ο εσωτερικός πολιτισμός παρακάμπτει τη σκοπιμότητα και μάλιστα, πολλές φορές εκφαίνεται κατ’ αντίθεση προς τις επιταγές της. Αυτός όχι μόνο δεν συντηρεί, αλλά θυσιάζει την αυτοσυντήρηση του ανθρώπου στον βωμό του υπέρτατων ιδανικών της ζωής, το οποίο ξεφεύγει από τα στερεότυπα πλαίσια του “σκόπιμου” του “χρήσιμου” και του “αναγκαίου”. Οι μορφές δε, με τις οποίες εκδηλώνεται ο εσωτερικός πολιτισμός, είναι το καλλιτέχνημα και η ιδέα (η ιδέα όχι ως αίτημα της λογικής, αλλά στην ενδότερη συνύφανσή της με ολόκληρο τον ψυχο-συναισθηματικό και πνευματικό εαυτό μας που είναι δημιουργήμα του ιστορικο-κοινωνικού φαντασιακού). Μ’ αυτή την έννοια οι μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται ο εσωτερικός πολιτισμός είναι ανάδυση και δημιουργία καινούργιων σημασιών και νοημάτων που δεν είναι αναγώγιμες σε μια προγενέστερη τυπική ορθολογικότητα. Από αυτό συνάγεται και αποδεικνύεται ότι ο κόσμος δεν είναι καθορισμένος, όπως θεωρούνταν στο σύνολο της ελληνο-δυτικής μεταφυσικής παράδοσης και η τεχνική ως ολοκληρωτικά ορθολογική δραστηριότητα δεν δύναται να γνωρίσει εξαντλητικά το “αντικείμενό” της. Αντίθετα, ο κόσμος “είναι” χάος ή άβυσσος, ριζικά απροσδιόριστος και ανεξάντλητος που δημιουργεί μορφές νοηματοδότησης της ζωής από το μηδέν.

Η Ιστορία, λοιπόν, εξ επόψεως εσωτερικού και ψυχικού – πνευματικού πολιτισμού, αποκαλύπτει σ’ εμάς σειρά κόσμων και πολιτισμών, οι οποίοι (όπως ο αιγυπτιακός, ο βαβυλωνιακός, ο ινδικός, ο κινεζικός, ο περσικό – ιουδαϊκός, ο ελληνορωμαϊκός, ο βυζαντινός, ο ισλαμικός και ο νεότερος δυτικός) εμφανίζονται να έχουν αποκτήσει, ο καθένας απ’ αυτούς, ξεχωριστή, μοναδική ουσία ατομική έκφραση και καθολική φυσιογνωμία δικά τους μεγέθη άνθησης και

δικούς τους τρόπους παρακμής. Στην ουσία και φυσιογνωμία του ψυχικού – πνευματικού πολιτισμού, οι κόσμοι αυτοί δε φαίνεται να ανήκουν σε σειρά εξέλιξης και αυτό γιατί το νόημά τους είναι η ίδια η οργανική τους ενότητα ή η δομή τους. Και όμως, χωρίς να ανήκει η ουσία τους σε σειρά εξέλιξης, συνδέονται μεταξύ τους με κάποιον ειρμό ειδικότερα, εκείνον που διέπει – κατά τρόπο ενιαίο και ανέκκλητο- ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας, από το πρώτο της κιόλας ξεκίνημα. Η ενιαία εξέλιξη που διέπει την ανθρωπότητα σαρκώνεται, κυρίως, στην γραμμική πρόοδο της τεχνικής δηλαδή, στην προϊούσα εξάπλωση και τελειοποίηση της εξωτερικής κυριαρχίας του ανθρώπου στη φύση. Κάθε βαθμίδα σ' αυτήν την εξέλιξη αποτελεί ξεπέραςμα της προηγούμενης και σημαίνει, λογικά, πρόοδο απέναντί της. Πρόοδο, συγκριτικά, με τις δυνατότητες παρέμβασης στον φυσικό κόσμο που παρείχε η προηγούμενη τεχνική και ορθολογική συνθήκη. Αυτό σημαίνει ότι τα τεχνικά επιτεύγματα γίνονται αντικείμενα παλαιώσεως, χαρακτηρίζονται παρωχημένα και τίθενται σε αχρηστία επειδή αξιολογούνται με κριτήριο τη χρησιμότητά τους (σε αντίθεση με τις καλλιτεχνικές μορφές που είναι έγκυρες και αυτοτελείς καθ'εαυτές και δεν συναρτώνται με τη σκοπιμότητα). Οι περιστασιακές (από καιρού εις καιρόν) διακοπές της τυπικο-λογικής και τεχνικής προόδου αυτής (ή μάλλον του αντικτύπου στη συνείδηση των ανθρώπων, λόγω φυσικών καταστροφών, μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων ή εξαιτίας της επαναστατικής χειραφέτησης και επικράτησης κοινωνικών στρωμάτων πνευματικά παρθένων, αυτό δεν αναιρεί τις αρχές, στις οποίες θεωρείται ότι στηρίζεται η πρόοδος του τεχνικού και εξωτερικού πολιτισμού δηλαδή τις αρχές της μη ανάκλησης και της καθολικότητας. Πέραν αυτού, οι εν λόγω οπισθοδρομήσεις υπήρξαν πρόσκαιρες και ασήμαντες. Στην ουσία, η εξελικτική πορεία στη σφαίρα του τεχνικού και εξωτερικού πολιτισμού είναι σταθερή και αδιάλειπτη. Οποιαδήποτε δε μεγάλη απόκλιση ενός λαού από την πορεία αυτή σημαίνει παροδικό ή και οριστικό -ιστορικά -θάνατο του λαού αυτού. Στην πραγματικότητα, η σφαίρα του τεχνικού – εξωτερικού – πολιτισμού δεν εμφανίζεται, τελείως, διακεκριμένη από την σφαίρα του εσωτερικού πολιτισμού. Το ομοιόμορφο και τυπικό, το μηχανιστικά αναγκαίο στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, αποτελεί την προϋπόθεση για την επιβίωση της ανθρωπίνης ζωής. Στη συνέχεια δε πρέπει να συλληφθεί το “ακα-

θόριστο” στην Ιστορία και όχι το “καθορισμένο” από την εξέλιξη της τεχνικής και της προοδευτικής αντανάκλασής της πάνω στη κοινωνική ζωή.

Ερευνώντας με ιδιαίτερη επιμέλεια τη μία ή την άλλη σφαίρα της ζωής, δε πρέπει να υποθέσουμε ότι η μεταξύ τους διάκριση απεικονίζει τη διχοτόμηση της ιστορικής και πολιτισμικής πραγματικότητας. Ουσιαστικά αυτές οι δύο σφαίρες του ανθρώπινου βίου (τυπικο-λογικός και ψυχο-πνευματικός πολιτισμός), συνυφαινούνται, συν-λειτουργούν και συν-παράγουν (δίχως να εξισώνονται ή να ταυτίζονται) το Συλλογικό Λόγο κάθε Πολιτισμού. Στην όχθη, π.χ., της τέχνης - που ανήκει στον ψυχικό – πνευματικό πολιτισμό- αποβιβάζονται στοιχεία που οφείλονται στην πρόοδο της τεχνικής, τα οποία διαμορφώνουν νέους όρους (εξωτερικούς, ωστόσο) καλλιτεχνικής δημιουργίας. Και αντιστρόφως: Η μορφή, που παρουσιάζει η οικονομική ζωή ενός λαού, εμφανίζεται πάντοτε συμφυρμένη και με στοιχεία που προέρχονται από την όχθη του ψυχικού – πνευματικού πολιτισμού αυτά χωρίς να μπορούν να επηρεάσουν τελεσίδικα την εξέλιξη της οικονομίας, χρωματίζουν με τον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο, σε αρκετές περιπτώσεις, τον καμβά της.

Όταν προβαίνουμε στη μεταφυσική διάκριση εσωτερικού και εξωτερικού πολιτισμού, πρέπει να έχουμε κατά νου, οπωσδήποτε, ότι αυτές οι δύο σφαίρες του ανθρώπινου βίου και οι συμβολικές μορφές που τις εκπροσωπούν (η τέχνη, η θρησκεία, η πολιτική, η φιλοσοφία, οι τελετουργίες - η τεχνική, η επιστήμη, η οικονομία) διαφέρουν μεταξύ τους μόνον ως προς το βαθμό της σχέσης τους με το “απολύτως ατομικό”. Εάν σε μια πράξη υπερέχουν τα “απολύτως ατομικά”, η πράξη εκείνη ανήκει στον εσωτερικό πολιτισμό. Επειδή η καλλιτεχνική δραστηριότητα του ανθρώπου, από τη στιγμή που είναι γνήσια και αυθεντική, σημαίνει πάντοτε επικράτησή του “απολύτως ατομικού” σε βάρος του τυπικού, του κοινωνικού και λογικού, γι' αυτό το λόγο θεωρείται ότι η τέχνη ανήκει στον εσωτερικό πολιτισμό. Τούτος ο πολιτισμός εκδηλώνεται ιστορικά, πράγμα που σημαίνει ότι και αυτός περιέχει στοιχεία τυπικά-λογικά, δίχως τα οποία δεν θα αποτελούσε ιστορική πραγματικότητα.

Βέβαια, ο όρος “απολύτως ατομικό” ξενίζει ευθύς εξαρχής και αυτό

διότι παραπέμπει κατευθείαν στην ολική διάκριση και διαστολή αυτού από το Συλλογικό χρωμόσωμα της Ιστορίας (ιστορικο-κοινωνικό φανταστικό), το οποίο αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για να συσταθεί οιοσδήποτε πολιτισμός, οιασδήποτε εξέλιξη και πρόοδος. Όσο κυριαρχεί ο ιδεαλιστικός διαχωρισμός και η μεταφυσική διάκριση “ψυχικά απολύτου” και “τυπικά λογικού”, δεν μπορεί να αναδειχθεί και να στεριώσει ο Ενιαίος και Διαφορικός Λόγος και η Κατανοητική Σκέψη, που πεμπτουσιώνεται μέσα από το συλλογικό πρόταγμα της ανθρώπινης ιστορίας. Και είναι γεγονός ότι μόνον όταν πληρωθεί (γεμίσει) η νόηση και καταστεί Κατανόηση, μπορούμε να συλλάβουμε τον Ιστορικό Λόγο-Πράξη, ο οποίος Συγκλείει, δηλαδή συσχετίζει σε μια μη ταυτολογική ταυτότητα το “απολύτως ατομικό” με το “τυπικώς λογικό” το “ψυχικό – πνευματικό” με το “υλικό” στοιχείο. Και σε κάθε περίπτωση, τότε μόνον εκτείνεται ο Λόγος σε βάθος και πλάτος, όταν δύναται όχι απλώς να αυτοπροσδιορισθεί δια της λογικής του, αλλά να μπορεί να ετεροπροσδιορισθεί μέσω του θυμολογικού - “ψυχικό – πνευματικού” στοιχείου.

Ε) Όλα τα παραπάνω σημεία της σύγχρονης φιλοσοφικής και κοινωνικής κριτικής [Α,Β,Γ,Δ] επιχειρούν να αποδομήσουν τη μεταφυσική και ιδεαλιστική προκατάληψη περί της φύσης του ανθρώπου. Η μεταφυσική παράδοση της ανθρωποκεντρικής ιδεολογίας που στους νεότερους χρόνους προσέλαβε το χαρακτήρα του ανθρωπιστικής ιδεολογίας και της λατρείας του υποκειμένου και του κύριου κατηγορήματος του, της δύναμης, τίθεται στο στόχαστρο της σύγχρονης φιλοσοφικής κριτικής. Αν ο αυτοσυνειδητοποιημένος Άνθρωπος της ανθρωπιστικής παράδοσης εκθρονίζει τον Θεό ως την Αρχή, το Κέντρο και το Τέλος των πραγμάτων και του κόσμου και ο Άνθρωπος, ως το απόλυτο και αδιαμφισβήτητο θεμέλιο της αλήθειας για τα πράγματα και τον κόσμο, εκθρονίζεται με τη σειρά του από τον σύγχρονο κοσμολογικό, φιλοσοφικό και κοινωνικο-θεωρητικό στοχασμό που αποδίδει έμφαση στο “Άλλο” του Λόγου και του σκέπτεσθαι. Και το Άλλο είναι πολύσημο στη σύγχρονη σκέψη. Το Άλλο, ως Αυτό, το πέραν της σκέψης, που όμως τη “διατρέχει” και τη καθορίζει χωρίς να “αφήνεται” να “συλληφθεί” από τις νοητικές παραστάσεις. Το άλλο ως το φυσικό και συμπαντικό περιβάλλον που “ξετυλίγεται” ως χωροχρόνος και ρυθμίζει τη γήινη συνθήκη

της ύπαρξης. Το άλλο, ως κέντρα και εστίες ενέργειας (ο ήλιος, τα άστρα). Το άλλο ως ζώντα σώματα με τους κυτταρικούς και ατομικούς πυρήνες τους. Το άλλο ως ασυνείδητο, το άδηλο τμήμα της συνείδησης από το οποίο αναδύονται η ριζική φαντασία, οι ενορμήσεις και τα πάθη μας. Το άλλο, ως ιστορικός χρόνος, που με την κυκλική, γραμμική και ελικοειδή του περιστροφή μεταμορφώνει το ίδιο σε διαφορετικό προωθώντας τις επιμειξίες και τα μείγματα. Το άλλο ως Πολιτισμός, το “σύμπαν” των φαντασιακών κοινωνικών σημασιών που δομεί τα συστήματα σκέψης, τα κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς και τις ηθικές-αξιακές κρίσεις. Το άλλο ως ομάδα που συμβάλλει στην εξατομίκευση και την αναγνώριση της μοναδικότητάς μας. Το σύνολο των πολύπλοκων σχέσεων που συνάπτουν τα παραπάνω είδη του “άλλου” και οι απεριόριστες μετουσιώσεις που υφίστανται, διαμορφώνουν τη φυσική γνώση, τη νοητική δραστηριότητα και την κοινωνική πρακτική που με τη σειρά τους ανοίγουν και κλείνουν τον ορίζοντα του Κόσμου-Χρόνου. Αυτό που περιγράφουμε με τα παραπάνω είναι η σπειροειδής περιστροφή του Χρόνου από το υπερβατικό στο εμπειρικό, από το ιδεατό στο αισθητό, από το απόλυτο στο σχετικό, από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο και αντίστροφα.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ ΩΣ ΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ - ΤΟ ΑΛΛΟ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Α) το φως του Λόγου και το σκοτάδι του

Από τον κριτικό λόγο μεταβαίνουμε στην κριτική της ορθολογικότητας. Βέβαια, η κριτική του λόγου ως αμφισβήτηση των αρχών, των αξιώσεων και των αποτελεσμάτων της ορθολογικής αντίληψης και κατανόησης του κόσμου δεν είναι καινοφανές γεγονός. Αντίθετα, η κριτική του λόγου αποτελεί τη συμμετρική του σκιά και την αντίθετη του εικόνα που συνοδεύει αδιάλειπτα το λόγο στις περιπέτειες της ιστορικής του συγκρότησης. Ας θυμηθούμε το σκεπτικισμό της ύστερης αρχαιότητας, ο οποίος αντιπροσώπευσε την πρώτη σοβαρή προσπάθεια αμφισβήτησης της εμβέλειας του λόγου σ' ό,τι

αφορά τη δυνατότητα και την εγκυρότητα θεμελίωσης της γνώσης. Η αναγνώριση του “άλλου του λόγου” που παραθεωρείται και καταστέλλεται από τον κυρίαρχο λογοκεντρισμό του σύγχρονου πολιτισμού, η κριτική των προϊόντων του λόγου, κατά κύριο λόγο της γνώσης και της πράξης, δεν σημαίνει άρνηση του φορέα της κριτικής που είναι ο Λόγος και η υιοθέτηση μιας άλογης κριτικής και ενός άκριτου λόγου. Άλλωστε, κάτι τέτοιο, θα οδηγούσε σε μια α-νόητη σκέψη και στο θάνατο του πνεύματος. Η έλλογη κριτική και η κριτική του λόγου βρίσκονται σε σχέση αμοιβαιότητας και συμπληρωματικότητας. Αυτή είναι η διττή και διφορούμενη φύση του λόγου, από τη μια προβαίνει σε έλλογη κριτική και από την άλλη αναστοχάζεται τη διαδικασία και τα αποτελέσματα της κριτικής, αναγνωρίζει την ετερότητά του, το ανορθολογικό υπόστρωμά του και έτσι διευρύνει την ανθρώπινη αυτογνωσία και κατανόηση. Αποδέχεται και αφομοιώνει ό,τι τον αμφισβητεί, την ανορθολογική ετερότητά του, χωρίς να αντικαταστήσει τη γόνιμη αρνητικότητα της σκέψης (κριτική) με μια στατική και αστόχαστη θετικότητα. Αντίθετα, ο λόγος εναλλάσσεται σ’ όλο το φάσμα της σκέψης, από την αρνητικότητα στη θετικότητα και αντίστροφα. Αυτές οι δύο λογικές του λόγου μεταβολίζονται και έτσι το μείγμα των αντιθέτων συνιστά το είναι εν τω γίνεσθαι - κόσμος. Η εμπειρία της νεότερης εποχής μας διδάσκει ότι όταν ο λόγος αγνοεί ή λησμονεί το σκοτάδι του, τότε όχι απλώς το ενισχύει, αλλά και επισκιάζεται από αυτό. Αναγνωρίζουμε, πλέον, ότι το φως του λόγου βρίσκεται σε σχέση ομολογίας με το σκοτάδι του. Άλλωστε η υποστήριξη του λόγου ως εγγυητή της αλήθειας, αποτελεί πράξη πίστης και μια απόφαση που δεν μπορεί να εδραιωθεί σε αντικειμενικά κριτήρια, παρά μόνο με αναφορά στον “εαυτό του”. Ακριβώς, γι’ αυτό, ο λόγος δεν είναι μόνο κριτικός, αλλά και αυτοκριτικός, αυτο-πειθαρχούμενος και αυτο-ελεγχόμενος. Έτσι, η κριτική του λόγου και η κριτική της κριτικής του λόγου (η αυτοκριτική) αποτελούν τα θεμελιώδη κριτήρια αυτοαξιολόγησης του λόγου. Κατανοούμε ότι το εγχείρημα του λόγου είναι διττό, γνωσιοθεωρητικό και επιστημολογικό που αποβλέπει στην παραγωγή της θεωρίας του λόγου, αλλά και κοινωνικοπολιτικό και ηθικό που αποβλέπει στην παραγωγή της θεωρίας της πράξης. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε την οριοθέτηση των γνωστικών δυνατοτήτων του λόγου από τον ίδιο το λόγο, δηλαδή

το “αντικείμενο” της κριτικής του λόγου είναι ο ίδιος ο λόγος και στη δεύτερη περίπτωση το “αντικείμενο” της κριτικής του λόγου δεν είναι ο ίδιος ο λόγος, αλλά τα αποτελέσματα της πρακτικής του λόγου, τα οποία συγκροτούνται σε συμβολικές οντότητες και στα οποία αναφέρεται, η ιστορία, ο πολιτισμός, η κοινωνία, η πολιτική, η τέχνη, η θρησκεία κ.λ.π. Η κριτική διερεύνηση του λόγου αυτών των συμβολικών μορφωμάτων έχει δεοντολογικό χαρακτήρα και αυτό γιατί ο φορέας του λόγου θα αξιολογήσει αυτά τα συμβολικά μορφώματα με γνώμονα τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις. Με βάση τα παραπάνω, θα πρέπει να προσθέσουμε στην κριτική και την αυτοκριτική του λόγου, τον αναστοχασμό της συνολικής εμπειρίας του λόγου, τόσο στην αυτο-αναφορική του διάσταση, όσο και στην ετερο-αναφορική του διάσταση, τόσο στην γνωστική του, όσο και στην ηθικο-δεοντολογική του εκφορά.

B) Μύθος και Λόγος

Εξετάζοντας, ιστορικά, τη σχέση λόγου και μύθου, θα λέγαμε ότι ο λόγος δεν είναι το αντίθετο του μύθου, αλλά το συμπλήρωμά του. Σαν το κυρτό και το κοίλο ενός σφαιρικού σώματος που αλληλοπροσδιορίζονται αμοιβαία, έτσι ώστε το βάθος της κοιλότητας να ορίζει την επιφάνεια της κυρτότητας κάθε φακού. Μπορούμε να εξεικονίσουμε το λόγο ως την κυρτή όψη της κοίλης πλευράς που είναι ο μύθος. Μύθος και Λόγος λειτουργούν ανταγωνιστικά και συμπληρωματικά, δεν αντιτίθενται, αλλά δεν εξισώνονται. Η οντολογική-μεταφυσική σκέψη που αναζητά πρώτες αρχές, τέμνει και αντιπαραθέτει το μύθο με το λόγο, αποδίδοντας την αφετηρία της σκέψης στο μύθο ή το λόγο. Μύθος και λόγος είναι εξ υπαρχής συνδεδεμένοι και σχετίζονται άμεσα με τη γλώσσα και τη σκέψη. Άλλωστε, τα λογικά εργαλεία που χρησιμοποιεί τόσο ο μύθος όσο και ο λόγος δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα και οι δύο μορφές της νόησης, συνθέτουν ερμηνείες του κόσμου, κοσμοεικόνες και για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούν, σε μεγάλο βαθμό, τα ίδια εργαλεία, με βασικότερο τη διάκριση των δύο επιπέδων της πραγματικότητας: θεϊκός- ανθρώπινος κόσμος, ουσία-φαινόμενο, είναι-δέον, φύση-πολιτισμός, διακρίσεις πάνω στις οποίες εδράζονται η οντολογία και η ηθική τους. Τόσο όσο ο μύθος όσο και ο λόγος προσπαθούν

να ανακαλύψουν μια τάξη-νόημα στον κόσμο. Η οντολογία-φιλοσοφία αναζητά την καταγωγή, την έναρξη ή και την απόλυτη αρχή του κόσμου, εικάζοντας και διατυπώνοντας υποθέσεις. Η ηθική τέμνει τον κόσμο σε καλό και κακό και αναζητά την ευτυχία ή τη δυστυχία σ'ένα ένδοξο παρελθόν ή σωτήριο και ευεργετικό μέλλον ή αντίστροφα. Βέβαια, το παρόν βρίσκεται σχεδόν πάντοτε σε κρίση και είναι μεταβατικό. Η παραδοσιακή οντολογία-φιλοσοφία όσο και η ηθική κατανοούν το χρόνο γραμμικά ή επαναλαμβανόμενα-κυκλικά και με τρεις αυτόνομες διαστάσεις. Αν αντιμετωπίσουμε το χρόνο με σπειροειδή τρόπο, που έχει τριπλή είσοδο-έξοδο και μονο-τρισδιάστατη δομή (κάθε διάσταση περιλαμβάνει τις άλλες δύο), τότε όλα επαναλαμβάνονται μεταμορφωμένα στην πανχρονικότητα του χρόνου που δεν "είναι", αλλά ξετυλίγεται περιστρεφόμενος κυκλοτερώς.

Ο μύθος είναι η γλώσσα και η γλώσσα εξορθολογίζει το μύθο, η γλώσσα αφηγείται τη σκέψη και η σκέψη μορφοποιεί με τη γλώσσα κόσμους εκ του μηδενός (ex nihilo), σε μια σπειροειδή φορά που μεταμορφώνει την ανθρώπινη νόηση, παράγοντας τεχνική που είναι το "κινούν αίτιο" της επιστήμης. Έτσι, μύθος και λόγος διέπονται από τεχνική, επινοούν, ανακαλύπτουν και κατασκευάζουν τους μηχανισμούς της, αποδεσμεύοντας της ενέργειά της. Στον νεωτερικό κόσμο συντελείται μια βαθιά μετουσίωση της οντο-μυθο-λογίας σε τεχνο-λογία και άνετα, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον ιστορικό ορίζοντα της εποχής που παγκοσμιοποιείται, οντο-μυθο-λογο-τεχνολογικό. Αυτό που περιγράφουμε μετουσιώνει τις τρεις εποχές της σκέψης και τις αντίστοιχες μορφές του κόσμου που γνώρισε η ανθρώπινη ιστορία: Η οντολογία της φύσης και η ένθεη φύση του λόγου, η οντο-θεολογία και ο λόγος του θεού, η οντολογία του ανθρώπου και ο λόγος του ανθρώπου αποτελούν σκέψεις και μορφές του Απολύτου. Ο οντο-μυθο-λογο-τεχνολογικός ορίζοντας της πλανητικής εποχής, μεταβολίζει τις προηγούμενες εποχές και σκέψεις του απόλυτου και τις "εγγράφει" σε έναν μη απόλυτο κόσμο, στον κόσμο της τεχνικής.

Γ) Από το "εγώ σκέπτομαι" στο"αυτό σκέπτεται"

Αν στη μεγάλη παράδοση του Δυτικού-ευρωπαϊκού ορθολογισμού

η έννοια του υποκειμένου κατανοήθηκε στη μορφή του "εγώ σκέπτομαι" (ego cogito, Descartes) είτε ως "πρωταρχική-συνθετική ενότητα της κατανόησης" (Kant) είτε ως "απόλυτο Εγώ" (Fichte) είτε ως αλήθεια της υπόστασης" (Wahrheit der Substanz, Hegel), "το υπερβατολογικό εγώ" (Husserl), η αλλαγή "παραδείγματος" στη φιλοσοφική και κοινωνική σκέψη των τελευταίων δεκαετιών του 20 αιώνα, αποδίδει προτεραιότητα στο "άλλο", στην ετερότητα του αυτοσυνείδητου υποκειμένου. Οι γλωσσικές δομές, το ασυνείδητο και οι κοινωνικές-διαλογικές πρακτικές, η διαλογική-επικοινωνιακή πράξη, το ριζικό φαντασιακό, το Συμβολικό, η πολυδιάστατη και πολυφωνική ύπαρξη του υποκειμένου, επαναπροσδιορίζουν το αίτημα του φιλοσοφικού λόγου, από την αυτοαναφορικότητα της υποκειμενικο-κεντρικής κατεύθυνσης της νεότερης Δυτικο-Ευρωπαϊκής ανθρωπιστικής παράδοσης, προσανατολιζόμαστε σε μια δομιστική, διαλογική- επικοινωνιακή, πραγματολογική, διαπλαστική και αυτοστοχαστική σκέψη.

Ουσιαστικά, η σύγχρονη σκέψη αναγνωρίζει και αποδομεί, μεθοδικά και συστηματικά, τον ορθολογικό ιμπεριαλισμό του ταυτιστικού Λόγου που αποτελεί την αρχέγονη μορφή της ιδεολογίας, το αρχέτυπο του καταναγκασμού και της κυριαρχίας. Βέβαια, όπως γράψαμε και στην αρχή του κειμένου, ο λογικός πυρήνας του Λόγου από τις απαρχές του ήταν ουσιοκρατικός - αυτο-οριζόμενος, ο θετικισμός της λογικής του ταυτιστικού Λόγου και η ανθρωποκεντρική υπεραξία που παρήγαγε, ενυπήρχε σε κάθε "μεγάλη αφήγηση" των φιλοσοφίας, τόσο στην αρχαιοελληνική σκέψη, στο πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού και στις χειραφετικές κοσμοθεωρίες και ιδεολογίες του 19 και 20 αιώνα. Στην ουσιοκρατική θεώρηση του αυτοπροσδιοριζόμενου υποκειμενικού Λόγου που θεμελιώνεται στην Αριστοτέλεια λογική αρχή της ταυτότητας (θετικότητα), αντιπαράκειται η αντι-ουσιοκρατική θεώρηση του ετεροπροσδιοριζόμενου Λόγου και η λογική της ετερότητας (αρνητικότητα), η οποία έλκει την καταγωγή της από τη Χεγκελιανή και Μαρξιανή Διαλεκτική των αντιθέτων, των αντιφατικών και της ενότητάς τους. Βέβαια, τόσο η τυπική λογική (ταυτολογία) όσο και η διαλεκτική λογική (ετερολογία) διερευνούν τη λογική της σκέψης την οποίας η δομή είναι αντίστοιχα: στην τυπική λογική, δυαδική (Θέση-Αντίθεση) και

στη διαλεκτική λογική, τριαδική (Θέση-Αντίθεση-Σύνθεση). Η αντιπαράθεση του Ίδιου ως ταυτότητα και του Άλλου ως ετερότητα και οι απόπειρες διαλεκτικών διαμεσολαβήσεων και συνδυασμού τους, αναδεικνύεται έντονα στη σύγχρονη σκέψη.

Θα λέγαμε ότι αυτές οι κατηγορίες του φιλοσοφικού-μεταφυσικού στοχασμού (Ίδιο και Άλλο, Ταυτότητα και Ετερότητα, Υποκείμενο και Αντικείμενο) δε συγκροτούν ούτε μια δυαδικότητα (αρχική αυτονομία και αυτοτέλεια υποκειμένου-αντικειμένου) ούτε μια Μονιστική ενότητα [αναγωγή ή υποταγή του αντικειμένου (της Ύλης, της ετερότητας) από το υποκείμενο ή αντίστροφα: του υποκειμένου, (του Λόγου, της έννοιας, του ποιείν και πράττειν) από το αντικείμενο] αλλά μια μη ταυτολογική ταυτότητα, ένα διαφορετικό σύνολο. Η μη ταυτολογική ταυτότητα ή με άλλους λόγους το ενιαίο και διαφορετικό σύνολο είναι σύμβολα του άρρητου και μ' αυτήν την έννοια δεν μπορούν να αντικειμενικοποιηθούν νοητικά, δηλαδή να αναπαρασταθούν και να απεικονισθούν. Πρόκειται για το Αυτό που περιλαμβάνει τα αντίθετα, τη σχέση και τη διαφορά τους μέσα στη διαδικασία του είναι εν τω γίγνεσθαι Κόσμου-Χρόνου. Με άλλους λόγους το Αυτό "είναι" το αθεμελίωτο και μη αναπαραστάσιμο Ένα-Πολλαπλό, το Ένα-Όλον, το ανοικτό και μη ορίσιμο Συν-όλο όλων όσων είναι και γίνονται, η σχέση Υλικού-εμπειρικού και υπερβατικού-ιδεατού που περιστρέφεται σπειροειδώς σύμφωνα με το ρυθμό του Κόσμου-Χρόνου.

Η Εγχειρηματική και στοχαστική λογική - Η δικτυακή λογική καθ' οδόν.....

Αποδεχόμενοι και την λογική ταυτότητα της τυπικής λογικής του Αριστοτέλη και τη δυαδική δομή της σκέψης του, όσο και την λογική αντίφαση της διαλεκτικής λογικής, του Χέγκελ και του Μάρξ και την τριαδική δομή της σκέψης τους τις καθιστούμε πρόβλημα. Και το λέμε αυτό γιατί αυτές οι λογικές της σκέψης είναι λογικές του αυτοθεμελιωμένου ανθρώπινου υποκειμένου που επιχειρεί μέσω της αναπαράστασης να διατυπώσει καθολικές και αντικειμε-

νικές εξηγήσεις και να ανεύρει το θεμέλιο και το Λόγο του Κόσμου. Όμως, οποιοδήποτε εγχείρημα γνωστικής προσπάθειας του Κόσμου, εμπεριέχει ως αδιαχώριστη συνιστώσα την προθετικότητα του παρατηρητή. Ο Κόσμος "δεν είναι" και γι' αυτό δεν "αναμένει" τον άνθρωπο να τον ανακαλύψει, αλλά συν-διαμορφώνεται από την επινοητική και ερευνητική διερώτηση και την προθετική δράση του υποκειμένου. Έτσι, οι κόσμοι που συν-διαμορφώνονται από το νοητικό ενέργημα έχουν θεμέλια και λόγους ύπαρξης (αποχρών λόγος), οι οποίοι, όμως, είναι ενδοκοσμικοί. "Οτιδήποτε είναι έχει το λόγο ύπαρξης του" (Leibniz) ή αρνητικά διατυπωμένο, "τίποτα δεν είναι άνευ λόγου". Το ενδοκοσμικό "είναι" και ο λόγος υπάρξεώς του, συναρτάται με το μη-είναι και το μη-λόγο από το οποίο "αναδύεται". Επίσης, η λογική αρχή του αποκλειόμενου τρίτου έχει ένα καθαρά λογικό και τυπικό χαρακτήρα, ανάμεσα στο Α και μη Α, αυτό που "εκφράζεται" στον Κόσμο είναι μια τρίτη πιθανότητα, αυτή ακριβώς που είχε αποκλειστεί: τα μείγματα, οι επιμειξίες και τα πολικά συμπλέγματα, τα οποία μορφοποιούν σύνολα που δεν "αγνοούν" τις διαφορές.

Βέβαια, όλες οι λογικές της φιλοσοφικής-μεταφυσικής παράδοσης, προϋποθέτουν τον Κόσμο ως Ένα, ο οποίος έχει το χαρακτήρα της καθαρής μοναδικότητας και όχι της διαφοράς και αυτό εξαιτίας των αξιωμάτων που διέπουν τον πυρήνα της κλασικής λογικής, είτε πρόκειται για την αριστοτελική λογική είτε για εκείνην του Port-Royal ή και για ορισμένα κεφάλαια της σύγχρονης μαθηματικής λογικής: της αρχής της ταυτότητας, της μη αντίφασης, του αποκλειόμενου μέσου ή τρίτου και της αρχής του αποχρώντος λόγου. Αλλά και η διαλεκτική λογική, με την ενότητα των αντιθέτων και των αντιφατικών, λόγω του ότι υπακούει στη φιλοσοφική-μεταφυσική παράδοση που θεωρεί τον Κόσμο και το Είναι, ως καθορισμένο και αναπαραστάσιμο, αδυνατεί να ξεπεράσει την αντίφαση. Πράγματι, κάθε πράγμα είναι η ενότητα (και όχι η ταυτότητα) του ίδιου και του αντιθέτου του, όμως ο Κόσμος "δεν είναι" πράγμα που να δομείται από αντιθέσεις ή αντιφάσεις. Αυτή η λογική σκέψη αποκαλύπτει, αλλά και προϋποθέτει τη λογική του συμβόλου με την οποία μορφοποιείται ο Κόσμος.

Όπως έχουμε ξαναπεί σε άλλη συνάφεια λόγου, ο Κόσμος ως Ολότητα είναι οι πολυδύναμοι χωροχρονικοί μετασχηματισμοί της σχέσης “δυνητικότητα-πραγματικότητα” ή “δυνάμει-ενεργεία” και μ’ αυτήν την έννοια ο Κόσμος δεν είναι ένα αντικείμενο που αναμένει το υποκείμενο να το αναπαραστήσει, όπως στην κλασική οντολογία-μεταφυσική. Ο Κόσμος “είναι” η δυνητικότητα μέσω της οποίας εκφράζονται πολλαπλές πραγματικότητες. Μ’ αυτήν την έννοια οι λογικές της σκέψης, τυπική και διαλεκτική, περιγράφουν το “αντικείμενο” Κόσμος που συν-διαμορφώνεται χωροχρονικά από το νοητικό ενέργημα του παρατηρητή-υποκειμένου και όχι την άχρονη Ενότητα-Πολλαπλότητα του Κόσμου, την Ενότητα-Ολότητα που διατηρείται απρόσβλητη από το νοητικό-παραστασιακό ενέργημα. Η προοπτικότητα στο χαρακτήρα της γνώσης και της κατανόησης του Κόσμου αναγνωρίζεται στη σύγχρονη σκέψη, ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι η προθετικότητα του παρατηρητή είναι πλαισιακά εξαρτημένη από τα εννοιολογικά-γνωστικά σχήματα και μεθόδους, πειραματικής και θεωρητικής υφής. Αυτό σημαίνει ότι τα εννοιολογικά-γνωστικά σχήματα και οι μέθοδοι συν-καθορίζουν τους όρους διερεύνησης του Κόσμου και μ’ αυτήν την έννοια “μορφοποιούν” και “δομούν” κόσμους του Κόσμου. Ο Κόσμος, όμως, ως η Ολότητα όλων των κόσμων δεν δύναται να διερευνηθεί, να παρατηρηθεί, να υπολογιστεί, να ποσοτικοποιηθεί και να εξορθολογιστεί και αυτό γιατί Ολότητα δεν είναι το άθροισμα των μερών που συναπαρτίζουν το Όλον, αλλά το γινόμενο, το μη-αναπαραστάσιμο συν-όλο που κάνει τα στοιχεία του να υπάρχουν.

Η Ενιαία και Διαφορική Σκέψη - Η Σκέψη της Ποιητικότητας του Κόσμου.....

Είπαμε παραπάνω ότι ο Κόσμος δεν είναι αντικείμενο που δύναται να αναπαρασταθεί από το υποκείμενο. Αντίθετα, ο πολυδύναμος και πολυμορφικός μετασχηματισμός της Χεγκελιανής дуάδας “δυνητικότητα-πραγματικότητα” ή του Αριστοτελικού ζεύγους “δυνάμει-ενεργεία” “είναι” το Αυτό (ενιαίο και διαφορικό σύνολο) που διατηρείται αναλλοίωτο και αδιαφοροποίητο παρά τις πολλαπλές

χωροχρονικές συστροφές-μεταμορφώσεις των σχέσεων που το “δομούν” και αυτό για να μπορεί να “συμβαίνει” ο πολυδύναμος μετασχηματισμός της дуάδας “δυνητικότητα-πραγματικότητα”, ή “δυνάμει-ενεργεία”. Μ’ αυτήν την έννοια το Αυτό συνιστά Οντότητα και ταυτοχρόνως Ενιαία και Διαφορική Ολότητα σχέσεων. Ως Οντότητα συγκροτείται από το σύνολο των δυνάμει και των ενεργεία ιδιοτήτων του. Ως Ολότητα συνίσταται από το σύνολο των δυνάμει και ενεργεία σχέσεων. Τόσο η Οντότητα όσο και η Ολότητα όσο και η σχέση τους αποτελούν συναρτησιακές κατηγορίες, δομούνται από τη λογική της συμπληρωματικότητας ή αλλιώς της μη ταυτολογικής ταυτότητας. Το Αυτό (Δομή της Διαφοράς [Οντότητα=Εν Ολότητα=Πολλαπλό]) συνιστά ένα κατηγορήμα που δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί με τον “εαυτό του” και ως εκ τούτου δεν σχηματίζει μια Ολότητα. Αντίθετα, το Αυτό “είναι” το Σύνολο όλων των συνόλων ανοικτό στην απεριόριστη σπείρα της Α-χρονικότητας του Χρόνου.

Να δοκιμάσουμε την εμπειρία της σκέψης και να σκεφτούμε την εμπειρία..... Πέραν από τη γνώση..... στην Προβληματική Γνώση..... Χρόνος

Το αίτημα της σύγχρονης πλανητικής σκέψης είναι το άνοιγμα προς το Άλλο, το πέραν του κόσμου της σκέψης, το άσχετο και το άρρητο, πέραν από τον κόσμο του όντος, του νοήματος και της τάξης, στο “μη ον”, στο “μη- νόημα”, στο “χάος”, το “κενό” και το “μηδέν”. Χωρίς αυτή η σκέψη να υπαγάγει το, Άλλο στην εννοιολογική σφαίρα, “απλώς” να δοκιμάσει την εμπειρία της σχέσης και τη διαφορά του ίδιου και του Άλλου -που ξετυλίγεται χωροχρονικά με πολλαπλές μορφές-, να βιωθεί η εμπειρία Αυτού που διατρέχει τον κόσμο της εμπειρίας και της σκέψης δίχως να “αφήνεται” στη σύλληψή του. Το Αυτό που περιέχει το ίδιο, το Άλλο και τη διαφορά τους, ξετυλίγεται ως Χρόνος. Η εμπειρία του Χρόνου και των χωρικών μεταμορφώσεων του μπορεί να νοηθεί ως μια υπέρβαση του είναι, του όντος και της ουσίας, ως μια χειραφέτηση από κάθε δογματικό γνωσιοθεωρητικό ή οντολογικό πρότυπο. Αυτό σημαίνει άνοιγμα της υποκειμενικής γνώσης σ’ αυτό το “πλέον” της ανθρωπίνης γνώσης που δεν επιδέχεται αντικειμενικοποίηση από τις νο-

ητικές παραστάσεις του υποκειμένου. Βέβαια, αυτό προϋποθέτει τη σταδιακή άμβλυνση της ταυτιστικής λογικής του υποκειμένου που αντικειμενικοποιεί και καταδυναστεύει το σύμπαν του υπαρκτού και μηδενίζει -μηδενιζόμενο και το ίδιο- την ετερότητα, αναδεικνύοντας το Μηδέν του Κόσμου. Για να δομηθεί μια εμπειρία σχέσης και διαφοράς μεταξύ της ταυτότητας και ετερότητας, απαιτείται η διασαφήνιση της σχέσης, η εξήγηση της διαφοράς και οι πολλαπλές χωροχρονικές μεταμορφώσεις τους. Το Άλλο, το μη ον, η ετερότητα μόνο με μια αποφαιτική λογική μπορούμε να την προσεγγίσουμε. Κάθε απόπειρα εννοιολογικής και συμβολικής δόμησής του από τον αφαιρετικό στοχασμό και τα δημιουργικά γνωστικά πλάσματά του, θα καταλήξει σε επιβεβαίωση και “ανανέωση” της “αυτόνομης” και ταυτιστικής λογικής του υποκειμενικού Λόγου. Και το λέμε αυτό γιατί το “αντικείμενο” της νοησιαρχικής φιλοσοφίας νοηματοδοτείται στο πλαίσιο της μεταφυσικής του Υποκειμενικού Λόγου και του θετικού λογικού πυρήνα του. Ακόμα και η αντιστροφή των όρων της Διαλεκτικής που επιχείρησε ο Έγκελς, ο Νίτσε ο Μάρξ, ο Φρόυντ και οι σύγχρονοι στοχαστές της ετερότητας δεν απέδωσε παρά την αποκατάσταση του “άλλου και της “άρνησης”, πάντα όμως στα πλαίσια της προοπτικής του υποκειμενικού Λόγου, στην αρνητική του, κυρίως, εκφορά. Για να μπορέσει να συντελεσθεί μια τέτοια μεταβολή της ανθρώπινης σκέψης-πράξης απαιτείται ένα στοχαστικό και μορφωτικό εγχείρημα.....

Η Κατανοητική Σκέψη ως στοχαστικό και μορφωτικό εγχείρημα

Η σύγχρονη σκέψη διαφοροποιείται όλο και περισσότερο από την κοινή λογική. Για να καταφέρουμε να στοχαστούμε, να κατανοήσουμε και να δοκιμάσουμε την εμπειρία της σύγχρονης σκέψης απαιτείται μια ριζική μεταβολή του ανθρώπινου φαντασιακού και της ανθρωποκεντρικής ιδεολογίας που το νοηματοδοτεί. Αυτό σημαίνει την ανάδειξη ενός διαπλαστικού-μορφωτικού εγχειρήματος που θα ανανεώνει ριζικά και αποφασιστικά τις υπάρχουσες μορφές αγωγής και παιδείας και θα γονιμοποιεί τις δημιουργικές ατομικές και

κοινωνικές δυνατότητες των ανθρώπων. Ένα τέτοιο εγχείρημα θα μαθαίνει στον άνθρωπο πως να μαθαίνει, θα τον μαθαίνει να κατανοεί αυτό που μαθαίνει, να χαίρεται την εμπειρία της μάθησης, να δοκιμάζει αυτό που γνωρίζει και να γνωρίζει την ευχαρίστηση της ανακάλυψης, η οποία απαιτεί υπομονή, μεθοδευμένο συλλογισμό, να τον υποστηρίζει για να τολμά και να διατυπώνει ρηξικέλευθες επινοήσεις.

Η παιδεία ως παιχνίδι του ονείρου και του λογισμού, μπορεί να κάνει τον άνθρωπο να δοκιμάσει την εμπειρία της ενότητας και της αποσπασματικότητας, του Ενός και του Πολλαπλού, το Ίδιου και του Διαφορετικού και του αξεδιάλυτου μείγματός τους. Αναφερόμαστε σε μια γνωστική και αυτογνωσιακή διαδικασία, σε μια παιδεία και σε μια αγωγή που διερευνά, πειραματίζεται και ρωτάει, αμφισβητώντας τα πάντα και τον εαυτό της ακόμα. Θα λέγαμε ότι η γνωστική και αυτογνωσιακή διαδικασία είναι μια σκέψη εν τω γίγνεσθαι, συνιστά μια εγχειρηματική σκέψη, σκέψη καθ’ οδόν. Χωρίς να αγνοεί την αυστηρότητα της μεθόδου (αντιθέτως την επιζητεί και τη μαθαίνει δοκιμάζοντάς τη στην πράξη) αλλά και μη διστάζοντας να αναλαμβάνει αυτό που τίθεται απρόοπτα ως πρόβλημα, πρόκληση και ερώτημα. Η στοχαστική σκέψη που περιγράφουμε, συνιστά τόσο επιστήμη (ακρίβεια και υπολογισμό) όσο και τέχνη (εικασία και επινόηση), απαιτεί τόσο λογική όσο και φαντασία. Η γνώση της πλανητικής σκέψης απαιτεί περισυλλογή, πειραματισμό και παρατηρήσεις όχι τελικές.

Η στοχαστική σκέψη της γνωστικής και αυτογνωσιακής διαδικασίας, δεν αρκείται στο να περιγράφει και να αναλύει το τετελεσμένο και το δυνατό όπως η συλλογιστική σκέψη που εφαρμόζει την επαγωγή και την απαγωγή. Εξερευνά το δυνατό με τη διασκεπτική μέθοδο του νου και το αδύνατο με την ποιητική και δημιουργική διάσταση της φαντασίας. Μα κυρίως, η στοχαστική σκέψη δεν αποτελεί υπόθεση μόνο της λογικής, αποτελεί βιωμένη εμπειρία, σκέψη της εμπειρίας του ζην και των ρυθμών του. Για να αντιληφθούμε τους πολυδύναμους και πολυμορφικούς μετασχηματισμούς του κόσμου απαιτείται μια πολυ-παραδειγματική παιδαγωγική και διδακτική αγωγή που καλλιεργεί την πολυ-τροπικότητα και την ποιητι-

κότητα του νου. Άλλωστε, όπως διαπιστώνουμε εμπειρικά, η σκέψη λειτουργεί ενιαία και διαφορεικά, ολιστικά και ειδικά. Η ενιαία και διαφορεική λειτουργία της σκέψης, μας υποψιάζει και μας αποκαλύπτει τον κόσμο ως “πηγή” απεριόριστων δυνατοτήτων... Μ’ αυτήν την έννοια, η κατανοητική σκέψη αντιστοιχεί στην καλλιέργεια διαφορετικών ανθρώπινων σχέσεων μέσω της δημιουργίας ενός καινούργιου ανθρωπολογικού τύπου. Αυτό θα επιτευχθεί χάρη και μέσω της απελευθέρωσης της φαντασίας, που αποτελεί κεντρικό στόχο μιας χειραφετημένης κοινωνίας. Με άλλα λόγια μια χειραφετημένη κοινωνία στοχεύει στην κοινωνική συγκρότηση ανθρώπων με αυξημένη την ικανότητα για απρόσκοπτη εκδίπλωση της δημιουργικότητάς τους. Αλλά η ανθρώπινη δημιουργικότητα συνίσταται στην εγκαθίδρυση μιας διαφορετικής σχέσης με το ασυνείδητο, το οποίο αποτελεί ένα διαρκές άνοιγμα προς το άγνωστο απ’ όπου μπορεί να αντληθεί ένα απερίοριστο χειραφετητικό δυναμικό... Η ανθρώπινη δημιουργικότητα, ως ριζική φαντασία, διασφαλίζεται από τη ριζική απροσδιοριστία του κόσμου....

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριόπουλος: Αριστοτέλης, Οντολογία, Γνωσιοθεωρία, εκδόσεις Πιτσιλός
 Αριστοτέλης: Μετά τα φυσικά, εκδόσεις Κάκτος
 Αριστοτέλης: Περί φύσεως, εκδόσεις Πόλις
 Βουδούρη: Εισαγωγή εις την φιλοσοφία
 Βουδούρης: Μεταφυσική: απόψεις πάνω στη σύγχρονη μεταφυσική
 Δελλής: Εισαγωγή στη φιλοσοφία – προβλήματα Γνωσιολογίας, εκδόσεις Τυπωθήτω – Δαρδανός
 Ελευθεροπούλου: Εισαγωγή εις την επιστημονική φιλοσοφία
 Κονδύλης: Η κριτική της μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη. Από τον όψιμο μεσαίωνα ως το τέλος του Διαφωτισμού, εκδόσεις Γνώση
 Μπιτσάκη: Το είναι και το γίνεσθαι
 Νιάρχου: Εισαγωγικά μαθήματα στη φιλοσοφία
 Νιάρχου: Θεμελιώδεις έννοιες της φιλοσοφίας
 Ταμπάκης: Από τη φυσική στη Μεταφυσική, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος
 Τατάκη: Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων
 Heidegger: Είναι και Χρόνος, εκδόσεις Δωδώνη
 Farouki: Η μεταφυσική: Μια ανάπτυξη για κατανόηση, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκη
 Hume: Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, εκδόσεις Πατάκης
 Hume: Ο άνθρωπος και η εμπειρία, εκδόσεις Αναγνωστίδης
 Hegel: Η επιστήμη της λογικής, εκδόσεις Δωδώνη
 Horkheimer: Υλισμός και Μεταφυσική
 Kant: Η κριτική του καθαρού λόγου
 Kant: Η κριτική του πρακτικού λόγου, εκδόσεις Εστία
 Kant: Τί είναι ο Διαφωτισμός, εκδόσεις Κριτική
 Bourdieu: Γλώσσα και συμβολική εξουσία, εκδόσεις Καρδαμίτσα
 Brion: Εξέλιξη και παρακμή των λαών, εκδόσεις Σμίλη
 Derrida: Περί γραμματολογίας εκδόσεις Γνώση
 Baudrillard: Ο καθρέφτης της παραγωγής εκδόσεις Αλεξανδρεία
 Foucault: Η ιστορία της σεξουαλικότητας εκδόσεις Ράππας
 Foucault/Derrida: Τρέλα κι φιλοσοφία, εκδόσεις Ολκός
 James: Η ανθρώπινη ενέργεια, εκδόσεις Printa
 Sartre: Το είναι και το μηδέν, εκδόσεις Παπαζήσης

 Rousseau: Το κοινωνικό συμβόλαιο, εκδόσεις Πόλις
 Rousseau: Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανι-

σότητας ανάμεσα στους ανθρώπους, εκδόσεις Σύγχρονη εποχή
 Popper: Τί είναι η διαλεκτική; Γνωσιοθεωρία χω-
 ρίς γνωστικό υποκείμενο, εκδόσεις Βάνιας
 Descartes: Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας, εκδόσεις Εκκρεμές
 Descartes: Λόγος περί της μεθόδου, εκδόσεις Παπαζήση
 Nietzsche: Γενεαλογία της ηθικής, εκδόσεις Νησίδες
 Nagel: Η θεά από το πουθενά, εκδόσεις Κριτική
 Marx: Συμβολή στην κριτική της φιλοσοφίας του δι-
 καίου του Χέγκελ, εκδόσεις Αναγνωστίδη
 Marx: Η γένεση του κεφαλαίου, εκδόσεις Κοροντζής
 Marx-Hegel: Κράτος και θρησκευτική συνείδηση, εκδόσεις Έρασμος
 Engels: Η διαλεκτική της φύσης, εκδόσεις Σύγχρονη εποχή
 Locke: Κράτος και εκκλησία, εκδόσεις Ροές
 Leibniz: Η Μοναδολογία, εκδόσεις Υπερίων
 Lacatos: Αποδείξεις και ανασκευές, εκδόσεις Τροχαλία
 Carnap: Μελέτες για τον εμπειρισμό, εκδόσεις Καρδαμίτσας
 Kierkegaard: Για το μυστήριο του ανθρώπου, εκδόσεις Ευθύνη
 Laclau: Για την επανάσταση της εποχής μας εκδόσεις Νήσος
 Eliade: Κόσμος και ιστορία ή ο μύθος της αιώνιας επι-
 στροφής, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα
 Freud: Η ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ, εκδόσεις Επίκουρος
 Kαστοριάδης: Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας, εκδόσεις Ράππας
 Kαστοριάδης: Τα σταυροδρόμια του λαβυρίνθου, εκδόσεις Ύψιλον
 Keane: Μέσα επικοινωνίας και δημοκρατία, εκδόσεις Πατάκης
 Kuhn: Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων, εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα
 Laclau: Ιδεολογία και πολιτική στη μαρξιστική θε-
 ωρία, εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα
 Laclau: Για την επανάσταση της εποχής μας, εκδόσεις Νήσος
 Lipowatz: Η απάρνηση του πολιτικού, εκδόσεις Οδυσσέας
 Lowith: Το νόημα στην ιστορία, εκδόσεις Γνώση
 Mannheim: Ιδεολογία και ουτοπία, εκδόσεις Γνώση
 Rorty: Η φιλοσοφία και ο καθρέφτης της φύσης, εκδόσεις Κριτική
 Μουζέλης: Επιστροφή στην κοινωνιολογική θεωρία εκδόσεις Θεμέλιο
 Πουλατζάς: Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός εκδόσεις Θεμέλιο
 Lyotard: Η μεταμοντέρνα κατάσταση εκδόσεις Γνώση
 Mills: Η κοινωνιολογική φαντασία εκδόσεις Ολκός
 Clark and Williams: Εισαγωγή στη μελέτη των θρη-
 σκειών, εκδόσεις Κουτσουμπός

Gaston Bachelard Το νερό και τα όνειρα: δοκίμιο πάνω
 στη φαντασία της ύλης, εκδόσεις Χατζηνικολή
 Gaston Bachelard: Το νέο επιστημονικό πνεύμα, ΠΕΚ
 Husserl: Δεύτερη λογική έρευνα: η ιδεατή ενότητα του είδους
 και οι νεότερες θεωρίες για την αφαίρεση, εκδόσεις Γνώση
 Husserl: Καρτεσιανοί στοχασμοί, εκδόσεις Ροές
 Husserl: Η κρίση του ευρωπαϊκού ανθρω-
 που και η φιλοσοφία, εκδόσεις Έρασμος
 Merleau Ponty: Προοίμιο στη φαινομενολο-
 γία της αντίληψης, εκδόσεις Έρασμος
 Ricoeur: Περί ερμηνείας, εκδόσεις Έρασμος
 Ricoeur: Δοκίμια ερμηνευτικής, εκδόσεις μορφω-
 τικό ινστιτούτο αγροτικής τραπεζής
 Lacan: Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης, εκδόσεις Ράππα
 Althusser: Για τον Μάρξ, εκδόσεις Γράμματα
 Althusser: Να διαβάσουμε το κεφάλαιο, εκδόσεις Ελληνικά γράμματα
 Wittgenstein: Φιλοσοφικές παρατηρήσεις, εκδόσεις Γνώση
 Habermas: Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια
 Heidegger: Για τον Ουμανισμό, εκδόσεις Ροές
 Laplanche: Το λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης, εκδόσεις Κέδρος
 Sartre: Η φαντασία: Σκιαγραφία μιας θεωρί-
 as των συγκινήσεων, εκδόσεις Αρσενίδη
 Volosinov: Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας: τα βασικά προβλήματα της
 κοινωνιολογικής μεθόδου στην επιστήμη της γλώσσας, εκδόσεις Παπαζήση
 Γκρανέ: Η κινέζικη σκέψη, εκδόσεις Γνώση
 Θεοδωράκη: Το κενό που κοχλάζει, εκδόσεις Δίαυλος
 Heisenberg: Σκέψεις για την εξέλιξη των ιδεών στη Φυ-
 σική, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκη
 Damasio: Πώς δημιουργεί ο εγκέφαλος τη σκέψη, εκδόσεις Scientific American
 Powers: Φιλοσοφία και Νέα φυσική, εκδόσεις ΠΕΚ
 Jammer: Οι έννοιες του χώρου ΠΕΚ
 Τσαμπάρλη: η θεωρία της ειδικής σχετικότητας, εκδόσεις πανεπιστημίου Αθηνών
 Χάβερμαν: Φυσική επιστήμη και κοσμοθεώρηση, εκδόσεις Πέλλα
 Aleksandrov: Μν ευκλείδεις Γεωμετρίες
 Bunt, Jones and Bedient: Οι ιστορικές ρίζες των στοι-
 χειωδών μαθηματικών, εκδόσεις Πνευματικός
 Bondi: Σχετικότητα και κοινή λογική. Μια νέα προσέγγι-
 ση της θεωρίας του Αϊνστάιν, εκδόσεις Τροχαλία
 Crombie: Από τον Αυγουστίνο στον Γαλιλαίο, εκδό-

σεις Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής τραπεζής
 Einstein: Πώς βλέπω τον κόσμο, εκδόσεις Μαρή
 Davies: Το τυχαίο Σύμπαν, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκης
 Ekeland: Το χάος, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκης
 Field and Chaisson: Το αθέατο Σύμπαν, εκδόσεις ΠΕΚ
 Grant: Οι φυσικές επιστήμες τον Μεσαίωνα, εκδόσεις ΠΕΚ
 Hawking: Η φύση του χώρου και του χρόνου, εκδόσεις Γκοβόστη
 Hey and Walter: Το κβαντικό σύμπαν, εκδόσεις Τροχαλία
 Kahn: Αναξιμανδρος και οι απαρχές της Ελληνικής Κοσμολογίας, εκδόσεις Πολύτυπο
 Kirk: Ηράκλειτος, Κοσμολογικά αποσπάσματα, εκδόσεις Πολύτυπο
 Klein: Ο Χρόνος, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκης
 Loria: Ιστορία των μαθηματικών, εκδόσεις Παπαζήση
 Parker: Χάος και Αστρονομία, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκης
 Luminet and Lachieze: Η φυσική και το άπειρο, εκδόσεις Τραυλός-Κωσταράκης
 Weisskopf: Η κβαντική επανάσταση, εκδόσεις Κάτοπτρο
 Γεωργακόπουλου: Αρχαίοι Έλληνες θετικοί επιστήμονες, εκδόσεις Γεωργιάδη
 Κοϋρέ: Από το κλειστό σύμπαν στον άπειρο κόσμο, εκδόσεις Ευρύαλος
 Κορδάτου: Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας, εκδόσεις Μπουκουμάνη
 Φρανκ: Η αρχή της αιτιότητας, εκδόσεις Λαδιά

ΑΓΓΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adorno: The authoritarian Personality, Norton
 Adorno: Negative Dialectics, London
 Barber: Science and the social order, New York: Free Press
 Garfinkel: Studies in Ethnomethodology Englewood cliffs, New Jersey
 Garfinkel: Studies in Ethnomethodology, Prentice Hall, Englewood Cliffs
 Giddens: Central Problems in social Theory, Hutchinson, London
 Giddens: The Constitution of Society, Oxford Polity Press
 Habermas: The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalisation of society, London: Heinemann
 Laclau – Mouffe: Hegemony and socialist strategy Toward a radical Democratic Politics, London: Verso
 Peirce: Collected Papers of Charles Sanders Peirce, Harvard University Press
 Kojève: introduction to the Reading of Hegel, Basic Books
 Levi-Strauss: Structural analysis in linguistics and in anthropology, Basic books
 Mauss: The form and Reason for Exchange in Archaic Societies, Routledge

Marcuse: Philosophy and critical Theory New York, Beacon
 Mead: Mind, Self and society, University of Chicago Press, Chicago
 Waters: Modern Sociological Theory, Sage London
 Scott: Ideology and New Social Movements, Unwin Hyman, London
 Scott: sociological Theory, Edward Elgar, Aldershot
 Parsons: The structure Of Social Action, Free Press, Chicago
 Merton: Social Theory and social Structure, Free Press, Glencoe, Illinois
 Zizek: Looking Awry An introduction to Jacques
 Lacan through popular Culture, Mit Press